TARSUS ÜNİVERSİTESİ

LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

SEKTÖR-ÜLKE AÇISINDAN İHRACAT ÇEŞİTLENDİRMESİ VE İHRACATI ETKİLEYEN FAKTÖRLER: TÜRKİYE ÜZERİNE BİR UYGULAMA

Melisa BOLAT

ULUSLARARASI TİCARET VE LOJİSTİK ANABİLİM DALI

Tarsus-MERSİN-2020

TARSUS ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

SEKTÖR-ÜLKE AÇISINDAN İHRACAT ÇEŞİTLENDİRMESİ VE İHRACATI ETKİLEYEN FAKTÖRLER: TÜRKİYE ÜZERİNE BİR UYGULAMA

Melisa BOLAT

Danışman

Doç. Dr. Fatih KAPLAN

ULUSLARARASI TİCARET VE LOJİSTİK ANABİLİM DALI

Tarsus-MERSİN-2020

ONAY

Melisa BOLAT tarafından Doç. Dr. Fatih KAPLAN danışmanlığında hazırlanan "Sektör-Ülke Açısından İhracat Çeşitlendirmesi ve İhracatı Etkileyen Faktörler: Türkiye Üzerine Bir Uygulama" başlıklı çalışma aşağıda imzaları bulunan jüri üyeleri tarafından 03/Eylül/2020 tarihinde yapılan Tez Savunma Sınavı sonucunda oy birliği ile Yüksek Lisans tezi olarak kabul edilmiştir.

Görevi	**Ünvanı, Adı ve Soyadı**	**İmza**
Başkan	Doç. Dr. Fatih KAPLAN	……...
Üye	Dr. Öğr. Üyesi Fatih GÜNAY	……...
Üye	Dr. Öğr. Üyesi Ayşe ERGİN ÜNAL	……...

Yukarıdaki Jüri kararı Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Yönetim Kurulu'nun …… tarih ve ……../…….sayılı kararıyla onaylanmıştır.

Prof. Dr. Osman Murat ÖZKENDİR

Lisansüstü Enstitü Müdürü

Bu tezde kullanılan özgün bilgiler, şekil, tablo ve fotoğraflardan kaynak göstermeden alıntı yapmak 5846 sayılı Fikir ve Sanat Eserleri Kanunu hükümlerine tabidir.

ETİK BEYAN

Tarsus Üniversitesi Lisansüstü Eğitim-Öğretim Yönetmeliğinde belirtilen kurallara uygun olarak hazırladığım bu tez çalışmasında,

- Tez içindeki bütün bilgi ve belgeleri akademik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi,
- Görsel, işitsel ve yazılı tüm bilgi ve sonuçları bilimsel ahlâk kurallarına uygun olarak sunduğumu,
- Başkalarının eserlerinden yararlanılması durumunda ilgili eserlere bilimsel normlara uygun olarak atıfta bulunduğumu,
- Atıfta bulunduğum eserlerin tümünü kaynak olarak kullandığımı,
- Kullanılan verilerde herhangi bir tahrifat yapmadığımı,
- Bu tezin herhangi bir bölümünü Tarsus Üniversitesi veya başka bir üniversitede başka bir tez çalışması olarak sunmadığımı,
- Tezin tüm telif haklarını Tarsus Üniversitesi'ne devrettiğimi beyan ederim.

ETHICAL DECLERATION

This thesis is prepared in accordance with the rules specified in Tarsus University Graduate Education Regulation and I declare to comply with the following conditions:

- I have obtained all the information and the documents of the thesis in accordance with the academic rules.
- I presented all the visual, auditory and written informations and results in accordance with scientific ethics.
- I refer in accordance with the norms of scientific works about the case of exploitation of others' works.
- I used all of the referred works as the references.
- I did not do any tampering in the used data.
- I did not present any part of this thesis as an another thesis at Tarsus University or another university.
- I transfer all copyrights of this thesis to the Tarsus University.

3 Eylül 2020 / 3 September 2020

İmza / Signature

Melisa BOLAT

İÇİNDEKİLER

	Sayfa
ÖZET	v
ABSTRACT	vi
ÖNSÖZ	vii
TABLOLAR DİZİNİ	viii
ŞEKİLLER DİZİNİ	ix
KISALTMALAR DİZİNİ	x
1. GİRİŞ	1
2. DIŞ TİCARET TEORİLERİ	4
2.1. Klasik Dış Ticaret Teorileri	4
2.1.1. Mutlak Üstünlükler Teorisi	5
2.1.2. Karşılaştırmalı Üstünlükler Teorisi	6
2.2. Neo-Klasik Dış Ticaret Teorileri	6
2.2.1. Fırsat Maliyeti Teorisi	7
2.2.2. Faktör Donatımı (Heckscher-Ohlin) Teorisi	7
2.3. Yeni Dış Ticaret Teorileri	8
2.3.1. Teknolojik Unsurlara Dayanan Yeni Dış Ticaret Teorileri	9
2.3.1.1. Teknoloji Açığı Teorisi	9
2.3.1.2. Ürün Dönemleri Teorisi	10
2.3.1.3. Nitelikli İşgücü Teorisi	11
2.3.2. Tercihlerde Benzerlik Teorisi	11
2.3.3. Ölçek Ekonomilerine Dayanan Yeni Dış Ticaret Teorisi	12
2.3.4. Tekelci Rekabete Dayanan Yeni Dış Ticaret Teorileri	13
2.3.4.1. Lancaster Modeli	13
2.3.4.2. Krugman Modeli	14
2.3.5. Oligopolcü Rekabete Dayanan Yeni Dış Ticaret Teorileri	14
2.3.5.1. Eaton ve Kierzkowski Modeli	14
2.3.5.2 Shaked-Sutton Modeli	15
3. TÜRKİYE'DE İHRACATIN TARİHSEL GELİŞİMİ	17
3.1. Türkiye'de İhracatın 1980 Öncesi Tarihsel Gelişimi	17
3.1.1. Liberal Milli Ekonomi Dönemi (1923-1929)	17
3.1.2. Korumacı Devletçi Sanayileşme Dönemi (1930-1939)	18
3.1.3. Savaş Yılları Dönemi (1940-1946)	20
3.1.4. Demokrat Parti Dönemi (1947-1960)	20
3.1.5. Planlı Ekonomi Dönemi (1961-1979)	21
3.2. Türkiye'de İhracatın 1980 Sonrası Tarihsel Gelişimi	23
3.2.1 1980-1999 Dönemi İhracatın Gelişimi	23
3.2.2 2000-2019 Dönemi İhracatın Gelişimi	24
4. LİTERATÜR TARAMASI	27
4.1 Türkiye Üzerine Yapılan Çalışmalar	27
4.1.1 Türkiye Üzerine Sektörel İhracat Bazında Yapılan Çalışmalar	27
4.1.2 Türkiye Üzerine İhracat Çeşitlendirmesi Bazında Yapılan Çalışmalar	30
4.2 Türkiye Dışındaki Ülkeler Üzerine Yapılan Çalışmalar	34
4.2.1. Türkiye Dışındaki Ülkeler Üzerine Sektörel İhracat Bazında Yapılan Çalışmalar	34
4.2.2. Türkiye Dışındaki Ülkeler Üzerine İhracat Çeşitlendirmesi Bazında Yapılan Çalışmalar	35
5. UYGULAMA	41
5.1.Veri Seti ve Model	41
5.2. Yöntem	42
5.2.1. Entropi Yöntemi ile Bölgesel Çeşitlendirme	43
5.2.2. Poisson Pseudo Maksimum Olabilirlik (PPML) Tahmincisi	45
5.3 Analiz Sonuçları	45
6. SONUÇ	61
KAYNAKLAR	64

	Sayfa
EKLER	72
ÖZGEÇMİŞ	75

ÖZET

SEKTÖR-ÜLKE AÇISINDAN İHRACAT ÇEŞİTLENDİRMESİ VE İHRACATI ETKİLEYEN FAKTÖRLER: TÜRKİYE ÜZERİNE BİR UYGULAMA

Türkiye son yıllarda orta ve uzun vadeli ihracat hedefleri belirlemiş, bu hedeflere ulaşmak için de strateji ve planlamalar yapmıştır. Söz konusu hedeflere ulaşabilmesi için ihracatın dengeli ve sürdürülebilir bir yapıda olması gerekmektedir. Bu bağlamda Türkiye'nin sektörel ihracat yapısının araştırılması önem arz etmektedir. Bu çalışmada Türkiye'nin sektörel ihracatının ülke bazında çeşitlendirmesi ve sektörel ihracatını etkileyen temel faktörlerin tespit edilmesi amaçlanmıştır. Bu amaç doğrultusunda birinci aşamada Entropi Endeksi yöntemi kullanılarak Türkiye'nin sektörel ihracatının ülke bazında çeşitlendirmesi, ikinci aşamada Poisson Pseudo Maksimum Olabilirlik (PPML) yöntemi kullanılarak sektörel ihracatını etkileyen temel faktörler tespit edilmiştir. Çalışma, 2010-2019 dönemini ve SITC Rev4 Haneli 1'de sınıflandırılan 10 sektörü kapsamakta olup, toplam ihracat verileri Türkiye İstatistik Kurumu'ndan (TÜİK) alınmıştır. Çalışmada ayrıca Türkiye ve ithalatçı ülkelerin GSYİH'sı, ithalatçı ülkelerin Türkiye'den uzaklıkları, Türkiye'nin reel döviz kuru endeksi yıllık panel verileri kullanılmıştır. Yapılan çeşitlendirme analizine göre ihracat yapılan 10 sektörden 8'inde son yıllarda ülke çeşitlendirmesi söz konusudur. Bu durum pazarda ülke sayısının dengeli bir şekilde arttığını göstermektedir. Yapılan PPML analizi sonucunda ise Türkiye sektörel ihracatının ihracat partneri olan ülkenin GSYİH ile ülkeler arası uzaklığa duyarlı olduğu, reel döviz kur endeksi ile Türkiye'nin GSYİH'nin etkisinin sektörel bazda değiştiği görülmüştür. Elde edilen sonuçlar, Türkiye'nin özellikle yakın coğrafyasında ekonomik olarak gelişme potansiyeline sahip ülkelerle ticaretini artırmasının gerekliliğini ortaya çıkarmıştır. Sonuç olarak Türkiye'nin sürdürülebilir ihracat performansı sergilemesi ve ihracat hacminde dünya sıralamasında ön sıralarda yer alabilmesi için pazar çeşitliliğini sağlaması ve yakın coğrafyası ile iyi ekonomik ilişkiler kurması gerekmektedir.

Anahtar Kelimeler: Sektörel İhracat, İhracat Çeşitlendirmesi, Panel Veri, Türkiye

Danışman: Doç. Dr. Fatih KAPLAN, Tarsus Üniversitesi, Uluslararası Ticaret ve Lojistik Anabilim Dalı, Tarsus-Mersin.

ABSTRACT

DIVERSIFICATION OF EXPORTS IN TERMS OF SECTOR-COUNTRY AND FACTORS AFFECTING EXPORTS: AN IMPLEMENTATION UPON TURKEY

Turkey has set medium and long term export targets in recent years, also for achieving these targets has made the strategy and plans. To achieve these aforementioned targets, it's exports must be in a balanced and sustainable structure. In this context, it is important to investigate the sectoral export structure of Turkey. In this study it was aimed to identify diversification Turkey's sectoral exports on a country basis and the main factors affecting sectoral exports. In accordance with this purpose, in the first stage, diversification of Turkey's sectoral exports was calculated by using the Entropy Index method, in the second stage, the main factors affecting sectoral exports were determined by using the Poisson Pseudo Maximum Likelihood (PPML) method. The study covers the 2010-2019 period and 10 sector classified in SITC Rev4 Digit 1, and total exports data were gathered from Turkish Statistical Institue (TurkStat). And also the GDP of Turkey and importer countries, the distance of importing countries from Turkey, Turkey's real exchange rate index annual panel data were used in the study.According to the diversification analysis, there has been country diversification in 8 out of 10 sectors exported in recent years. This situation shows that the number of countries in the foreign market has increased in a balanced way. The PPML analysis showed that Turkey's sectoral exports are sensitive export partner's GDP and to the distance between countries, and that the effect of the real exchange rate index and Turkey's GDP varies on a sectoral basis. The results obtained especially revealed that the necessity of increasing trade with countries with potential for economic development in the region close to Turkey. As a result, in order for Turkey to demonstrate sustainable export performance and to be at the forefront of the world ranking in export volume, it must ensure market diversity and establish good economic relations with its close geography.

Keywords: Sectoral Export, Export Diversification, Panel Data, Turkey.

Advisor: Assoc. Dr. Fatih KAPLAN, Tarsus University, Department of International Trade and Logistics, Tarsus-Mersin.

ÖNSÖZ

Lisans ve yüksek lisans eğitim sürecimde önerileri ile eğitim hayatımın olumlu yönde şekillenmesini sağlayan, tüm bu süreçte akademik ve sosyal anlamda bilgi ve desteklerini esirgemeyen, tez danışmanım Sayın Doç. Dr. Fatih KAPLAN'a minnetlerimi sunarım. Tez jürimde yer alarak yapıcı eleştirileri ve önerileriyle tezimi geliştirmemi sağlayan Sayın Dr. Öğr. Üyesi Fatih GÜNAY'a, Sayın Dr. Öğr. Üyesi Ayşe ERGİN ÜNAL'a teşekkürlerimi sunarım. Yüksek lisans sürecimdeki katkılarından dolayı Uluslararası Ticaret ve Lojistik Bölümü'nün saygıdeğer öğretim üyelerine teşekkür ederim.

Desteklerini her an yanımda hissettiğim değerli annem, babam, kardeşlerim ve arkadaşlarıma sevgi ve saygılarımı sunarım.

TABLOLAR DİZİNİ

	Sayfa
Tablo 2.1. Adam Smith'in Mutlak Üstünlükler Teorisi	5
Tablo 3.1. 1923-1929 Dönemine Ait Türkiye'nin Dış Ticaret Verileri	18
Tablo 3.2. 1930-1939 Dönemine Ait Türkiye'nin Dış Ticaret Verileri	19
Tablo 3.3. 1940-1946 Dönemine Ait Türkiye'nin Dış Ticaret Verileri	20
Tablo 3.4. 1947-1960 Dönemine Ait Türkiye'nin Dış Ticaret Verileri	21
Tablo 3.5. 1961-1979 Dönemine Ait Türkiye'nin Dış Ticaret Verileri	22
Tablo 3.6. 1980-1999 Dönemine Ait Türkiye'nin Dış Ticaret Verileri	24
Tablo 3.7. 2000-2019 Dönemine Ait Türkiye'nin Dış Ticaret Verileri	25
Tablo 5.1. Analizde Kullanılan Değişkenler, Tanımları ve Veri Seti Kaynağı	41
Tablo 5.2. Analizde Kullanılan Sektörler	42
Tablo 5.3. 2010-2019 Dönemi Sektörel Toplam Çeşitlendirme Değerleri	46
Tablo 5.4. Canlı Hayvan ve Gıda Maddeleri İhracatı	55
Tablo 5.6. İçki ve Tütün İhracatı	56
Tablo 5.7. Akaryakıt Hariç Yenilmeyen Hammaddeler İhracatı	56
Tablo 5.8. Mineral Yakıtlar Yağlar ve Alkali Ürünler İhracatı	57
Tablo 5.9. Hayvansal Bitkisel Katı ve Sıvı Yağlar İhracatı	57
Tablo 5.10. Başka Yerde Belirtilmeyen Kimya Sanayi ve Buna Bağlı Sanayi Ürünleri İhracatı	58
Tablo 5.11. Başlıca Sınıflara Ayrılan İşlenmiş Mallar İhracatı	58
Tablo 5.12. Makinalar ve Ulaştırma Araçları İhracatı	59
Tablo 5.13. Çeşitli Mamül Eşya İhracatı	59
Tablo 5.14. Sitc'da Sınıflandırılmamış Eşyalar İhracatı	60

ŞEKİLLER DİZİNİ

	Sayfa
Şekil 2.1: Ürün Dönemleri Aşamaları	10
Şekil 5.1. Bölgesel Çeşitlendirme Bileşenleri	44
Şekil 5.2. Sektör Bazında Ortalama Menzil Rakamları	48
Şekil 5.3. Canlı Hayvan ve Gıda Maddeleri Sektörü Toplam Çeşitlendirme Değeri ve İhracat Rakamları	49
Şekil 5.4. İçki ve Tütün Sektörü Toplam Çeşitlendirme Değeri ve İhracat Rakamları	49
Şekil 5.5. Akaryakıt Hariç Yenilmeyen Hammaddeler Sektörü Toplam Çeşitlendirme Değeri ve İhracat Rakamları	50
Şekil 5.6. Mineral Yakıtlar, Yağlar ve Alkali Ürünler Sektörü Toplam Çeşitlendirme Değeri ve İhracat Rakamları	51
Şekil 5.7. Hayvansal, Bitkisel Katı ve Sıvı Yağlar Sektörü Toplam Çeşitlendirme Değeri ve İhracat Rakamları	51
Şekil 5.8. Başka Yerde Belirtilmeyen Kimya Sanayi ve Buna Bağlı Sanayi Ürünleri Sektörü Toplam Çeşitlendirme Değeri ve İhracat Rakamları	52
Şekil 5.9. Başlıca Sınıflara Ayrılan İşlenmiş Mallar Sektörü Toplam Çeşitlendirme Değeri ve İhracat Rakamları	53
Şekil 5.10. Makinalar ve Ulaştırma Araçları Sektörü Toplam Çeşitlendirme Değeri ve İhracat Rakamları	53
Şekil 5.11. Çeşitli Mamül Eşya Sektörü Toplam Çeşitlendirme Değeri ve İhracat Rakamları	54
Şekil 5.12. SITC'da Sınıflandırılmamış Eşyalar Sektörü Toplam Çeşitlendirme Değeri ve İhracat Rakamları	55

KISALTMALAR DİZİNİ

Kısaltma/Simge	Tanım
AB	Avrupa Birliği
ABD	Amerika Birleşik Devletleri
ACP	Afrika, Karayip, Pasifik Ülkeleri
AET	Avrupa Ekonomik Topluluğu
AGE	Uygulamalı Genel Denge Modeli
AKÜ	Açıklanmış Karşılaştırmalı Üstünlükler
ASEAN	Güneydoğu Asya Uluslar Birliği
BEC	Genişletilmiş Ekonomik Kategorilere göre Sınıflandırma
BRICS	Brezilya, Rusya, Hindistan, Çin ve Güney Afrika
CR	Yoğunlaşma Oranı
DTM	Dış Ticaret Müsteşarlığı
ENT	Entropi Endeksi
FMOLS	Tam Değiştirilmiş En Küçük Kareler Yöntemi
GB	Gümrük Birliği
GLS	Genelleştirilmiş En Küçük Kareler Tahmincisi
GMM	Genelleştirilmiş Momentler Metodu
GSYİH	Gayri Safi Yurt İçi Hâsıla
HHI	Herfindahl-Hischman Endeksi
IMF	Uluslararası Para Fonu
ISIC	Uluslararası Standart Sanayi Sınıflandırması
MENA	Orta Doğu ve Kuzey Afrika
MS	Piyasa Payı
OECD	Ekonomik Kalkınma ve İşbirliği Örgütü
OLS	En Küçük Kareler Yöntemi
PE	İhracat Yüzdesi
PI	İthalat Yüzdesi
PPML	Poisson Pseudo Maksimum Olabilirlik
REDK	Reel Efektif Döviz Kuru
SITC	Uluslararası Standart Ticaret Sınıflandırılması
STA	Serbest Ticaret Anlaşması
TE	Toplam Çeşitlendirme
TİM	Türkiye İhracatçılar Meclisi
TÜİK	Türkiye İstatistik Kurumu
Vb.	Ve benzeri
Vd.	Ve diğerleri
WEO	Dünya Ekonomik Görünümü

1. GİRİŞ

Amerika Birleşik Devletleri'nde (ABD) 2008 yılının ikinci yarısından itibaren bir ekonomik durgunluk gözlemlenmiştir. ABD'de başlayan bu ekonomik durgunluk önce ABD'nin ticaret partneri olduğu ülkelere ardından ise neredeyse tüm ülkelere yayılmış ve sonrasında birçok ülke ekonomisi küçülmüştür. Literatürde "Küresel Finansal Kriz" olarak aldırılan bu dönemin sosyo-ekonomik ve politik etkileri uzun bir süre devam etmiştir. Küresel Finansal Kriz döneminde birçok ülkede sürdürülen ekonomi politikaları tartışılmıştır. Küresel finansal krizden çıkış olarak başta ABD, Japonya ve Avrupa Birliği'ne (AB) üye ülkeler gibi gelişmiş ülkeler finansal genişleme programı uygulamış, gelişmekte olan ülkeler ise büyüme modellerini gözden geçirmiştir.

Küresel finansal kriz dönemi ve sonrasında Türkiye'de İhracata Dayalı Büyüme Modeli gündeme gelmiştir. Bu kapsamda ihracatın sürdürülebilir olması, ihracatın çeşitlendirilmesi, ihracatın teşvik edilmesi ve benzeri (vb.) konular ortaya çıkmıştır. Dış Ticaret Müsteşarlığı (DTM) 2009-2013 dönemi Dış Ticaret Stratejik Planı'nda stratejik amaç olarak "sürdürülebilir ihracat artışını sağlamak" hedefine yer vermiştir (DTM, 2008: 8). Türkiye İhracatçılar Meclisi (TİM), "Türkiye'nin 2023 İhracat Stratejisinin Uygulamaya Aktarılması ve Performans Yönetimi" proje çalışmasını kamuoyuna açıklayarak 2023 yılı için 500 milyar ABD doları tutarında ihracat hedefini ortaya koymuştur (Resmi Gazete, 2012). 2014-2018 dönemini kapsayan Onuncu Kalkınma planında da Türkiye'nin ihracat kapasitesinin arttırılması için gerekli düzenlemelerin yapılması tavsiye edilmiş, özellikle ihracatın teknoloji kompozisyonu vurgulanmıştır (Resmi Gazete, 2013).

Küresel finansal krizin etkisiyle Türkiye ekonomisi 2009 yılında yüzde 4,7 oranında küçülürken 2010-2019 yılları arasında ise yıllık ortalama yüzde 5,8 oranında büyümüştür. Bu dönemde uluslararası piyasalarda rekabet gücünü arttıran Türkiye, bir taraftan ihracat hacmini yükseltirken bir yandan da yeni pazarlara açılarak pazar çeşitliliğini arttırmıştır. Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) verilerine göre Türkiye 2017 yılında 157 milyar dolar, 2018 yılında da 168 milyar dolar, 2019 yılında ise 172 milyar dolar ihracat hacmine ulaşmıştır (TÜİK, 2020). Türkiye'nin 2017, 2018 ve 2019 yıllarında ihracat yaptığı ülke sayısı sırasıyla 210, 214 ve 226 ülkeye ulaşmıştır. 10 milyon ABD doları tutarın üzerinde ihracat yapılan ülke sayısı ise 2017 yılında 155'e, 2018 yılında 170'e, 2019 yılında ise 175'e yükselmiştir (TİM, 2020: 54).

2019 yılında küresel piyasalardaki durgunluk ve ticaret-gümrük savaşları neticesinde dünyanın önde gelen ihracatçı ülkelerin ihracatlarında belirgin düşüşler gözlemlenmiştir. 2020 yılında küresel Covid-19 salgınıyla birlikte ülkelerarası ticaret neredeyse durma noktasına gelmiştir. Nisan 2020'de ülkeler sınırlarını kapatmaya başlamış ve salgına yönelik önlemler almaya başlamışlardır. Uluslararası Para Fonu (IMF) Nisan 2020 Dünya Ekonomik Görünümü (World Economic Outlook-WEO) raporunda dünya ekonomisinin yüzde 3 oranında küçüleceği, Haziran 2020'de ise Nisan raporunu güncelleyerek dünya ekonomisinin yüzde 4,9 küçüleceği tahmininde bulunmuştur. Salgın sonrası ülkelerin ekonomik

toparlanmalarının uzun süreceğine yönelik beklentiler, dış pazarlarda da eskiye nazaran daha kuvvetli bir rekabetin oluşacağı beklentisini beraberinde getirmektedir.

İhracat, ülke ekonomisinin temel faktörlerinden biridir. İhracat artışı ile istihdam ve üretim seviyesi genişlemekte, verimlilik artışı ve rekabetin artmasıyla yeni ürün, yeni tasarım ve yeni teknolojiler ortaya çıkabilmektedir. Bu nedenlerden dolayı ihracatta artış sağlama, politika yapıcıların üzerinde önemle durduğu bir konudur. Türkiye, 1980'li yıllarda ihracatı teşvik eden bir büyüme modeline geçmesiyle birlikte ihracatında belirgin artışlar sağlamıştır. 1996 yılında AB ile gümrük birliğine tam geçişin sağlanması, özellikle 2002 sonrası uygulanan liberal ekonomik politikalar sayesinde yıllık bazda ihracatında rekorlar kırmıştır.

Türkiye son yıllarda ihracatı ve ihracat yaptığı ülke sayısını arttırmış olsa da bugün gelinen noktada toplam ihracatı istenilen seviyede değildir. Yapılan literatür taramasında Türkiye'nin ihracatının farklı boyutlardan ele alındığı görülmüştür. Bu çalışmalardan Kösekahyaoğlu (2007) Gümrük Birliği (GB) Anlaşması ile Türkiye'nin ihracatında ve ithalatında ürün çeşitliliğinin arttığını ancak ithalattaki artışın ihracattaki artıştan daha fazla olduğunu gözlemlemiştir. Çınar ve Göksel (2010) imalat sanayi ihracatı artarken ihracat çeşitlendirmesinin de arttığını tespit etmişlerdir. Kaya ve Hüseyni (2015), Türkiye'nin katma değeri yüksek olan sanayi ürünleri ihracatının büyüme üzerindeki etkisinin emek yoğun sanayi ürünleri ihracatının büyüme üzerindeki etkisinden daha büyük olduğu sonucuna ulaşmışlardır. Dalgıç ve Fazlıoğlu (2015) firmaların ürün ülke bakımından ne kadar çeşitlenmişlerse o kadar sermaye yoğun ve o kadar iyi performans gösterdiklerini ileri sürmüşlerdir. Can ve Doğan (2015) ihracat ürün çeşitliliğinde artış olduğunu, Akar ve Ay (2018) ise ihracatta ülke çeşitliliğinin arttığı ve Türkiye'nin ihracat kompozisyonunda çeşitlenmenin olduğunu gözlemlemişlerdir. Söz konusu bu çalışmalardan Çınar ve Göksel (2010) ile Dalgıç ve Fazlıoğlu (2015) çalışmaları hariç diğer çalışmalarda toplam ihracat değerleri kullanmış olup sektörel bazda detaylı analizler yapılmamıştır. Çınar ve Göksel (2010) ile Dalgıç ve Fazlıoğlu (2015) çalışmalarında ise sadece yoğunlaşmalara yer vermiştir. Bu tez çalışmasında ise sektörel bazda detaylı analizler yapılırken diğer yandan sektör-ülke bazında ihracat çeşitlendirmesine yer verilmektedir. Bu yönüyle çalışma literatürdeki diğer çalışmalardan farklılaşmaktadır ve çalışmayı önemli kılmaktadır.

Çalışma altı bölümden oluşmaktadır. Çalışmanın genel değerlendirilmesinin yapıldığı giriş, birinci bölümdür. Çalışmanın ikinci bölümünde, dış ticaret teorileri hakkında bilgi verilmiş ve bu teoriler üç başlık altında incelenmiştir. Bu başlıklar Klasik Dış Ticaret Teorileri, Neo-Klasik Dış Ticaret Teorileri ve Yeni Dış Ticaret Teorileri şeklinde sıralanmıştır. Çalışmanın üçüncü bölümünde Türkiye'de ihracatın tarihsel gelişimi ele alınmıştır. 24 Ocak 1980 ekonomik kararları Türkiye ekonomisinde bir dönüm noktası olmuştur. 1980 sonrasında alınan kararlar neticesinde dışa açık sanayileşme stratejisi izlenmiş ve ihracat teşvik edilmeye başlanmıştır. Bu kapsamda Türkiye'de ihracatın tarihsel gelişimi, 1980 Öncesi Türkiye'de İhracatın Tarihsel Gelişimi ve 1980 Sonrası Türkiye'de İhracatın Tarihsel Gelişimi olmak üzere iki alt başlıkta incelenmiştir. Çalışmanın dördüncü bölümünde çalışmanın konusu ile ilişkili olarak yapılmış önceki çalışmalar incelenerek literatür taramasına yer verilmiştir. Çalışmanın

beşinci bölümünde analizde kullanılan veri seti, model, analiz yöntemleri hakkında detaylı bilgi verilmiş, yapılan analiz sonuçları tablolar hâlinde verilerek değerlendirme yapılmıştır. Çalışmanın altıncı bölümünde ise çalışmaya ilişkin genel bir değerlendirme yapılmış ve önerilerde bulunulmuştur.

2. DIŞ TİCARET TEORİLERİ

Dış ticaret, diğer bir ifadeyle uluslararası ticaret, uluslararası sınırlar arasında yapılan mal ve hizmet değişimidir (Seyidoğlu, 2003: 3). Ülkeler, üretim farklılıklarından, fiyat farklılıklarından vb. faktörlerden dolayı üretimde üstün oldukları malları satarak; ihtiyaçlarını karşılayabilecek kadar yeterli kaynağa sahip olamadığından, üretemedikleri veya pahalıya ürettikleri malları satın alarak daha ucuza tüketmek için ve refah düzeylerini artırmak için dış ticaret yaparlar. Dış ticaret ülke ekonomilerinde önemli bir yere sahiptir.

Ülkelerin neden dış ticaret yaptıkları ve dış ticaret sayesinde sahip olduğu avantajların neler olduğu, dış ticaret teorilerinin cevaplamaya çalıştığı temel sorulardandır. Çalışmanın bu bölümünde, Klasik Dış Ticaret Teorileri, Neo-Klasik Dış Ticaret Teorileri ve Yeni Dış Ticaret Teorileri'ne yer verilmektedir.

2.1. Klasik Dış Ticaret Teorileri

1500 ile 1800 yılları arası dönemin eknomik-sosyal doktrini Merkantilizmdir. Merkantilizme göre servetin kaynağı değerli madenler olarak tanımlanmıştır (Özgüven, 2005: 49-51). Bu doktrinde dünya servet stokunun sabit olduğunu ve uluslararası ticaretin, taraflardan sadece ihracat yapanın yararına olacağı ileri sürülmüştür (Bayraktutan, 2003: 176). Merkantilizme göre dış ticaret politikasının esas amacı hazinedeki altın stokunu artırmaktır (Seyidoğlu, 2003: 14). Bu nedenle ödemeler dengesinde fazlalıklar oluşturmak gerekmektedir. Merkantilistler için nihai mal ithalatının engellenmesi ve ihracatın artırılması birinci derecede öneme sahiptir. Merkantilistler bu amaçların gerçekleşmesi için yoğun devlet müdahalesinin gerektiğini savunmuştur bu nedenle Merkantilizmin esası devlet idaresine dayanmaktadır (Savaş, 2000: 138).

18. ve 19. yüzyıllarda Avrupa'da Sanayi Devrimi'nin gerçekleşmesiyle birlikte üretim hacminde büyük artış meydana gelmiştir (Küçükkalay, 1997: 52). Teknolojik gelişmeye bağlı olarak üretimin artırılması arz fazlasını oluşturmaktadır. Arz fazlası malların satılması için yeni pazar arayışları başlamış, yeni pazar arayışları serbest ticaret düşüncesinin yaygınlaşmasına neden olmuştur.

Dış ticarette serbestleşme Merkantilist görüşün yoğun devlet korumacılığı anlayışı ile uyuşmamaktadır. Adam Smith tarafından 1776 yılında yayımlanan "Ulusların Zenginliği ve Kökenleri Üzerine Bir İnceleme (An Inquiry Into The Nature and Causes of Wealth of Nations) " isimli kitabı ile genel olarak iktisat biliminin ve özelde uluslararası ticaret teorisinin temeli atılmıştır (Bayraktutan, 2003: 176). Klasik liberalizm devlet müdahaleciliği olmadan serbest ticaretin gerçekleştirilmesi sonucunda ülkelerin karşılıklı olarak kazanç sağlayarak dünya kaynaklarının verimliliğini artıracağını savunmuştur. Bireylerin kendi çıkarlarına göre hareket etmeleri söz konusudur çünkü bireyler kendi çıkarları peşinden koşarken toplumun menfaatlerine de hizmet etmiş olmaktadırlar (Seyidoğlu, 2015:

27). Klasik liberalizm ekonomik hayatı düzenleyen görünmez bir el (invisible hand) olduğunu savunmaktadır ve bu görünmez el fiyat mekanizması olarak tanımlanmıştır (Savaş, 2000: 260).

2.1.1. Mutlak Üstünlükler Teorisi

Adam Smith (1776) yayımladığı kitabında Mutlak Üstünlükler Teorisini ortaya atmıştır. Adam Smith, Mutlak Üstünlükler Teorisiyle serbest dış ticaretin faydalı olduğunu ileri sürmüştür (Smith, 2011: 524). Mutlak Üstünlükler Teorisinde; maliyet kavramının yalnızca homojen bir faktör olan emek faktörünü içerdiği, devlet müdahaleciliğinin bulunmadığı, malların homojen, tam rekabet koşullarının geçerli, her işçinin üretim gücünün aynı verimlilikte, iki ülke, iki ürün ve tek üretim faktörünün (emek) olduğu varsayılmaktadır (Yüksel ve Sarıdoğan, 2011: 200)[1]. Mutlak Üstünlükler Teorisine göre, ülkeler hangi malı mutlak olarak daha düşük maliyetle üretiyorsa o malın üretiminde uzmanlaşmalı ve o malı ihraç etmeli, yüksek maliyetle ürettiği malı ithal etmelidir. Bu şekilde, dış ticaret uluslararası uzmanlaşmaya ve iş bölümüne sebep olacaktır (Schumacher, 2012: 58-59). Uzmanlaşma ve serbest ticaret yoluyla kaynakların etkin dağılımı hem üretimi artıracak hem de tüketim düzeylerinin artmasına paralel olarak refah düzeylerinde yükselmeye sebep olacaktır. Dış ticaretten her iki tarafın da kazanç sağladığı örnek Tablo 2.1'de açıklanmaktadır.

Tablo 2.1. Adam Smith'in Mutlak Üstünlükler Teorisi

	A ürünü	B ürünü
Ülke I	5 birim	3 birim
Ülke II	2 birim	8 birim

Ülke I'de bir işçi bir günde A ürününden 5 birim B ürününden 3 birim üretmektedir. Ülke II'de bir işçi bir günde A ürününden 2 birim B ürününden 8 birim üretmektedir. Ülke I A ürününün üretiminde, Ülke II ise B ürününün üretiminde uzmanlaşmaya gitmelidir. Çünkü Ülke I A ürününü Ülke II ise B ürününü maliyet avantajıyla üretmektedir. Bu nedenle Ülke I A ürününü ihraç edip B ürününü Ülke II'den ithal etmelidir. Böyle bir uluslararası üretim ve ticaret modeli, iki ülkenin de refahını artıracaktır (Seyidoğlu, 2003: 17-18).

Mutlak Üstünlükler Teorisi, yalnızca gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler arasındaki ticareti açıklayabilmesi, maliyet kavramının yalnızca homojen bir faktör olan emek faktörüyle açıklanarak sermaye ve doğal kaynaklar gibi üretim faktörlerinin göz ardı edilmesi sebebiyle yetersiz kalmıştır. Bu teorik yetersizlik David Ricardo'nun Karşılaştırmalı Üstünlük Teorisi ile giderilmiştir.

[1] Söz konusu teori Adam Smith'den sonra gelen birçok iktisatçı tarafından katkı sağlanarak genişletilmiştir.

2.1.2. Karşılaştırmalı Üstünlükler Teorisi

David Ricardo 1817 yılında yayımladığı Politik İktisadın ve Vergilendirmenin İlkeleri (On the Principles of Political Economy and Taxation) adlı kitabında Karşılaştırmalı Üstünlükler Teorisini ortaya atmıştır (Ricardo, 1817: 83-103). David Ricardo da Adam Smith gibi uluslararası ticarete katılan tüm ülkelerin uluslararası ticaretten kazanç elde edebileceğini düşünmektedir (Bellino ve Fratini, 2019: 1-2). Fakat David Ricardo, uluslararası ticaretin mutlak üstünlüklere göre değil karşılaştırmalı üstünlüklere dayanması gerektiğini ortaya koymuştur (Bayraktutan, 2003: 177, Seyidoğlu, 2003:18). Çünkü Mutlak Üstünlükler Teorisi, Karşılaştırmalı Üstünlükler Teorisi'nin özel bir durumu olarak görülmektedir (Schumacher, 2012: 66). Yani mutlak üstünlüklerin gerçekleştiği durumlarda karşılaştırmalı üstünlüklerde gerçekleşmekte ancak karşılaştırmalı üstünlüklerin gerçekleştiği her durumda mutlak üstünlükler gerçekleşmemektedir. Karşılaştırmalı Üstünlükler Teorisi'ne göre, iki ülke arasındaki ticaret, her ülke karşılaştırmalı üstünlüğe sahip olduğu malları üreterek ihraç ederse her iki ülke için de yarar sağlayabilir (Krugman, Obstfeld ve Melitz, 2018: 48).

Mutlak Üstünlükler Teorisi'ndeki varsayımlardan hareketle Karşılaşmalı Üstünlükler Teorisi'ne göre bir ülke, her iki malda da, diğer ülkeye göre mutlak üstünlüğe sahip olabilir, böyle bir durumda karşılaştırmalı olarak daha fazla üstünlüğe sahip olduğu malda uzmanlaşıp daha az üstün olduğu malı ithal etmelidir. Böylece, ülke daha fazla refaha ulaşabilir ve daha az üstün olduğu malları üreterek kaynaklarını israf etmekten kurtulmuş olur. Karşılaştırmalı Üstünlükler Teorisi'nde her iki ülkenin de kazançlı olabilmesi için, ülkelerdeki yurt içi fiyatların birbirinden farklı olması ve uluslararası fiyat oranının iki ülkedeki yurt içi fiyatlarının arasında gerçekleşmiş olması gerekmektedir. Teoriye göre emek faktörü ülke içerisinde serbestçe hareket edebilirken ülkeler arasında hareket edememektedir (Ruffin, 2002: 729).

Karşılaştırmalı Üstünlükler Teorisi, günümüze kadar geçerliliğini koruyan ve uluslararası ticaretin temelini oluşturduğu varsayılan güçlü bir teoridir. Ancak teorinin emek-değer teorisine dayandırılması ve emeği homojen bir üretim faktörü olarak kabul etmesi teorinin eleştirilen noktalarıdır (Seyidoğlu, 2003: 21). Karşılaştırmalı Üstünlükler Teorisi'ne yönelik eleştiriler David Ricardo'dan sonra gelen iktisatçılar tarafından daha gerçekçi varsayımlar konularak teori geliştirilmiş ve genişletilmiştir.

2.2. Neo-Klasik Dış Ticaret Teorileri

Neo-Klasik iktisatçılar, David Ricardo'nun Karşılaştırmalı Üstünlükler Teorisi'nin varsayımlarından hareketle, ortaya yeni teoriler atmışlardır (Yüksel ve Sarıdoğan, 2011: 200). Bu yeni teoriler Neo-Klasik Dış Ticaret Teorileri olarak adlandırılmaktadır. Neo-Klasik Dış Ticaret Teorileri, üretim faktörü olarak yalnızca emek faktörünü değil, diğer üretim faktörlerini de ele almaktadır. Neo-

Klasik Dış Ticaret Teorileri, Fırsat Maliyeti Teorisi ve Faktör Donatımı Teorisi olarak iki alt başlıkta incelenmektedir.

2.2.1. Fırsat Maliyeti Teorisi

Alfred Marshall malların değerini karşılaştırırken fayda-değer kuramını kullanarak, maliyeti etkileyen emek faktörünün yanı sıra sermaye faktörünü de dikkate almıştır. Böylece David Ricardo'nun Karşılaştırmalı Üstünlükler Teorisi'ni geliştirmiştir ancak yine de emek-değer teorisinin etkisinden tam anlamıyla kurtulamamıştır (Bayraktutan, 2003: 178).

Fırsat Maliyeti Teorisi'ne göre bir malın üretimini bir birim arttırmak için, üretiminden vazgeçilen başka bir malın maliyeti fırsat maliyeti olarak adlandırılmaktadır. Fırsat Maliyeti Teorisi tüm faktörleri dikkate almış olması sebebiyle Karşılaştırmalı Üstünlükler Teorisi'nin gelişimine katkıda bulunmuş bir neo-klasik teori niteliğindedir (Parasız ve Ekren, 2013: 11).

2.2.2. Faktör Donatımı (Heckscher-Ohlin) Teorisi

Karşılaştırmalı Üstünlükler Teorisi, dış ticaretin sebebini üretim maliyetlerinin farklı olmasıyla bağdaştırmıştır ancak üretim maliyetlerinin neden farklı olduğunu açıklayamamıştır. 1919 yılında Bertil Ohlin ülkeler arasındaki maliyet farklılığını açıklamak maksadıyla Faktör Donatımı Teorisi'ni ortaya atmıştır. Teori daha sonra Eli Heckscher tarafından geliştirilmiştir. Faktör Donatımı Teorisi'nde, üretim faktörleri olarak emek ve sermaye dikkate alınmıştır. Bu çerçevede, ülkeler emek-zengini ve sermaye-zengini, mallar ise emek-yoğun ve sermaye-yoğun şeklinde ayrıştırılmıştır (Yılmaz, 2016: 128). Faktör Donatımı Teorisi'ne göre bir ülke yoğun olarak hangi faktöre sahipse o faktörün kullanıldığı malda uzmanlaşmaya gitmeli ve o malı üreterek ihraç etmelidir. Daha az sahip olduğu faktörün kullanıldığı malın üretimini başka ülkelere bırakmalı ve o malı ithal etmelidir. Yani emek-zengini bir ülke emek-yoğun olan malın üretiminde uzmanlaşmaya gitmeli ve onu ihraç etmeli, sermaye-yoğun malı ise ithal etmelidir. Faktör Donatım Teorisi temelde beş varsayıma dayanmaktadır (Aksu, 2014: 383).

1. Ülkelerin faktör donanımı bakımından birbirinden farklı olduğu ve iki ülkeli üretim modelinde ülkelerden birisinin emek, diğerinin ise sermaye bakımından zengin olduğu,
2. Malların faktör yoğunlukları ya da göreceli faktör oranları bakımından farklılık gösterdiği,
3. Malların üretim teknolojisinin tüm ülkelerde aynı olduğu,
4. Ülkelerdeki mal ve faktör piyasasında tam rekabet şartlarının geçerli olduğu,
5. Ülkelerdeki talep koşulları birbirinin benzeri olduğu ve üretimde ölçeğe göre sabit verim koşulunun olduğu varsayılmaktadır.

Heckscher-Ohlin Teorisi'nden hareketle Faktör Fiyatları Eşitliği Teorisi, Gelir Dağılımı Teorisi, Rybczynski Teorisi olmak üzere üç farklı teori ortaya atılmıştır. Bu teorilerden ilki olan Faktör Fiyatları Eşitliği Teorisi'ne göre ülkeler arası faktör fiyatları eşitlenmesini sağlayan, ülkeler arası faktör

hareketleri değil, serbest ticarettir. Faktör Fiyatları Eşitliği Teorisi'ne göre serbest ticaret, ülkeler arasında faktör fiyatlarını eşitlemektedir ve bu açıdan uluslararası serbest faktör hareketliliği ile aynı sonucu vermektedir (Seyidoğlu, 2003: 69).

Gelir Dağılımı Teorisi, Wolfgang F. Stolper ve Paul A. Samuelson'ın Heckscher-Ohlin Teorisi'nin milli gelirin dağılımı üzerindeki etkilerini analiz etmeleri sonucunda ulaşılan bir teoridir. Gelir Dağılımı Teorisi yaygın olarak Stolper-Samuelson Teorisi olarak bilinmektedir. Gelir Dağılımı Teorisi'ne göre, serbest ticaret ülkenin bol olarak sahip olduğu faktörün reel gelirini yükseltecektir, kıt faktörün gelirini ise düşürecektir (Aksu, 2014: 383).

Heckscher-Ohlin Teorisi'ne dayandırılan Rybczynski Teorisi ise 1955 yılında Tadeus Rybczynski tarafından ortaya atılmıştır (Rybczynski, 1955: 336). Rybczynski Teorisi'ne göre, tam istihdam koşulları altında sadece bir faktörün arzı artarsa, onu yoğun olarak kullanan malın üretimi genişlemekte, arzı sabit kalan faktörü yoğun olarak kullanan malın üretimi daralmaktadır (Yüksel ve Sarıdoğan, 2011: 201).

2.3. Yeni Dış Ticaret Teorileri

Faktör Donatımı (Heckscher-Ohlin) Teorisi analitik açıdan yüksek tutarlılığa sahip bir teoridir (Yüksel ve Sarıdoğan, 2011: 201). Teorinin ampirik açıdan test edilmesi, Wassily Leontief'in Amerika Birleşik Devletleri'ndeki ortalama ihracatın ve rekabetçi ithalatın faktör yoğunluklarını tespit etme girişimiyle gerçekleştirilmiştir (Bhagwati, 1964: 21). Wassily Leontief geliştirdiği girdi-çıktı (input-output) tabloları ile ABD ekonomisinin çeşitli sektörleri için emek-çıktı ve sermaye-çıktı oranlarını hesaplayarak ihracatta ve ithalatta ne kadar emek ve sermayenin bulunduğunu tespit etmiştir (Helpman, 1999: 123-124). Faktör Donatımı Teorisi'ne göre sermaye zengini olan ABD, sermaye-yoğun malları ihraç etmeli emek yoğun malları ise ithal etmelidir. Ancak Wassily Leontief yapmış olduğu testte, ABD'nin emek-yoğun malları ihraç edip, sermaye-yoğun malları ithal ettiği sonucuna ulaşmıştır (Krugman, Obstfeld ve Melitz, 2018: 131). Bu sonuç Faktör Donatımı Teorisi'nin öngördüğünün tam tersi bir durumdur. Söz konusu durum Leontief Paradoksu olarak adlandırılmıştır.

Wassily Leontief bu çelişkiyi açıklamak adına bazı görüşler öne sürmüştür. Wassily Leontief'e göre Amerikan toplumunun girişimcilik, yöneticilik, eğitim ve öğretime yönelik çalışma ortamı gibi özellikleri sebebiyle, Amerikan işçilerinin dünyanın diğer ülkelerindeki işçilere göre daha üstün yetenekli işçilerdir (Seyidoğlu, 2015: 98). Wassily Leontief bir Amerikan işçisinin üç yabancı işçiye eşit olduğunu ve Amerika'nın gerçek iş gücü stokunu bulabilmek adına mevcut olanı üç ile çarpmak gerektiğini ileri sürmüştür (Leontief, 1953: 343-345). Leontief Paradoksu tatmin edici şekilde açıklanamamış ve bu durum Faktör Donatımı Teorisi'nin geçerliliğine olan kuşkuyu artırmıştır (Baldwin, 1971: 126-146). Faktör Donatımı Teorisini açıklamaya yönelik yapılan her çalışma yeni dış ticaret teorilerinin çekirdeğini oluşturmuştur.

Klasik dış ticaret teorileri uluslararası ticarette yaşanan gelişmelerin açıklanmasında yetersiz kalmıştır. Yeni dış ticaret teorileri uluslararası ticarette yaşanan gelişmeleri açıklamak maksadıyla 1960'ların sonlarında oluşmaya başlamıştır. Yeni dış ticaret teorileri, dış ticaretin nedenleri, uluslararası uzmanlaşma eğiliminin belirleyicileri, dış ticaretten elde edilen kazançlar, korumacılığın etkileri gibi sorulara yanıt aramıştır (Akkoyunlu, 1996: 71). Yeni dış ticaret teorileri Faktör Donatımı Teorisi'nde yer alan tam rekabet, üretim fonksiyonlarının benzerliği, ölçeğe göre sabit getiri, faktör yoğunluklarının tersine dönmemesi ve tercihlerin uluslararası benzerliği gibi varsayımların eksikliklerine cevap niteliğindedir.

2.3.1. Teknolojik Unsurlara Dayanan Yeni Dış Ticaret Teorileri

Heckscher-Ohlin Teorisi, işlenmiş mallardaki dış ticareti açıklamada yetersiz kalmıştır. İşlenmiş mallar üzerinden yapılan dış ticareti inceleyenler, teknolojik yeniliklerin bu ticaret üzerinde büyük bir etkisi olduğunu fark etmişlerdir (Yılmaz, 2016: 205). Ülkeler arasındaki maliyet üstünlüğünü açıklamak üzere, yetenekli iş gücü, araştırma geliştirme harcamalarının yoğunluğu, ülkenin sermaye donanımı, teknolojik buluşlar, pazarlama maliyetleri gibi faktörler dış ticaret teorilerinde yer almaya başlamıştır. Bu teorilerde, teknolojik gelişmelerin işlenmiş mal ticaretini yönlendirdiği gözlemlenmektedir ve beşeri sermaye ile araştırma geliştirme harcamaları üzerinde durulmaktadır.

2.3.1.1. Teknoloji Açığı Teorisi

Teknoloji Açığı Teorisi'ni Michael V. Posner, 1961 yılında ortaya koymuştur (Posner, 1961: 323-341). Michael V. Posner, dış ticaretin sebebini bir ülkede bulunup diğer ülkelerde bulunmayan teknik bilginin varlığına dayandırmıştır (Posner, 1961: 323-324). Heckscher-Ohlin Teorisi teknik bilgi düzeyinin, üretim fonksiyonlarının tüm ülkelerde aynı olduğunu ve ülkelerin teknolojiye serbestçe ulaşabildiğini varsaymıştır. Teknoloji Açığı Teorisi, Heckscher-Ohlin Teorisi'nin bu varsayımını eleştirmiştir ve teknik bilgi düzeyinin her ülke için farklı olduğunu ve ulaşımın serbest olmadığını kabullenmiştir (Yılmaz, 2016: 216).

Teknoloji Açığı Teorisi, dış ticaretin daha çok gelişmiş sanayi ülkeleri arasında gerçekleşmesinin nedenini açıklamaya yönelik bir yaklaşımdır. Teoriye göre, endüstrileşmiş ülkeler arasındaki ticaretin önemli bölümü yeni ürün ve üretim süreçlerine dayanmaktadır (Seyidoğlu, 2015: 103). Bu yeni ürünler endüstrileşmiş ülkelerdeki yenilikçi firmalar tarafından geliştirilmekte ve yeni ürünler yasalar, fikri mülkiyet hakları ve patentlerle koruma altına alınmaktadır. Buluşların koruma altına alınması, o buluşu gerçekleştiren firmanın bir süre için tekelci konuma geçmesini sağlamaktadır (Yılmaz, 2016: 216). Yani yeni ürünü geliştiren ülke bu ürünün ilk ihracatçısı konumuna gelmektedir. Fakat yeni teknoloji, bir süre sonra, taklit yoluyla başka ülkelerin eline geçer ve emek ucuzluğu veya doğal kaynak bolluğu gibi sebeplerle daha ucuza üretilmektedir (Dura, 2000: 6-7). Böylece söz konusu

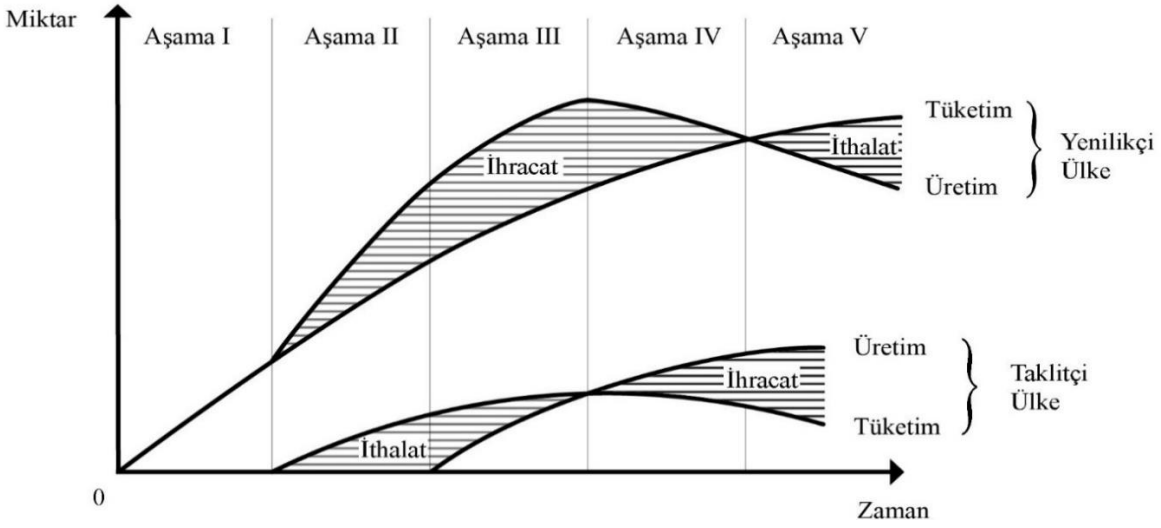
ürünü daha az gelişmiş başka ülkeler ihraç etmeye başlarken ürünün ilk ihracatçısı konumundaki gelişmiş ülke ise maliyet avantajını kaybettiği için ürünü ithal etmeye başlamaktadır. Gelişmiş ülkenin, ihracattaki üstünlüğünü koruması için devamlı yeni ürün üretmesi gerekmektedir.

2.3.1.2. Ürün Dönemleri Teorisi

Ürün dönemleri teorisi 1966 yılında Raymond Vernon tarafından ortaya atılmıştır (Vernon, 1966: 190-207). Ürün Dönemleri Teorisi, Teknoloji Açığı Teorisinin genelleştirilmiş ve geliştirilmiş şeklidir (Dura, 2000: 7-8). Teknoloji Açığı Teorisi taklit sürecindeki gecikmeyi vurgularken, Ürün Dönemleri Teorisi ürünün standardizasyon sürecini vurgulamaktadır (Salvatore, 2013: 172-173). Teori, üretilen mal ve teknolojinin evrimi hakkındaki fikirleri içermektedir ve teorinin en güçlü yanı, nitelikli işgücü ve sermaye kıtlığı olan ülkelerden sofistike imalat mallarının ihracatını açıklayabilmesidir (Gerber, 2018: 102-103).

Ürün Dönemleri Teorisi'ne göre, yeni ürün ilk olarak gelişmiş ülkelerde üretilmekte ve gelişmekte olan ülkelere ihraç edilmektedir. Yani, yeni bir ürün piyasaya sürüldüğünde, genellikle yüksek nitelikli işçilik gerektirir ve ürün olgunlaşıp ürüne talep arttıkça, standart hale gelir; daha sonra seri üretim teknikleri ve daha az vasıflı emek ile üretilmektedir (Salvatore, 2013: 172-173). Üründeki karşılaştırmalı üstünlük, ürünü başlangıçta üreten gelişmiş ülkelerden, emeğin nispeten daha ucuz olduğu daha az gelişmiş ülkelere kaymaktadır (Husted ve Melvin, 2013: 102-103).

Raymond Vernon Ürün Dönemleri Teorisi'nde, bir ürünün icat edilmesinden başlayarak, ürünün üretiminin coğrafi olarak yer değiştirmesine kadar geçen süreyi ürünün aşamaları üzerinden anlatmaktadır. Raymond Vernon bu sürecin beş aşamadan oluştuğunu ileri sürmektedir (Vernon, 1966: 190-207). Bir ürünün yaşam döngüsünden oluşan bu beş aşama Şekil 2.1'de gösterilmektedir.

Şekil 2.1: Ürün Dönemleri Aşamaları
Kaynak: Vernon, 1966: 199

I. Aşama: Bu aşamada ürün küçük çapta üretilir bu dönemde ürün geliştirilir ve sorunlar giderilir, ihracata yönelik değil iç pazara yönelik üretim yapılır. Yenilikçi firma yeni teknolojiye sahip olduğundan üretim yalnızca yenilikçi firmanın ülkesinde yapılır.
II. Aşama: Bu aşamada ise ürün olgunlaşmıştır, üretim hızlandırılır ve satışlar önce iç pazara daha sonrada ihracata yöneliktir. Böylece mal hem çok üretilir hem de çok tüketilir. Yenilikçi firma yeni teknolojiyi halen tek başına elinde tutar.
III. Aşama: Üretim teknolojisinin standartlaşmasıyla üçüncü aşamaya geçilmiş olur. Bu aşamada yenilikçi firma için iç pazarda ve dış pazarda teknoloji lisansı vermek karlı hale gelmeye başlamıştır.
IV. Aşama: Üretim maliyetleri farklılıklarından dolayı ürünün üretim yeri yer değişir ve yenilikçi ülkenin ihracatı azalmaya başlayarak sona erer. Ürün taklitçi ülkeden ithal edilmeye başlanır.
V. Aşama: Yenilikçi ülke ürünü üretmeyi bırakıp, ürüne olan ihtiyacın tamamını taklitçi ülkeden ithal etmeye başlar böylece son aşamaya gelinmiş olunur. Yenilikçi ülke yeni teknolojik ürünleri geliştirmeye başlar.

2.3.1.3. Nitelikli İşgücü Teorisi

Nitelikli İşgücü Teorisi sanayileşmiş ülkeler arasındaki karşılaşmalı üstünlüğü açıklamak adına Donald B.Keesing tarafından ileri sürülmüştür. Peter Kenen, Wassily Leontief, Irving Kravis gibi iktisatçılar tarafından da desteklenmiştir. Nitelikli İşgücü Teorisi, yeni dış ticaret teorilerine göre Faktör Donatımı Teorisi'ne kapsam bakımından en yakın teoridir (Husted ve Melvin, 2013: 102). Faktör Donatımı Teorisi ülkeler ve mallar arasındaki sermaye ve emek farklılıklarına odaklanırken, Nitelikli İşgücü Teorisi eğitimli işgücü ve eğitimsiz işgücünün yoğunluklarındaki farklılıklara odaklanmıştır.

Nitelikli İşgücü Teorisi'ne göre nitelikli iş gücü bakımından zengin ülkeler, nitelikli emeğin yoğun olduğu mallarda uzmanlaşıp bu malları üreterek ihraç edeceklerdir, niteliksiz emeğe bol olarak sahip olan ülkeler ise niteliksiz emeğin yoğun olduğu mallarda uzmanlaşıp bu malları üreterek ihraç edeceklerdir (Seyidoğlu, 2003: 81). Nitelikli İşgücü Teorisi'nde sanayileşmiş ülkeler arasındaki dış ticaretin büyük bölümünün sebebi, ülkeler arasındaki nitelikli işgücü farklılığıdır (Dura, 2000: 5-6). Nitelikli işgücüne nispeten daha fazla sahip ülkeler, üretimi bu faktöre bağlı olan ürünlerde karşılaştırmalı üstünlüğe sahip olacaktır (Husted ve Melvin, 2013: 102). Nitelikli-emek-yoğun mallar, aynı zamanda sermaye yoğun olduğundan, bu teoriye Neo-Faktör Donatımı Teorisi de denilmektedir (Bayraktutan, 2003: 180). Ayrıca, ülkelerin faktör donanımları dış ticareti belirlemezken ülkeler faktör donanımlarını dış ticaretin ihtiyaçlarına göre şekillendirmektedir (Yılmaz, 2016: 207).

2.3.2. Tercihlerde Benzerlik Teorisi

Tercihlerde Benzerlik Teorisi, İsveçli İktisatçı Steffan Brunstam Linder tarafından l961 yılında ileri sürülmüştür (Linder, 1961: 11-167). Teori, zevklerin ve ölçek ekonomilerinin önemli olduğu,

heterojen sanayi ürünlerinin ticaretini açıklamaktadır. Yeni dış ticaret teorilerinden farklı olarak Tercihlerde Benzerlik Teorisi'nde talep faktörü dikkate alınmıştır (Husted ve Melvin, 2013: 104). Bu bağlamda, Tercihlerde Benzerlik Teorisi talep yönlü bir teori olup arz yönlü olan Faktör Donatımı Teorisinden ayrılmaktadır.

Steffan Brunstam Linder, Tercihlerde Benzerlik Teorisi ile hangi tür ülkelerin birbirleriyle ticaret yapma olasılığının yüksek olduğunu açıklamaktadır. Teoriye göre, faktör donatımları ilksel malların ticaretinde önemli rol oynarken, sanayi mallarının ticaretini belirleyen ise ülkeler arasındaki zevk ve tercihlerin arasındaki benzerlik yani talep koşullarıdır. Bir malın dış piyasaya satılabilmesi için öncelikle iç piyasada talep edilmesi gereklidir (Linder, 1961: 88). İç piyasa ihtiyacını karşılayabilmek adına malın üretimi yapılır böylece malın üretiminde deneyim kazanılmaktadır. Üretilen bu mallar zevk ve tercihlerin benzer olduğu veya gelir düzeylerinin benzer olduğu ülkelere ihraç edilmektedir (Dura, 2000: 10). Öte yandan zevk ve talepleri farklı olan, yüksek veya düşük gelirli olanların talebi ise zevk ve taleplerine benzerlik gösteren diğer ülkelerden ithal edilerek karşılanmaktadır (Seyidoğlu, 2003: 86). Tercihlerde Benzerlik Teorisi ihracat amacıyla üretilip satılan sanayi mallarının ticaretini (Seyidoğlu, 2003: 86) ve ülkelerin belirli ürünlerde ihracatçısı olmasını sağlayan geniş yurt içi pazarını nasıl geliştirdiği sorularını yanıtlayamamaktadır (Dura, 2000: 10).

2.3.3. Ölçek Ekonomilerine Dayanan Yeni Dış Ticaret Teorisi

Ölçek Ekonomileri Teorisi, Faktör Donatımı Teorisi'nin ülkelerdeki malların sabit verim koşulları altında üretildiği varsayımına karşı çıkmaktadır. Ölçeğe göre artan getirinin ortaya çıktığı durumda, ülkeler faktör donatımları bakımından aynı olsalar bile, karlı dış ticaret yapabilirler (Dura, 2000: 11). Bu durum Faktör Donatımı Teorisi'nin açıklayamadığı bir durumdur (Seyidoğlu, 2003: 87). Teori, Bertil Ohlin, Herbert G. Grubel ve Peter J. Lloyd tarafından endüstri içi ticarette ölçek ekonomilerinin önemini ortaya koymak amacıyla geliştirilmiştir (Yüksel ve Sarıdoğan: 2011: 201). Ölçek ekonomileri maliyet avantajı yaratmaktadır ve dış ticarette tüketiciye belirli bir malın değişik türlerinin sunulmasına yol açarak refahı artırmaktadır (Seyidoğlu, 2003: 87).

Ölçek Ekonomileri Teorisi'ne göre ülkeler geniş iç pazara sahip malların üretilmesi ve bu malların üretiminde uzmanlaşılması ile ticaret hacmini arttıracaktır (Arıç, 2013: 87). Ölçek Ekonomileri Teorisi'ne göre ülkeler üretimde ölçek ekonomilerinden faydalanarak azalan maliyetler elde etmektedir. Ülkeler ölçek ekonomilerinin etkili olduğu malları ihraç ederek diğer malları satın almaktadır. Bu şekilde ölçek ekonomileri yoluyla malları daha etkin şekilde üretmeyi sağlayan az sayıda mal çeşidinde uzmanlaşarak tüm mal çeşitlerini kullanmak için birbirleriyle ticaret yapmaktadırlar (Seyidoğlu, 2003: 88).

Ölçek ekonomileri içsel ölçek ekonomileri ve dışsal ölçek ekonomileri olmak üzere ikiye ayrılmaktadır (Akkoyunlu, 1996: 94). İçsel ölçek ekonomileri firmanın kendi üretim ölçeği arttığında ortalama maliyetlerinin düştüğü durumlarda geçerlidir (Seyidoğlu, 2003: 87). Dışsal ölçek ekonomileri

ise firmanın içinde bulunduğu endüstrideki üretim ölçeğinin bir bütün olarak artmasıyla her bir firmanın ortalama maliyetlerinin düşmesi durumunda ortaya çıkmaktadır (Dura, 2000: 11).

2.3.4. Tekelci Rekabete Dayanan Yeni Dış Ticaret Teorileri

Faktör Donatımı Teorisi'nde dış ticarete konu olan malların homojen olduğu varsayılmıştır. Ancak günümüzde uluslararası ticaretin büyük bir bölümünü homojen olmayan malların ticareti oluşturmaktadır. Faktör Donatımı Teorisi dış ticareti ülkelerin faktör yoğunluklarının farklılığı ile açıklarken Tekelci Rekabet Teorisi dış ticareti ölçek ekonomileri, farklılaştırılmış mallar ve endüstri içi ticaretle açıklamıştır (Dura, 2000: 12). Günümüzde dış ticarette ağırlıklı olan aynı endüstriye ait farklılaştırılmış malların ithalatı ve ihracatıdır ve bu ticaret şekline endüstri içi ticaret denilmektedir.

Tekelci Rekabet Teorisi'nde ticaretin pazar büyüklüğünü artırdığı düşünülmektedir. Ölçek ekonomilerinin olduğu endüstrilerde, bir ülkenin üretebileceği mal çeşitliliği pazarın büyüklüğü ile sınırlıdır (Krugman, Obstfeld ve Melitz, 2018: 196). Ülkeler aynı endüstrilerde farklılaştırılmış mallar üzerinden birbirleriyle ticaret yaparlarsa pazar hacimlerini genişletmiş olmaktadırlar. Bu bağlamda ülkeler daha dar bir ürün yelpazesi üretmekte uzmanlaşabilir ve üretmediği malları diğer ülkelerden satın alarak her ülke aynı anda tüketicilerine sunulan mal çeşitliliğini artırabilmektedir.

Belirli bir endüstride bir malın, bileşimi, kullanılışı, görünümü, markası bakımından aynı endüstride üretilen diğer mallardan farklı olması malın farklılaştırılmış olması anlamına gelmektedir. Tüketicilerin bilincinde, sebebi ne olursa olsun bir malın farklı olduğuna dair inancın oluşması, o malı farklı kılmaya yeterlidir (Dura, 2000: 12).

2.3.4.1. Lancaster Modeli

Lancaster'in modelinde ekonomiler, farklılaştırılmış mallardan oluşan ürün grupları ile karakterize edilmiş imalat sanayi sektörüne sahip ekonomilerdir (Lancaster, 1980: 153). Bu gruplar içerisindeki mallar aynı özellikleri gösterir ancak farklılaştırılmış mallardır. Yalnızca her ürünün bir diğerine oranla bir özelliği daha ön plana çıkmaktadır. Bu ürün grupları içerisinde her bir tüketicinin en çok arzuladığı özelliklerin bileşeni olan bir "ideal malı" bulunmaktadır (Akkoyunlu, 1996: 76). Tüketici, kendi isteklerine uygun olan ideal malı bulamadığı durumda ise en yakın özelliklere sahip diğer ürünü tercih etmektedir. Tüketiciler istedikleri özelliklerde ürüne yaklaştıkça o ürün için daha yüksek fiyat ödemeye isteklidirler.

Lancaster'in modelinde piyasa yapısı tam monopolistik piyasa yapısındadır. Bu modelde firmalar hem kendi iç pazarları hem de ticaret yaptıkları ülke pazarı için üretim yapmaktadır (Yılmaz, 2016: 267). Bu durumda ülkelerin pazarları genişlemekte ve firma sayısı artmaktadır. Tüketiciler dış ticaret sayesinde çok çeşit ürünle buluşmaktadır ve ideal mallarını bulmaları olanaklı hale gelmektedir. Dış ticaret ile birlikte pazarın gelişmesi sonucunda ölçek ekonomileri sebebiyle birim maliyetlerde

düşme olur, kar payının genişlemesiyle firmalar arası rekabet artar (Yılmaz, 2016: 267). Rekabetin artmasıyla birlikte bazı firmalar piyasayı terk eder ancak yine de kalan firma sayısı dış ticaret öncesindeki firma sayısından fazladır. Bu sayede tüketiciler çok çeşitte malı daha düşük fiyattan tüketme şansına sahip olur.

2.3.4.2. Krugman Modeli

İmalat sanayi ürünleri ticaretinin büyük bölümü benzer nispi faktör donanıma sahip sanayi ülkeleri arasında gerçekleşmektedir. Sanayi ülkeleri arasındaki ticaretin çoğu benzer faktör oranlarıyla üretilen iki yönlü mal alışverişini içermektedir (Krugman, 1983: 343). Krugman modelinde endüstri içi ticaret, ölçek ekonomileri ve eksik rekabet piyasalarının varlığıyla açıklamaya çalışılmıştır.

Krugman modelinde Lancaster'in modelinde olduğu gibi farklılaştırılmış mallardan oluşan ürün grupları vardır. Ancak grup içerisindeki mallar tam ikame özelliği gösterirken grup dışı mallar ikame özelliği göstermemektedir (Yılmaz, 2016: 271). Krugman modelinde taşıma maliyetlerinin olmadığı kabul edilmektedir. Model, aynı teknoloji ve aynı faktör donanımına, aynı zevk ve tercihlere sahip iki ülke arasında yapılan ticareti açıklamaya yöneliktir. Modelde her firma tek bir çeşit mal üretmektedir bu sebeple çeşit sayısı firma sayısıyla doğru orantılıdır. Piyasaya giriş çıkışlar serbesttir. Kârlar sıfırlanıncaya kadar piyasaya yeni firmalar girebilmektedir (Krugman, 1979: 477). Piyasada çok fazla firma olmasından kaynaklı firmalar birbirlerinin fiyat stratejilerini takip etmemektedirler. Firmaların tümü ölçek ekonomilerinden faydalanır, bu sebeple fiyatların düşmesi yalnızca firmalar arası rekabet sonucunda olabilir. Bu modelle dış ticaret ülke tüketicilerine, ticaret öncesinde yalnızca yabancıların faydalanabildikleri mal çeşitlerinden faydalanabilme olanağı vermesi açısından önemlidir (Yılmaz, 2016: 272).

2.3.5. Oligopolcü Rekabete Dayanan Yeni Dış Ticaret Teorileri

Oligopolcü rekabete dayanan yeni dış ticaret teorilerinde ölçek ekonomileri eksik rekabet piyasa yapısına neden olan unsurlardan biri olarak görüldüğü için önemlidir. Fakat bu teorilerin temelinde eksik rekabet piyasa yapıları vardır ve eksik rekabet piyasa yapıları dış ticaretin sebebi olarak görülmektedir.

2.3.5.1. Eaton ve Kierzkowski Modeli

Eaton ve Kierzkowski, eksik rekabet ve oligopol unsurlarını birleştiren bir pazar yapısı modeli geliştirmiştir (Eaton ve Kierzkowski, 1982: 32). Modelde, kısa ve uzun vadede, ürün çeşitliliği ve endüstriyel yapının uluslararası ticaretteki etkileri üzerinde durulmuştur. Modelde çok sayıda potansiyel üretici olmasına rağmen üretici sayısı sabittir.

Piyasaya giriş, fiyatlama davranışı ve piyasa dengesi gibi unsurlar diğer monopolcü rekabet piyasalarında olduğu gibi eşanlı olarak değil, iki aşamalı bir süreçle belirlenmiştir (Songur, 2019: 18). İlk aşamada fiyatlandırma kararı verilmeden önce, firmaların hangi ürün modelini üreteceği belirlenmektedir. İkinci aşamada piyasaya giriş yapacak olan firmalar, daha önceden giriş yapmış firmaların ürün modellerini dikkate alarak fiyatlandırma kararı vermektedir (Eaton ve Kierzkowski, 1982: 3).

Eaton ve Kierzkowski Modeli'ne göre iki ülke ticarete açıldığında uluslararası ticaret, bu iki ülkedeki tüketicilerin tercihlerine ve ürün gruplarının çeşitlerine bağlı olacaktır (Songur, 2019: 18). Modelde ülkelerin talep yapıları birbirlerine benzedikçe her ürün çeşidi piyasadaki tek bir firma tarafından üretilecektir. Ülkelerin ticarete açılmasıyla birlikte fiyatlar düşecektir ve her iki ülkedeki tüketiciler bu durumdan faydalanmış olacaktır. Her üretici artan fiyat rekabeti nedeniyle genişletilmiş bir pazardan kazanç sağlamaktadır veya kayba uğramaktadır (Eaton ve Kierzskowski, 1982: 23). Firmaların kazançlı çıkabilmesi ancak iki firmanın birbirinden farklı ürün modelleri üretmesine bağlıdır.

2.3.5.2 Shaked-Sutton Modeli

Shaked-Sutton modelinde mallar birbirinden kalite yönünden farklılık göstermektedir (Shaked ve Sutton, 1983: 1469). Bu tür ürün farklılaştırmasının belirleyici özelliği, söz konusu mallardan herhangi ikisi aynı fiyata sunulduysa, tüm tüketicilerin daha yüksek kalitede olanı seçmekte hemfikir olmalarıdır. Shaked-Sutton Modeli bu yönüyle Lancaster ve Krugman modellerinden farklı olarak dikey mal farklılaştırmasına dayanmaktadır (Yılmaz, 2016: 277). Malların kalite yönünden farklılaştırılması iki şekilde ortaya çıkmaktadır. Birincisi, malların kalite yönünden farklılaşması ile birlikte değişken maliyetlerde hızlı bir artış yaşanmakta, bu durum piyasaya giren firma sayısında ve mal çeşitliliğinde artışa neden olmaktadır. Böyle bir durumda piyasa tekelci rekabet piyasasıdır. İkincisi, mallar kalite yönünden farklılık gösterirken değişken maliyetlerde önemli bir değişiklik olmuyorsa yani kalitedeki farklılaşma sabit maliyetlerde ciddi artışlara neden oluyorsa bu durumda firma sayısı, piyasa çapının büyümesi ile orantılı bir artış göstermez (Songur, 2019: 18). Böyle bir durumda piyasadaki firma sayısının bir sonu vardır. Az sayıda firmanın barınabileceği bu tür piyasalara doğal oligopoller adı verilmektedir.

Shaked ve Sutton'a göre firmalar üç aşamalı bir karar sürecinden geçmektedir (Shaked ve Sutton, 1982: 3). İlk olarak piyasaya girip girmemeye, sonrasında malın kalitesine ve son olarak ise fiyata karar verirler. Shaked-Sutton Modeli'nde tüketiciler gelirleri itibariyle farklılık göstermektedirler. Yüksek gelir grubunda yer alan tüketiciler yüksek kalitede malları, düşük gelir grubunda yer alan tüketiciler daha az kaliteli malları satın alır. Yüksek kalitede mal üreten firmalar arasındaki rekabet malın fiyatını düşürecektir ve düşük gelir grubundaki tüketicilerinde yüksek kalitede mal tüketmesine neden olacaktır. Kalite yönünden farklılığın değişken maliyetlere yansımaması durumunda (dikey

farklılaştırma) aynı malı aynı fiyata ama daha düşük kalitede üreten firmalar piyasadan çekilecektir (Yılmaz, 2016: 278).

Shaked-Sutton Modeli'ne göre ülkeler dış ticarete açıldıklarında eğer iki ülke ekonomisi benzer ise bu durumda bazı firmalar piyasadan çıkacak ve kalan firmalar ticaret yapacaktır. Eğer iki ülke birbirinden farklıysa, farklı gelir dağılımlarına sahipse ticaret sonrası ülkelerde firma sayısındaki azalma daha az olacaktır. Shaked-Sutton Modeli'nde ülkelerin dış ticarete açılması tüketicilerin daha kaliteli ürünleri daha ucuza tüketmesine olanak sağladığı için hem tüketici refahına yol açacaktır hem de firmalara sağladığı ölçek avantajı nedeniyle tüm mallarda kalite artışlarının yaşanmasına neden olacaktır.

3. TÜRKİYE'DE İHRACATIN TARİHSEL GELİŞİMİ

Türkiye ekonomisi ve ihracatı, dünyada yaşanan gelişmeler ve değişimlerden etkilenmektedir. Türkiye'nin dış ticareti cumhuriyetin kuruluşundan bugüne kadar farklı dönemlerden geçmiştir. Bu dönemlerde alınan kararlar ve uygulanan politikalar küresel ekonomiye uyum çerçevesinde gerçekleşmiştir. 24 Ocak 1980 ekonomik kararları Türkiye ekonomisinde bir dönüm noktası olmuştur. Çünkü 1960-1980 yılları arasında Türkiye dış ticaretinde genel anlamda ithal ikameci bir politika izlenirken 1980 sonrasında alınan kararlar neticesinde dışa açık sanayileşme stratejisi izlenmiş ve ihracat teşvik edilmeye başlanmıştır.

Çalışmanın bu bölümünde, Türkiye'de ihracatın tarihsel gelişimi 1980 öncesi ve 1980 sonrası olarak iki alt başlıkta ele alınmıştır. 1980 yılında alınan kararların Türkiye'nin ihracatında önemli bir değişim olması sebebiyle böyle bir ayrım yapılmıştır.

3.1. Türkiye'de İhracatın 1980 Öncesi Tarihsel Gelişimi

Türkiye'de ihracatın 1980 öncesi tarihsel gelişimi Liberal Milli Ekonomi dönemi, Korumacı Devletçi Sanayileşme dönemi, Savaş Yılları dönemi, Demokrat Parti dönemi, Planlı Ekonomi dönemi olmak üzere beş dönemde incelenmiştir.

3.1.1. Liberal Milli Ekonomi Dönemi (1923-1929)

Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulduğu yıllarda, I. Dünya Savaşı ve Kurtuluş Savaşı'nın olumsuz ekonomik etkileri söz konusu olmuştur. Ekonomik faktörlerin düzenlenmesi ve iktisadi yapının oluşturulması için 17 Şubat- 4 Mart 1923 tarihleri arasında İzmir İktisat Kongresi düzenlenmiştir. İzmir İktisat Kongresi ile yeni kurulacak olan devletin ekonomik yapısının temelleri atılmıştır. İktisat kongresinin başlıca iki amaçla toplandığını söylemek mümkündür. Birincisi tüccarların, çiftçilerin, sanayicilerin ve işçilerin sorun ve ihtiyaçlarını tespit etmek ve iktisat politikalarını bu sonuçlara göre belirlemektir (Koçtürk ve Gölalan, 2010: 50). İkincisi ise yabancı sermaye çevrelerine ekonominin gelecekte nasıl bir şekil alacağı konusunda ön bilgi vermektir (Durmuş ve Aydemir, 2016: 158). İzmir İktisat Kongresi'nde alınan kararlar sonucunda yeni Türk Devleti'nde milliyetçi ve liberal bir iktisadi politikanın uygulanacağı belirlenmiştir. Uygulanan ekonomi politikaları dışa açık bir yapı görünümündedir (Savrul, Özel ve Kılıç, 2013: 62). Dışa açık bir ekonomi politikası izlenmesi, Lozan Barış Antlaşması'nın ağır ekonomik hükümler içermesi sebebiyle zorunlu hale gelmiştir. Bu dönemde devlet, liberal bir iktisat politikası benimsemiş olsa da devlet özel sektörü dışlamamış, özel girişimciliğin yerine ikame etmek amacında olmamıştır (Altıparmak, 2002: 40).

Ulusal kalkınmanın gerçekleşmesi adına sanayi sektörü için 1927 yılında çıkarılan Teşvik-i Sanayi Kanunu ile sanayi üretimi belirli şartlar dâhilinde özel girişimciler için teşvik edilmiştir

(Özdemir, Yiğit ve Oral, 2016: 152). 1929 yılında başlayan Büyük Buhran tüm dünyayı etkilediği gibi Türkiye'yi de derinden etkilemiş ve önceki yıllarda var olan dış ticaret açığı bu yılda da giderek artmıştır. 1923-1929 yıllarında izlenen liberal ekonomi politikaları Büyük Buhran döneminde kesintiye uğramıştır. Liberal Milli Ekonomi döneminde ulusal düzeyde yeterli sermaye birikiminin olmaması, teknik ve ticari bilginin yetersiz oluşu gibi faktörler ile birlikte Büyük Buhran'ın ekonomik etkileri uygulanan ekonomik politikaları başarısız kılmıştır (Özdemir, Yiğit ve Oral, 2016: 152). Liberal Milli Ekonomi dönemine ait Türkiye'nin dış ticaret verileri Tablo 3.1'de sunulmuştur.

Tablo 3.1. 1923-1929 Dönemine Ait Türkiye'nin Dış Ticaret Verileri

Yıllar	İhracat (1000$)	İthalat (1000$)	Dış Ticaret Dengesi (1000$)	Dış Ticaret Hacmi (1000$)	İhracatın İthalatı Karşılama Oranı (%)
1923	50.790	86.872	- 36.082	137.662	58,5
1924	82.435	100.462	- 18.027	182.897	82,1
1925	102.700	128.953	- 26.253	231.653	79,6
1926	96.437	121.411	- 24.974	217.848	79,4
1927	80.749	107.752	- 27.003	188.501	74,9
1928	88.278	113.710	- 25.432	201.988	77,6
1929	74.827	123.558	- 48.731	198.385	60,6

Kaynak: TÜİK (http://www.tuik.gov.tr/UstMenu.do?metod=temelist)

Tablo 3.1 incelendiğinde, cumhuriyetin ilk kurulduğu yılda ülkenin toplam dış ticaret hacminin 137 milyon 662 bin dolar olduğu görülmektedir. 1925 yılında 231 milyon 653 bin dolar ile en yüksek seviyeye ulaştığı ve daha sonraki yıllarda ise dış ticaret hacminin azalarak 1929 yılında 198 milyon 385 bin dolara kadar gerilediği görülmektedir. İhracatın ise 1925 yılına kadar arttığı ve bu yıldan sonra ise sürekli olarak düşmektedir. İthalatta ise, 1926 ve 1927 yılı hariç genel olarak artış vardır. 1929 yılında gerçekleşen Dünya Ekonomik Krizi Türkiye'nin ihracatını olumsuz etkilemiş bir önceki yıl 88 milyon 278 bin dolar olan ihracat, 1929 yılında 74 milyon 827 bin dolara gerilemiştir. Türkiye 1923-1929 döneminde ithalatın her yıl ihracattan fazla olması nedeniyle tüm yıllarda dış ticaret açığı vermiştir. Dış ticaret açığının giderek artmasından dolayı sonraki dönemlerde ithalat sınırlandırarak dış ticaret açıklarını azaltmaya yönelik politikalar izlenmiştir.

3.1.2. Korumacı Devletçi Sanayileşme Dönemi (1930-1939)

Klasik iktisatçıların devlet ekonomiye müdahale etmemeli görüşü, 1929 yılında ortaya çıkan ekonomik krizin çözümüne katkı sağlayamamış ve çözümün adresi devlet olarak görülmüştür (Durmuş ve Aydemir, 2016: 156). Türkiye ekonomisi 1930'lardan itibaren "devletçilik" olarak adlandırılan, dışa kapalı ve devlet yatırımlarına ağırlık veren bir kalkınma stratejisine yönelmiştir (Yay, 2019: 100). Bu dönem ithal ikame politikasının uygulandığı bir dönemdir.

Bu dönemin ilk yıllarında, iç ekonomiye yönelik müdahaleler olmamış, ancak dış ticarette sıkı denetimler uygulanmıştır. 1931 yılında ithalata kısıtlama getirilmesi ve ihracatın denetlenmesi üzerine çıkan kanun ekonomide korumacılık politikasının ilk adımları olarak değerlendirilmiştir (Savrul, Özel ve Kılıç, 2013: 63). 1933-1938 yılları arasında I. Beş Yıllık Sanayi Kalkınma Planı uygulanmıştır. Bu plan devletçilik modelinin unsurlarından birisidir. I. Beş Yıllık Sanayi Kalkınma Planı ile birlikte devlet ekonomik hayata fiilen girmiştir.

I. Beş Yıllık Sanayi Kalkınma Planı'nın uygulandığı dönemde birçok şirket kamulaştırılmıştır ve sanayi işletmelerine yerli hammaddenin kullanılması adına teşvikler verilmiştir. Uygulanan politikaların sanayi üretimini ve kalkınma hızını arttırdığı görülmektedir (Akyıldız ve Eroğlu, 2004: 49). Türkiye ilk kez I. Beş Yıllık Sanayi Kalkınma Planı'nın uygulandığı dönemde dış ticaret fazlası vermiştir. Tüm sonuçlar dikkate alındığında I. Beş Yıllık Kalkınma Planı'nın başarılı olduğu görülmektedir. Planın başarılı olması sonucunda, 1938 yılında II. Beş Yıllık Kalkınma Planı uygulanmak istenmiştir ancak II. Dünya Savaşı'nın başlaması ile birlikte plan uygulanamamıştır. 1930-1939 dönemine ait dış ticaret verileri Tablo 3.2' de sunulmuştur.

Tablo 3.2. 1930-1939 Dönemine Ait Türkiye'nin Dış Ticaret Verileri

Yıllar	İhracat (1000$)	İthalat (1000$)	Dış Ticaret Dengesi (1000$)	Dış Ticaret Hacmi (1000$)	İhracatın İthalatı Karşılama Oranı (%)
1930	71.380	69.540	1.840	140.920	102,6
1931	60.226	59.935	291	120.161	100,5
1932	47.972	40.718	7.254	88.690	117,8
1933	58.065	45.091	12.974	103.156	128,8
1934	73.007	68.761	4.246	141.768	106,2
1935	76.232	70.635	5.597	146.867	107,9
1936	93.670	73.619	20.051	167.289	127,2
1937	109.225	90.540	18.685	199.765	120,6
1938	115.019	118.899	-3.880	233.918	96,7
1939	99.647	92.498	7.149	192.145	107,7

Kaynak: TÜİK (http://www.tuik.gov.tr/UstMenu.do?metod=temelist)

Tablo 3.2 incelendiğinde 1929 yılından itibaren dış ticarette uygulanan korumacı devletçi politikalar sonucunda Türkiye 1938 yılı hariç her yıl dış ticaret fazlası vermiştir. İthalat ve ihracatta yıllar itibari ile dalgalanmalar söz konusudur. İthalat ve ihracattaki en yüksek seviye 1938 yılında gerçekleşmiştir. Buna bağlı olarak dış ticaret hacminin en yüksek olduğu yılda 1938 yılıdır. Bir önceki döneme göre bu dönemde dış ticaret hacminde genel olarak bir daralma olduğu söylenebilir. Bu durumun nedeninin ithalata kısıtlamaların getirilmesi, ihracatın denetlenmesi ve Büyük Buhran'ın neden olduğu ekonomik daralmanın olduğu söylenebilir.

3.1.3. Savaş Yılları Dönemi (1940-1946)

1940-1946 dönemi ekonomik açıdan devletçilik politikaları ile savaş ekonomisinin beraber yürütüldüğü dönem olarak adlandırılmaktadır. II. Dünya Savaşı döneminde uygulanan savaş ekonomisi nedeniyle ara mal ve hammadde ithalatının azalması ve üretimin düşmesi dış ticaretin daralmasına neden olmuştur (Koçtürk ve Gölalan, 2010: 59). Bu dönemde ihracatın arttırılmasına yönelik politikalar uygulanmış ve ithalat kısıtlanmıştır. Üretimin daralması, askeri harcamalar ve benzeri nedenlerden dolayı enflasyon hızla artmıştır (Akyıldız ve Eroğlu, 2004: 50). 1940-1946 dönemine ait Türkiye'nin dış ticaret verileri Tablo 3.3'te sunulmuştur.

Tablo 3.3. 1940-1946 Dönemine Ait Türkiye'nin Dış Ticaret Verileri

Yıllar	İhracat (1000$)	İthalat (1000$)	Dış Ticaret Dengesi (1000$)	Dış Ticaret Hacmi (1000$)	İhracatın İthalatı Karşılama Oranı (%)
1940	80.904	50.035	30.869	130.939	161,7
1941	91.056	55.349	35.707	146.405	164,5
1942	126.115	112.879	13.236	238.994	111,7
1943	196.734	155.340	41.394	352.074	126,6
1944	177.952	126.230	51.722	304.182	141,0
1945	168.264	96.969	71.295	265.233	173,5
1946	214.580	118.889	95.691	333.469	180,5

Kaynak: TÜİK (http://www.tuik.gov.tr/UstMenu.do?metod=temelist)

Tablo 3.3 incelendiğinde ihracat 1944 ve 1945 yılı hariç diğer yıllarda artış göstermiş, 1940'ta 80 milyon 904 bin dolar olan ihracat rakamı 1946 yılında 214 milyon 580 bin dolara yükselmiştir. İthalat ise 1945 yılı hariç diğer yıllarda artış göstermiş, 1943 yılında 155 milyon 340 bin dolar olarak en yüksek seviyesine ulaşmıştır. 1940-1946 döneminde Türkiye'nin dış ticaret hacmine bakıldığında en yüksek seviyesine 1943 yılında ulaştığı görülmektedir. 1940-1946 döneminde de dış ticaret dengesinin dış ticaret fazlası verdiği, en yüksek seviyeye ise 1946 yılında 95,6 milyon dolar ile ulaşıldığı görülmektedir.

3.1.4. Demokrat Parti Dönemi (1947-1960)

1946'dan itibaren ithalattaki sınırlamaların kaldırılmasıyla ithalatta bir artış başlamıştır ve bu artış 1953 yılına kadar devam etmiştir (Savrul, Özel ve Kılıç, 2013: 67). 1953-1958 yılları arasında ithalata yeniden sınırlamalar getirilerek ithalatın azalması amaçlanmıştır ancak bu süreçte ihracatta azalmıştır ve dış ticaret açık vermeye devam etmiştir. Bu dönemde liberal ekonomik politikalar uygulanmıştır. İthalatın azalması ithalata bağlı olan sanayi kesiminde de daralmaya neden olmuştur (Savrul, Özel ve Kılıç, 2013: 67). 1955 yılında ithal ikameci ve korumacı politikalara geri dönülerek sanayileşme çabaları sürdürülmeye çalışılmıştır (Akyıldız ve Eroğlu, 2004: 52). Tüm bu gelişmeler,

1958 yılında bir dizi ekonomik istikrar programının uygulanmaya başlanmasını zorunlu hale getirmiştir. 1947-1960 dönemine ait Türkiye'nin dış ticaret verileri Tablo 3.4'te sunulmuştur.

Tablo 3.4. 1947-1960 Dönemine Ait Türkiye'nin Dış Ticaret Verileri

Yıllar	İhracat (1000$)	İthalat (1000$)	Dış Ticaret Dengesi (1000$)	Dış Ticaret Hacmi (1000$)	İhracatın İthalatı Karşılama Oranı (%)
1947	223.301	244.644	- 21.343	467.945	91,3
1948	196.799	275.053	- 78.254	471.852	71,5
1949	247.825	290.220	- 42.395	538.045	85,4
1950	263.424	285.664	- 22.240	549.088	92,2
1951	314.082	402.086	- 88.004	716.168	78,1
1952	362.914	555.920	- 193.006	918.834	65,3
1953	396.061	532.533	- 136.472	928.594	74,4
1954	334.924	478.359	- 143.435	813.283	70,0
1955	313.346	497.637	- 184.291	810.983	63,0
1956	304.990	407.340	- 102.350	712.330	74,9
1957	345.217	397.125	- 51.908	742.342	86,9
1958	247.271	315.098	- 67.827	562.369	78,5
1959	353.799	469.982	- 116.183	823.781	75,3
1960	320.731	468.186	- 147.455	788.917	68,5

Kaynak: TÜİK (http://www.tuik.gov.tr/UstMenu.do?metod=temelist)

Tablo 3.4'e göre 1947-1960 döneminde Türkiye'nin ihracatı dalgalı bir seyir izlemiştir, en yüksek ihracat seviyesine 1953 yılında ulaşılmıştır. Dış ticaret açığı da oldukça dalgalı bir seyir izlemiş ve en yüksek seviyesine 1952 yılında ulaşmıştır. İthalat ise 1953 yılına kadar giderek artış göstermiştir. 1953 yılı, 1947-1960 döneminde 928 milyon 594 bin dolar ile en yüksek dış ticaret hacmine ulaşıldığı yıl olmuştur. İhracatın ithalatı karşılama oranında ise genel anlamda düşüş gerçekleşmiştir.

3.1.5. Planlı Ekonomi Dönemi (1961-1979)

1960 yılından itibaren Türkiye'de planlı kalkınma dönemi başlamış, 1963 yılında ilk plan uygulanmıştır. Türkiye ekonomisinin gelişmesi için uzun vadede köklü ve yapısal dönüşümlerin gerçekleşmesi gerektiği üzerinde durulmuştur (Takım, 2011: 156). Bu dönemde ekonomik büyüme için sanayide ithal ikameci yaklaşım benimsenmiştir (Şenel Uzunoğlu, 2020: 20). Türkiye, bu dönemde belirli bir kalkınma hızı yakalamıştır. İç pazara yönelik üretim teşvik edilmiştir ve 1970 yılında yeni bir devalüasyon ile ihracat teşvik edilmeye çalışılmıştır. 1960'lı yıllarda sabit kur politikası uygulanmış bunun sonucunda ise ithalat ve ihracat artış göstermiştir. Türkiye küresel ekonomiyle bütünleşebilmek, yeni ticari ilişkiler kurmak ve ticaret hacmini artırmak gibi amaçlar doğrultusunda 1963 yılında Avrupa Ekonomik Topluluğu (AET) ile anlaşma imzalanmıştır. Bu anlaşma ile Türkiye ve AET ülkeleri arasındaki ticari ilişkileri ve ekonomik bütünleşmeleri artırmak amaçlanmıştır (Özdemir, Yiğit ve Oral, 2016: 158).

1960-1970 yılları arasında ithal ikameci yaklaşım yoğun olarak uygulanmıştır. Uygulanan bu yaklaşıma karşın Türkiye ekonomisinde beklentiler karşılık bulamamış ve ithal ikameci sanayileşme yaklaşımı ödemeler dengesini olumsuz etkilemiştir. 1973'te yaşanan petrol krizi Türkiye'nin dış ticaret hadlerini kötüleştirmiştir. 20 Temmuz 1974'te Türkiye tarafından başlatılan Kıbrıs Barış Harekatı Türkiye ile ABD ilişkilerini olumsuz yönde etkilemiştir. Türkiye'nin Kıbrıs'a müdahalesi sonucunda ABD Türkiye'ye ambargo uygulamıştır. Bu durumun da Türkiye'nin dış ticaret hadlerinin kötüleşmesinde etkisi vardır. 1970'li yıllar boyunca artan cari işlemler açığı, sürdürülemez noktaya gelmiş ve 1978 yılında Türkiye ekonomisi ağır bir ekonomik kriz içerisine girmiştir. (Hepaktan, 2008: 2). 1977'de bozulan ekonomik istikrar, üretimi olumsuz yönde etkilemiştir ve ürün yetersizlikleri karaborsaların oluşmasına sebep olmuştur. Türkiye ekonomisi 1977 yılından itibaren döviz finansman krizine sürüklenmiştir. 1978-1979 yıllarında daha kapsamlı bazı istikrar tedbirlerine başvurulması zorunlu hale gelmiş, iki ekonomik istikrar programı uygulamaya konulmuştur (Takım, 2011: 168). Planlı Ekonomi dönemine ait dış ticaret verileri Tablo 3.5'te sunulmuştur.

Tablo 3.5. 1961-1979 Dönemine Ait Türkiye'nin Dış Ticaret Verileri

Yıllar	İhracat (1000$)	İthalat (1000$)	Dış Ticaret Dengesi (1000$)	Dış Ticaret Hacmi (1000$)	İhracatın İthalatı Karşılama Oranı (%)
1961	346.740	507.205	- 160.465	853.945	68,4
1962	381.197	619.447	- 238.250	1.000.644	61,5
1963	368.087	687.616	- 319.529	1.055.703	53,5
1964	410.771	537.229	- 126.458	948.000	76,5
1965	463.738	571.953	- 108.215	1.035.691	81,1
1966	490.508	718.269	- 227.761	1.208.777	68,3
1967	522.334	684.669	- 162.335	1.207.003	76,3
1968	496.419	763.659	- 267.240	1.260.078	65,0
1969	536.834	801.236	- 264.403	1.338.070	67,0
1970	588.476	947.604	- 359.128	1.536.081	62,1
1971	676.602	1.170.840	- 494.239	1.847.442	57,8
1972	884.969	1.562.550	- 677.581	2.447.519	56,6
1973	1.317.083	2.086.216	- 769.133	3.403.299	63,1
1974	1.532.182	3.777.501	-2.245.319	5.309.683	40,6
1975	1.401.075	4.738.558	-3.337.482	6.139.633	29,6
1976	1.960.214	5.128.647	-3.168.432	7.088.861	38,2
1977	1.753.026	5.796.277	-4.043.251	7.549.303	30,2
1978	2.288.162	4.599.024	-2.310.861	6.887.187	49,8
1979	2.261.195	5.069.431	-2.808.236	7.330.626	44,6

Kaynak: TÜİK (http://www.tuik.gov.tr/UstMenu.do?metod=temelist)

Tablo 3.5 incelendiğinde, 1961 yılında 346 milyon dolar olan ihracatın, 1979 yılında 2 milyar 261 milyon dolara yükseldiği görülmektedir. Aynı dönemde ithalatın da artarak 1961 yılında 507 milyon dolar iken 1979 yılında 5 milyar 069 milyon dolar olarak gerçekleştiği görülmektedir. Türkiye'nin 1961-1979 arası dönemde ihracatın ithalatı karşılama oranlarında dönem dönem düşüşler ve artışlar yaşandığı

görülmektedir. 1961 ile 1979 yılları kıyaslandığında ticaret hacminin sekiz kattan fazla artış göstermesine rağmen dış ticaret açığının daha da fazla büyüdüğü gözlemlenmektedir.

3.2. Türkiye'de İhracatın 1980 Sonrası Tarihsel Gelişimi

Türkiye'de ihracatın 1980 sonrası tarihsel gelişimi, 1980-1999 dönemi ve 2000-2019 dönemi olmak üzere iki dönemde incelenmiştir.

3.2.1 1980-1999 Dönemi İhracatın Gelişimi

Türkiye ekonomisi 1980 öncesinde yaşanan ekonomik kriz ve petrol şokunun etkisinden kurtulamamış, azalan ihracat geliri petrol krizi sebebiyle artan ithalat giderini karşılayamamıştır. Ülkede yaşanan ekonomik ve sosyal problemler nedeniyle, ülkenin yeni bir ekonomik ve siyasi yapıya kavuşması gerektiği ortaya çıkmıştır. Bu nedenle Türkiye ithal ikameci yaklaşımdan vazgeçmiştir. Bu çerçevede Türkiye 24 Ocak 1980 ekonomik kararları ile ihracata dayalı sanayi stratejisi düzenlemelerini uygulamaya koymuştur.

24 Ocak 1980 Kararları ile birlikte Türk Ekonomisi yapısal bir değişim göstermiş, dışa kapalı bir ekonomik model yerine dışa açık, küresel ekonomiye entegre olabilen serbest ekonomi modeline geçmiştir (Yükseler, 2019: 2). Bu kararların; enflasyonun düşürülmesi, piyasa ekonomisinin harekete geçirilmesi ve ekonominin dışa açılarak döviz gelirlerinin artırılması gibi üç ana hedefi vardır (Akyıldız ve Eroğlu, 2004: 55). Türkiye, alınan kararlar neticesinde ihracatı teşvik politikaları uygulamıştır ve bu sayede ihracat artmıştır. 24 Ocak 1980 kararları ile birlikte ihracatın önemli ölçüde geliştiği görülmektedir. 1989 yılında uluslararası sermaye hareketleri tamamen serbest bırakılmış, kamu kesiminin yeniden yapılandırılması çerçevesinde özelleştirme girişimleri hızlandırılmıştır (Hepaktan, 2008: 2). Bu dönemde uygulanan yapısal değişimler, istikrarlı bir politik ortamda uygulanmadığından değişim süreci gecikmiş ve yüksek enflasyon, imalat sanayiindeki yatırım eksikliği gibi yapısal problemlerin ortaya çıkmasına neden olmuştur.

1990'lı yıllarda küresel ekonomideki durgunluk, İran-Irak savaşının sona ererek yeni dengeler oluşturması, Körfez Savaşı ve Türkiye'deki yüksek enflasyon oranları ülkedeki ekonomik dengeleri olumsuz etkilemiştir (Özdemir, Yiğit ve Oral, 2016: 164). Yaşanan olumsuz gelişmeler 1994 yılındaki krizi tetiklemiştir. 1994 yılında 5 Nisan Kararları olarak adlandırılan ekonomik istikrar programı krize çözüm olarak açıklanmıştır. Bu kararların uygulanmasıyla ekonomide bir canlanma yaşanmıştır.

1996 yılında Avrupa Birliği ile Gümrük Birliği'nin yürürlüğe girmesiyle ekonomide kısa süreli de olsa hızlı büyümenin yaşanmasına neden olmuştur (Sakarya, 2014: 247). Ancak 1997 yılında Doğu Asya'da ve 1998 yılında Rusya'da yaşanan ekonomik krizler Türkiye'yi olumsuz etkilemiştir ve bu gelişmeler ekonomik büyümeyi durdurmuştur. 1999 yılında ise daha önceki yıllarda yaşanan

gelişmelerin etkileri devam etmektedir (Mızırak, 2014: 95). 1980-1999 dönemine ait Türkiye'nin dış ticaret verileri tablo 3.6'da sunulmuştur.

Tablo 3.6. 1980-1999 Dönemine Ait Türkiye'nin Dış Ticaret Verileri

Yıllar	İhracat (1000$)	İthalat (1000$)	Dış Ticaret Dengesi (1000$)	Dış Ticaret Hacmi (1000$)	İhracatın İthalatı Karşılama Oranı (%)
1980	2.910.122	7.909.364	-4.999.242	10.819.486	36,8
1981	4.702.934	8.933.374	-4.230.439	13.636.308	52,6
1982	5.745.973	8.842.665	-3.096.692	14.588.639	65,0
1983	5.727.834	9.235.002	-3.507.168	14.962.836	62,0
1984	7.133.604	10.757.032	-3.623.429	17.890.636	66,3
1985	7.958.010	11.343.376	-3.385.367	19.301.386	70,2
1986	7.456.726	11.104.771	-3.648.046	18.561.497	67,1
1987	10.190.049	14.157.807	-3.967.757	24.347.856	72,0
1988	11.662.024	14.335.398	-2.673.374	25.997.422	81,4
1989	11.624.692	15.792.143	-4.167.451	27.416.835	73,6
1990	12.959.288	22.302.126	-9.342.838	35.261.413	58,1
1991	13.593.462	21.047.014	-7.453.552	34.640.476	64,6
1992	14.714.629	22.871.055	-8.156.426	37.585.684	64,3
1993	15.345.067	29.428.370	-14.083.303	44.773.436	52,1
1994	18.105.872	23.270.019	-5.164.146	41.375.891	77,8
1995	21.637.040	35.709.010	-14.071.969	57.346.051	60,6
1996	23.224.464	43.626.642	-20.402.177	66.851.107	53,2
1997	26.261.071	48.558.720	-22.297.648	74.819.792	54,1
1998	26.973.951	45.921.391	-18.947.440	72.895.343	58,7
1999	26.587.224	40.671.272	-14.084.047	67.258.496	65,4

Kaynak: TÜİK (http://www.tuik.gov.tr/UstMenu.do?metod=temelist)

Tablo 3.6'ya göre 1980-1999 döneminde yıllar itibariyle genel anlamda bir artış gözlemlenmektedir. İhracattaki artış ile birlikte ithalatın da artış göstermesi ve ithalattaki artışın ihracattaki artıştan daha yüksek olması dış ticaret açığının giderek artmasına neden olmuştur. 1980 yılında 2,9 milyar dolar olan ihracat 10 yıl içerisinde yaklaşık 6 kat artarak 1990 yılında 12,9 milyar dolara yükselmiştir. Bu dönemde ihracat artmış ancak ihracat artarken ithalatında artması dış ticaret açığının daralmasına engel olmuştur. 1997 yılı ticaret hacminin 74,8 milyar dolar ile en yüksek seviyeye ulaştığı ve dış ticaret açığının 22,2 milyar dolar ile en yüksek seviyede olduğu yıldır. 1996-1999 yıllar arasında ihracatın ithalatı karşılama oranı yıllar itibariyle artmıştır.

3.2.2 2000-2019 Dönemi İhracatın Gelişimi

2000 ve 2001 yıllarında yaşanan krizler yeni bir istikrar programının uygulanmaya konulmasına neden olmuştur (Sandalcılar ve Yalman, 2012: 56). 2000 yılında yaşanan kriz sonucunda TL'deki devalüasyon dolayısıyla ihracat artmış, ithalat azalmıştır. 2001 krizinin ardından Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı uygulamaya konulmuştur (Öztürk ve Özyakışır, 2005: 10). 2002 ve 2003 yıllarında,

uygulamaya devam edilen istikrar program ile birlikte ihracat artmaya devam etmiştir (Hepaktan, 2008: 8). 2002 yılından 2008 yılına kadar Türkiye'nin dış ticaret hacmi artış göstermiştir. 2008 yılında ABD'de yaşanan ekonomik kriz Türkiye ekonomisini olumsuz yönde etkilemiştir. 2008 ve 2009 yılı tamamen bu krize endeksli geçmiştir (Doğan, 2013: 227). 2015 yılında yaşanan darbe girişimi ekonomiyi olumsuz yönde etkilemiş ithalat ve ihracat azalmıştır. 2000-2019 dönemine ait Türkiye'nin dış ticaret verileri tablo 3.6'da sunulmuştur.

Tablo 3.7. 2000-2019 Dönemine Ait Türkiye'nin Dış Ticaret Verileri

Yıllar	İhracat (1000$)	İthalat (1000$)	Dış Ticaret Dengesi (1000$)	Dış Ticaret Hacmi (1000$)	İhracatın İthalatı Karşılama Oranı (%)
2000	27.774.906	54.502.820	-26.727.914	82.277.726	51
2001	31.334.216	41.399.082	-10.064.866	72.733.299	75,7
2002	36.059.089	51.553.797	-15.494.708	87.612.886	69,9
2003	47.252.836	69.339.692	-22.086.855	116.592.528	68,1
2004	63.167.152	97.539.765	-34.372.613	160.706.918	64,8
2005	73.476.408	116.774.150	-43.297.742	190.250.559	62,9
2006	85.534.675	139.576.174	-54.041.498	225.110.849	61,3
2007	107.271.749	170.062.714	-62.790.964	277.334.464	63,1
2008	132.027.195	201.963.574	-69.936.378	333.990.769	65,4
2009	102.142.612	140.928.421	-38.785.808	243.071.033	72,5
2010	113.883.219	185.544.331	-71.661.112	299.427.551	61,4
2011	134.906.868	240.841.676	-105.934.807	375.748.545	56
2012	152.461.736	236.545.140	-84.083.404	389.006.877	64,5
2013	151.802.637	251.661.250	-99.858.613	403.463.887	60,3
2014	157.610.157	242.177.117	-84.566.959	399.787.274	65,1
2015	143.838.871	207.234.358	-63.395.487	351.073.230	69,4
2016	142.529.583	198.618.235	-56.088.651	341.147.818	71,8
2017	156.992.940	233.799.651	-76.806.710	390.792.591	67,1
2018	167.920.613	223.047.094	-55.126.481	390.967.707	75,3
2019	171.464.944	202.704.319	-31.239.374	374.169.264	84,6

Kaynak: TÜİK (http://www.tuik.gov.tr/UstMenu.do?metod=temelist)

2008 yılında 132 milyar dolar olan ihracat, 2009 yılında yaşanan ekonomik krizin etkisiyle 102,1 milyar dolara gerilemiştir. Aynı dönemde 2008 yılında 201,9 milyar dolar olarak gerçekleşen ithalat 2009 yılında 140,9 milyar dolara gerilemiştir. 2009 yılında bir önceki döneme göre dış açıkta daha fazla azalma gerçekleşmiştir. 2010 yılında ithalatta ve ihracatta artış gerçekleşmesine rağmen dış ticaret dengesinde çok hızlı bir yükseliş ortaya çıkmıştır. Türkiye'nin ihracatı 2010 yılında 113,9 milyar dolardan, 2011 yılında 134,9 milyar dolar seviyelerine yükselmiştir. 2015 yılında yaşanılan darbe girişimi tüm ekonomiyi etkilemiş, ihracat 157 milyar dolardan 143 milyar dolara ve ithalat 242 milyar dolardan 207 milyar dolara gerilemiştir. Ülke ekonomisinin toparlanması ile birlikte, 2016 yılında 142 milyar dolar ihracat ve 198 milyar dolar ithalat gerçekleşmiştir. 2018 ve 2019 yıllarında ihracat artış

gösterirken ithalat azalmıştır. Bu durum dış ticaret açığının da azalmasına neden olmuştur. Bu dönemde 2009, 2013, 2015 ve 2016 yılları hariç ihracat artış göstermiştir.

4. LİTERATÜR TARAMASI

Yapılan literatür taramasında ürün ve ülke bazında ihracat çeşitlendirmesini araştıran çalışmalar ve sektörel ihracat konusuna ilişkin yapılan çalışmalar incelenmiştir. Söz konusu çalışmalar Türkiye üzerine ve diğer ülkeler üzerine yapılanlar olmak üzere iki alt başlığa ayrılmıştır.

4.1 Türkiye Üzerine Yapılan Çalışmalar

Türkiye üzerine yapılan çalışmalar, sektörel ihracat bazında yapılan çalışmalar ve ihracat çeşitlendirmesi bazında yapılan çalışmalar olmak üzere iki alt başlıkta incelenmiştir.

4.1.1 Türkiye Üzerine Sektörel İhracat Bazında Yapılan Çalışmalar

Bilgili (2007), Türkiye ile AB arasında imzalanan Gümrük Birliği (GB) anlaşması sonrası Türkiye'nin Batı Avrupa'ya olan ihracatının yapısında değişme olup olmadığını sektörel bazda analiz etmiştir. Çalışmada piyasa payı (MS), ihracat yüzdesi (PE), karşılaştırmalı üstünlük (SP), ithalat yüzdesi (PI) değişkenleri kullanılmıştır. Elde edilen sonuçlara göre 1996-2002 döneminde Türkiye'nin Batı Avrupa'ya yaptığı ihracat içinde ilk sırayı alan ürün gruplarının sıralamasının değiştiği gözlemlenmiştir. Ancak bu durum yapısal bir değişme olarak yorumlanmamıştır. Türkiye'nin ihracatında yapısal bir değişikliğin (gelişmenin) olabilmesi ve rekabet gücünü artırabilmesi için kalifiye işgücünün yetişmesi, bürokrasinin azaltılması, sanayi-üniversite işbirliğinin ve katma değeri yüksek ürünlerin ihracatının artırılması ve çeşitlendirilmesi gerektiği vurgulanmıştır.

Aktaş (2010), yapmış olduğu çalışmada reel döviz kurlarıyla ithalat ve ihracat arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Çalışmada 1989:I-2008:IV dönemi için üç aylık veriler VAR modeliyle analiz edilmiştir. Yapılan analiz sonucuna göre, reel kurdaki herhangi bir değişmenin dış ticaret dengesi üzerinde anlamlı bir etkisinin olmadığını, reel döviz kurunun dış ticaret dengesini sağlamada etkin bir şekilde kullanılamayacağı ileri sürmüştür. Çalışmada ayrıca ithalat kısıtlamalarının ihracatı olumsuz yönde etkileyeceği sonucuna da ulaşılmıştır.

Sandalcılar (2011), Türkiye-Suriye dış ticaretini mal grupları bazında analiz etmiştir. Çalışmada 1990-2009 dönemine ait dış ticaret verileri kullanılmıştır. Analizde Geniş Ekonomik Kategorilere Sınıflandırmasına (BEC) göre ve Uluslararası Standart Ticaret Sınıflandırması (SITC) kullanılmış, Türkiye Suriye arasındaki rekabet gücünün ölçülmesi için ise Açıklanmış Karşılaştırmalı Üstünlükler (AKÜ) endeksi hesaplanmıştır. Analizden elde edilen sonuçlara göre Türkiye'nin SITC sınıflandırılması bazında 2 numaralı akaryakıt hariç yenilmeyen hammaddeler mal grubu hariç, diğer mal gruplarının tamamında Suriye pazarında karşılaştırmalı üstünlüğe sahip olduğu belirtilmiştir.

Nazlıoğlu (2013), döviz kuru oynaklığının Türkiye'nin en büyük 20 ihracat sektöründen en büyük 20 ticaret ortağına yaptığı ihracat üzerindeki etkisini panel eşbütünleşme teknikleri kullanarak

incelemiştir. Çalışmada 1980-2009 dönemine ait yıllık veriler kullanılmıştır ve GARCH modeli ve FMOLS (fully modified OLS) tahmincisi uygulanmıştır. Analizlerden elde edilen sonuçlara göre, döviz kuru oynaklığının Türk ihracatı üzerindeki etkisinin sektörler arasında farklılık gösterdiği, Türk lirasının değerindeki düşüşün Türk sanayi ihracat seviyesi üzerinde olumlu etkilere sahip olduğu ve yabancı gelirin Türk sanayisinin ihracat seviyesinin belirlenmesinde kilit rol oynadığı belirtilmiştir.

Yıldız ve Özdamar (2014), 2005:01-2012:12 dönemine ait aylık verilerin kullanıldığı çalışmada reel döviz kuru ile dış ticaret arasındaki ilişkiyi incelemişlerdir. Çalışmada Uluslararası Standart Sanayi Sınıflaması (ISIC Rev.3) Düzey II'de yer alan Türkiye'nin imalat sanayisinin 22 sektörünün ithalat ve ihracatı ile reel efektif döviz kuru (REDK) arasındaki ilişkiler ekonometrik yöntemlerle analiz edilmiştir. REDK ile sektörlerin ihracat ve ithalat serileri arasındaki ilişki Engle-Granger Eşbütünleşme analizi ve İkili Granger Nedensellik testi ile incelenmiştir. Analizin sonucuna göre, 10 sektörün ihracat değişkeni ile 8 sektörün ithalat değişkeninin REDK ile eşbütünleşik olduğu tespit edilmiştir. Bu sonuç, REDK'nin Türkiye imalat sanayisi ihracat ve ithalatında uzun dönemde belirleyici faktörlerden biri olduğu şeklinde yorumlanmıştır. Türkiye imalat sanayisine ait incelenen 22 alt sektörün 8 tanesinde REDK'den ihracata doğru, 6 tanesinde REDK'den ithalata doğru, 3 tanesinde ithalattan REDK'ye doğru, 2 tanesinde ihracattan REDK'ye doğru tek yönlü nedensellik olduğu, yalnızca bir sektörde ise ithalat ile REDK arasında iki yönlü nedensellik olduğu gözlemlenmiştir.

Özmen (2014), çalışmasında 1994-2012 dönemine ait üçer aylık verileri kullanarak reel döviz kurunun imalat sanayinin dış ticaretine etkisini incelemiştir. Bu bağlamda ihracat, ithalat ve üretimin belirleyicilerinin teknoloji yoğunluğu, ürün yetkinliği, ithalat bağımlılığı, ihracat yönelimi, küresel değer zincirlere eklemlenme derecesi, borç dolarizasyonu gibi sektöre özgün değişkenlere bağlı olup olmadığı FMOLS yöntemi Phillips ve Hansen yöntemi ile analiz edilmiştir. Türkiye'nin dış ticaret açıklarının, temelde orta-yüksek ve yüksek teknoloji yoğunluğu olan ürün ithalatından kaynaklandığı sonucuna ulaşılmıştır. Elde edilen sonuçlar doğrultusunda reel döviz kuru politikalarının dış ticaret dinamikleri üzerindeki uzun dönem etkilerinin sınırlı olacağı ileri sürülmüştür. Sürdürülebilir yüksek büyüme oranı ve düşük dış ticaret açığı için daha teknoloji yoğun sektörlerde yurtiçi üretim koşullarının geliştirilmesinin önemli olduğu vurgulanmıştır.

Özdamar (2014), çalışmasında imalat sanayisinin farklı teknoloji düzeyleri bağlamında Türkiye'nin AB ile ticaretinin yapısı ve AB karşısındaki rekabet gücünü incelemiştir. Çalışmada GB sonrası 1996-2012 dönemine ait veriler kullanılmıştır. Yöntem olarak İhracat-İthalat Teknoloji Kompozisyonu indeksi, Yoğunlaşma Oranı, Açıklanmış Karşılaştırmalı Üstünlük endeksi, Endüstri İçi Ticaret endeksi, Marjinal Endüstri İçi Ticaret endeksi ile Sektörel Bilateral Ticaret Yoğunlaşma endeksleri kullanılmıştır. Elde edilen sonuçlara göre Türkiye'nin AB'ye imalat ihracatının sanayisinde ağırlıklı ortalaması Orta-Düşük Teknoloji düzeyine, AB'den ithalatının ağırlıklı ortalaması Orta-İleri Teknoloji düzeyine karşılık gelmektedir. Türkiye-AB arasındaki endüstri içi ticaret, Düşük Teknoloji Sanayiler dışındaki gruplarda artmıştır.

İnançlı, Konak ve Ashimova (2015), çalışmalarında Kırgızistan ile Türkiye arasındaki siyasi ve ekonomik ilişkilerin dış ticaret üzerine etkilerini değerlendirerek, SITC, ve BEC'e göre mal grupları bazında yapısal ve sektörel olarak analiz etmişlerdir. Çalışmada 1992-2014 dönemi verileri kullanılmıştır. İki ülke arasındaki dış ticaret hacminin düşük olduğu belirtilmiştir. BEC sınıflandırmasına göre Türkiye'nin Kırgızistan ile yaptığı hammadde, yatırım malları ve tüketim malları ticaretinde fazla verdiği gözlemlenmektedir. SITC-3 sınıflandırmasına göre Türkiye Kırgızistan'a işlenmiş mamul ürünleri, kimya sanayi ürünleri, motorlu taşıt ve taşıt araçları gibi büyük oranda sanayi ürünleri ihraç ederken hayvan ve tarım ürünleri gibi tarım ve işlenmiş tarım ürünlerini ithal ettiği gözlemlenmiştir.

Kaya ve Hüseyni (2015), çalışmalarında emek yoğun sanayi ürünleri ile sermaye yoğun sanayi ürünlerinin GSYİH üzerindeki etkilerini kurulan regresyon modelinin analiziyle incelemişlerdir. Türkiye'nin ülkeler ve bölgelere göre yaptığı ihracatın büyüme üzerindeki etkisi ve Türkiye'nin ithalatı, ihracatı ve büyümesi arasındaki ilişki incelenmiştir. Çalışmada 1980-2012 dönemine ait veriler Johansen Eşbütünleşme testi, White testi, LM testi, Granger Nedensellik testi ile analiz edilmiştir. Analizin sonucuna göre katma değeri yüksek olan sanayi ürünleri ihracatının büyüme üzerindeki etkisinin emek yoğun sanayi ürünleri ihracatının büyüme üzerindeki etkisinden daha büyük olduğu tespit edilmiştir. Çalışmada ayrıca Türkiye'nin AB'ye yaptığı ihracatın büyüme etkisinin Yakın Doğu ve Orta Doğu'ya yaptığı ihracatın büyüme üzerindeki etkisinden daha büyük olduğu belirtilmiştir.

Kılıç ve Yıldırım (2015), yapmış oldukları çalışmada döviz kuru volatilitesinin Türkiye reel ihracat hacmine etkisini 22 imalat sanayi sektörü özelinde incelemişlerdir. Çalışmada 2005:I-2012:II dönemine ait çeyreklik veriler panel veri analizi ile incelenmiştir. Elde edilen sonuçlara göre sektörel reel döviz kuru volatilitesinin sektörel reel ihracat hacmi üzerinde anlamlı ve pozitif etkisinin olduğu belirtilmiştir. Sektörel reel döviz kurundaki artışın ithalatı artırıcı bir etkisinin olmaması durumunda, dış ticaret açığını kapatıcı etkisinin olduğunu savunmuşlardır.

Şahin ve Toramanlı (2017), TR90 (Trabzon, Ordu, Giresun, Rize, Artvin ve Gümüşhane) bölgesinin 2009-2016 dönemi ticaret hacmi, dış ticaretin sektörel bileşimi ve ticaret yaptığı ülkeler incelenmiştir. TR90 bölgesinde hammadde yoğun malların ihracat içindeki payının diğer mal gruplarına göre fazla olduğu, özellikle 2013 yılından itibaren hammadde yoğun sektörlerin toplam ihracat içindeki payında azalma görülürken buna karşılık ölçek yoğun sanayi ihracatında kayda değer bir artışın olduğu görülmektedir. Yapılan hesaplamalar neticesinde, bölgede yapılan ticarette endüstri içi ticaretin payının düşük olduğu diğer bir ifadeyle ticaretin endüstriler arası ticaret şeklinde gerçekleştiği görülmektedir.

Kaplan ve Güngör (2017), yapmış oldukları çalışmada reel döviz kurunun Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne yaptığı sektörel ihracatına etkisini incelemişlerdir. Çalışmada 2002:I-2016:IV dönemine ait üçer aylık veriler panel veriler analiz edilmiştir. Yapılan analiz sonucunda, Türkiye'nin sektörel ihracatında birlik üye ülkelerinin gelirlerinin en önemli faktör olduğu ve döviz kurundaki değişmelere karşı sektör/ülke duyarlılığının farklılaştığı tespit edilmiştir. Reel döviz kurunun sektörel ihracatı

açıklama gücünün Euro/ABD Doları paritesinin açıklama gücüne göre daha iyi olduğu da ayrıca gözlemlenmiştir.

Sandalcılar ve Cihan (2018), Türkiye ile Gürcistan arasındaki dış ticareti sektörel bazda incelemişlerdir. Çalışmada Türkiye'nin Gürcistan karşısında Serbest Ticaret Anlaşması (STA) sonrasında dış ticarette rekabet üstünlüğünün tespit edilmesi amaçlanmıştır. Uluslararası Standart Ticaret Sınıflandırması'na (SITC-3) ait veriler kullanılarak Açıklanmış Karşılaştırmalı Üstünlükler endeksi (AKÜ) hesaplanmıştır. Çalışmada 1998-2017 dönemine ait veriler kullanılmıştır. Analiz sonuçlarına göre, Türkiye STA öncesi dönemde Akaryakıt Hariç Yenilmeyen Hammaddeler ve Mineral Yakıtlar, Yağlar ve Alkali Ürünler mal grupları hariç, diğer mal gruplarının tamamında rekabet üstünlüğüne sahip iken, bu durum STA sonrası dönemde devam ettirilememiştir. Türkiye'nin Gürcistan pazarında İçki ve Tütün, Başka Yerde Belirtilmeyen Kimya Sanayi ve Ürünleri, Başlıca Sınıflara Ayrılan İslenmiş Mallar ve Makineler ve Taşıt Araçları mal gruplarında avantajlı konumda olduğu; Canlı Hayvanlar ve Gıda Maddeleri, Akaryakıt Hariç Yenilmeyen Hammaddeler, Mineral Yakıtlar, Yağlar ve Alkali Ürünler, Hayvansal, Bitkisel Katı ve Sıvı Yağlar, Mumlar, Çeşitli Mamul Eşya ve SITC'de Sınıflandırılmamış Eşyalar mal gruplarında ise dezavantajlı konumda olduğu tespit edilmiştir.

Özkul ve Öztürk (2019), yapmış oldukları çalışmada döviz kuru oynaklığı ve reel döviz kuru ile sektörel dış ticaret arasındaki ilişkiyi incelemişlerdir. Çalışmada 1997:01-2018:12 dönemine ait veriler kullanılmıştır. Yapılan Toda Yamamoto nedensellik testi sonucunda döviz kuru oynaklığı ile tarım ve madencilik sektörü dış ticareti arasında, reel döviz kuru ile de tarım ve imalat sanayi sektörü dış ticareti arasında nedensellik ilişkisi olduğu ortaya çıkmıştır.

Kaplan ve Bolkan (2020), yapmış oldukları çalışmada teknoloji yoğun mal ihracatına dış gelir ve döviz kurunun etkisini incelemişlerdir. Çalışmada teknoloji yoğunluğuna göre 26 sektörün mal ihracatı, reel döviz kuru ve AB'nin Gayri Safi Yurtiçi Hasıla (GSYİH) değişkenleri için 2003:I-2017:IV dönemlerini kapsayan üçer aylık veriler kullanılmıştır. Teknoloji yoğunluğuna göre 26 sektörün ihracatına reel döviz kuru ve dış gelirin etkisi Tam Değiştirilmiş En Küçük Kareler Yöntemi (FMOLS) ile tahmin edilmiştir. Elde edilen sonuçlara göre, yüksek ve orta-yüksek teknoloji ürünleri sektörleri ihracatının reel döviz kuru ve dış talep esnekliğinin diğer sektörlerden daha yüksek olduğu tespit edilmiştir.

4.1.2 Türkiye Üzerine İhracat Çeşitlendirmesi Bazında Yapılan Çalışmalar

Akal (2005), çalışmasında Türkiye'nin Rusya ve Ukrayna ile dış ticaretinde ihracat, ithalat, avantajlı ve dezavantajlı fasıl yoğunlaşmasını ve değişmelerini incelemiştir. Çalışmada ihracat ve ithalat payları ele alınmıştır. Türkiye'nin Rusya ve Ukrayna'dan ithalatının "mineral yakıtlar, mineral yağlar ve ürünleri, mumlar" ile "demir ve çelik" fasıllarında yoğunlaştığı görülmüştür. Türkiye'nin ihraç ettiği mallarda yoğunlaşma düşük teknoloji ile emek yoğun üretilen mallardan orta ve ileri teknoloji ile sermaye yoğun üretilen mal ve bunların oluşturduğu fasıllara kaydığı görülmüştür. Türkiye'nin Rusya

ve Ukrayna'ya olan ihracatında "meyveler, kabuklu yemişler, turunçgil ve kavun kabuğu" tarımsal ürün fasılının önemli bir yer tuttuğu sonucuna ulaşılmıştır.

Kösekahyaoğlu (2007), çalışmasında 1980 yılında dış ticaretin serbestleşmesinin ve 1996 yılında yürürlüğe giren Gümrük Birliği'nin Türkiye'nin ihracat ve ithalatının ürün çeşitliliği üzerindeki etkisini incelemiştir. Çalışmada 1980-2005 dönemi ithalat ve ihracat ürün çeşitliliğini ölçmek üzere Gini Hirschman Yoğunlaşma endeksi kullanılmıştır. Yapılan analiz sonucunda 1980 yılında dış ticaretin serbestleşmesi ve Gümrük Birliği Anlaşması ile Türkiye'nin ihracatında ürün çeşitliliğinin arttığı gözlemlenmiştir. Türkiye'nin ithalatında ürün çeşitliliğinin ise 1996-2002 yılları arasında arttığı ancak ithalattaki ürün çeşitliliğinin ihracata kıyasla fazla olduğu gözlemlenmiştir. Türkiye ürün çeşitlendirmesinde gösterdiği başarıyı, pazar çeşitlendirmesi ve dış ticaretin coğrafi dağılımının değişimi açısından göstermediği sonucuna ulaşılmıştır.

Seçer (2008), yapmış olduğu çalışmada Hirschmann-Herfindahl endeksi ve konsantrasyon oranlarını kullanarak Türkiye fındık ihracatında ülke yoğunluğunu incelemiştir. Çalışmada 1990-2007 dönemine ait veriler kullanılmıştır. Elde edilen sonuçlara göre Türkiye fındık ihracatında ülke yoğunlaşmalarının azaldığı ve ülke sayısının arttığı gözlemlenmiştir. Ancak sonuçlar ana ithalatçı ülkelerin 1990-2007 yıllarında farklılaşmadığını göstermiştir.

Seymen (2009), çalışmasında Türkiye'nin Avrupa Birliği pazarına entegrasyon düzeyini ölçerek, Gümrük Birliği'nin Türkiye'nin AB ülkeleri ile ticaret yoğunlaşmasını değiştirip değiştirmediğini analiz etmiştir. 1969-2008 dönemine ait verilerin kullanıldığı çalışmada Entropi endeksi, Bilateral Ticaret Yoğunlaşma endeksi ve Herfindahl-Hirshman Yoğunlaşma endeksi gibi farklı endeksler kullanılmıştır. Gümrük Birliği'nin Türkiye ile AB arasındaki ülke kompozisyonu üzerinde etkisinin yüksek olmadığı sonucuna ulaşılmıştır.

Ayrancı (2009), yapmış olduğu çalışmada Türkiye'nin Gümrük Birliği sonrasında dış ticaret yoğunlaşmasını incelemiştir. Çalışmada 1996-2004 dönemine ait veriler Hirschman-Herfindahl endeksi ile ölçülmüştür. Türkiye'nin küreselleşme sürecinde dış ticaret yoğunlaşmasını azalttığı sonucuna ulaşılmıştır.

Altay, Çelebioğlu ve Şen (2010), Türkiye'nin ihracat, ithalat ve genel olarak dış ticaret ilişkilerini yoğunlaşma kapsamında incelemişlerdir. Çalışmada İhracat ve İthalat Yoğunluk endeksleri kullanılmıştır. Çalışma 68 ülkeye ait 2000 ile 2007 yılları arasındaki verilerini kapsamaktadır. Elde edilen sonuçlara göre Türkiye'nin hem ihracat hem de ithalatta yoğunlaşma sağladığı, Türkiye'nin sınır komşularının tamamıyla yoğunlaşmış ticari ilişkilerinin olduğu gözlemlenmiştir. İslam Ülkeleri sınıfında yer alan çoğu ülkeyle de aynı ticari yoğunluğun yaşandığı belirtilmiştir. Coğrafi uzaklık ve yakınlık değerlendirildiğinde ise coğrafi uzaklıklar arttıkça Türkiye'nin ticari ilişkilerinin zayıfladığı sonucuna ulaşılmıştır.

Çınar ve Göksel (2010), çalışmalarında Türkiye'nin ihracattaki büyümesi (2002-2008) ve kriz (2009) dönemlerinde dış satımda bölgesel çeşitlendirmesi ve istikrarını analiz etmişlerdir. Çalışmada 2002-2009 dönemine ait veriler kullanılmıştır. İhracatta bölgesel çeşitlendirmeyi ölçmek için Entropi

ölçütünü kullanmışlardır. Elde edilen sonuçlara göre 2002-2009 döneminde imalat sanayi ihracatı artarken çeşitlendirmenin de arttığı, fakat bu çeşitlendirmenin daha çok grup içi (benzer özellik gösteren ülkeler) çeşitlendirmeden kaynaklandığı sonucuna ulaşılmıştır. Pazarlarını daha çok çeşitlendirmiş sektörlerin ihracat bakımından daha istikrarlı oldukları belirtilmiştir.

Doğan ve Soyyiğit Kaya (2011), yapmış oldukları çalışmada Gümrük Birliği sonrasında Türkiye'nin dış ticaretinin ülke ve ürün bazında değişimlerini ortaya koymuşlardır. Çalışmada 1996-2005 yıllarına ait veriler kullanılarak yoğunlaşma oranı (CRm) ve Herfindahl endeksi ile yoğunlaşma analizi yapılmıştır. Analizden elde edilen sonuçlara göre Gümrük Birliği sonrasında, AB ülkelerinin Türkiye'nin dış ticaretindeki payında önemli bir değişme yaşanmamıştır. Ancak Türkiye'nin ihracatının kompozisyonunda değişme olduğu gözlemlenmiştir. Türkiye'nin Gümrük Birliği dâhilinde AB ülkelerine gerçekleştirdiği ihracatta tek bir ülkeye veya az sayıda birkaç ülkeye bağımlı olması durumunun azalmakta olduğu tespit edilmiştir. Türkiye'nin AB ülkelerinden yaptığı ithalatta tek ülkeye yoğunlaşmasının azaldığı ve ülke çeşitliliğinin oluştuğu sonucuna ulaşılmıştır. Gümrük Birliği sonrasında Türkiye'nin, AB'ye olan ihracatında yapısal bir değişim sağladığı ancak ithalatında AB'ye bağımlılığın azalması yönünde yapısal bir değişimin gerçekleşmediği saptanmıştır.

Erkan (2014), yapmış olduğu çalışmada Türkiye'nin ihracat ve ithalatında ürün ve pazar çeşitlendirme düzeyini Ticaret Yoğunlaşma oranı, GiniHirschman endeksi, Entropi endeksi, Sapma endeksi ve Penetrasyon endeksi kullanarak belirlemiştir. Çalışmada 1990-2012 dönemine ait veriler kullanılmıştır. Türkiye'nin başarılı pazar çeşitlendirmesi, diğer yandan başarısız ürün çeşitlendirmesi olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Argın (2015), Türkiye'nin ihracatını firma bazlı ticaret modelleri çerçevesinde açıklayarak analiz etmiştir. Türk firmalarının yayılma yoğunlaşma etkilerinin hesaplamalarında SITC Rev3 kategorisindeki veriler kullanılmış, Türkiye'nin ihracatı toplamda ve 255 ürün kategorisinde incelenmiştir. Türkiye'nin toplam ihracatının dünya ihracatı içindeki yeri için 1980-2011 dönemine ait veriler, ürün kategorisindeki yapılan araştırmalar için ise 1995-2010 dönemine ait veriler kullanılmıştır. Analizin sonuçlarına göre dış ticarette geleneksel ürünlerin yerlerine sermaye yoğun endüstrilerin geliştikleri gözlemlenmiştir. Türkiye'nin tarım ve tekstil ürünlerinde dünya piyasalarındaki etkinliğini yitirdiği belirtilmiştir. Diğer yandan pek çok üründe yayılma ve yoğunlaşma etkileri görülmüştür. Türkiye'nin sermaye yoğun, ileri teknoloji kullanan ve imalat sanayi ürünü olarak nitelenen mal gruplarında veya sektörlerde dış piyasalarla rekabet edebilir hale geldiği vurgulanmıştır. Türkiye'nin ihracatında az sayıda firma toplam ihracatın önemli bir bölümünü gerçekleştirdiği, ihracatta kutuplaşmanın olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Dalgıç ve Fazlıoğlu (2015), çalışmalarında hem ihracat hem ithalat faaliyetlerini göz önünde bulundurarak uluslararası ticaretteki ürün ve ülke çeşitlenmesinin firma performansı üzerindeki etkilerini incelemişlerdir. Çalışmada Türkiye'de 19 ve daha fazla çalışanı olan imalat sanayi firmaları için 2003-2010 dönemine ait veriler kullanılmıştır. Çalışmada elde edilen sonuçlara göre firmalar ürün ülke bakımından ne kadar gelişmişlerse o kadar sermaye yoğun ve o kadar iyi performans

göstermektedirler. İthalattaki çeşitlenme ihracattaki çeşitlenmeye göre firmalara daha fazla yarar sağlamaktadır. Çalışmada ayrıca dış ticaretteki ülke çeşitlenmesinin ortaya çıkardığı performans primlerinin ürün çeşitlenmesine göre daha yüksek olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Can ve Doğan (2015), yaptıkları araştırmada 1962-2010 yılları arası verileri kullanarak Türkiye'nin ithalatının ihracat ürün çeşitlendirmesine etkisini incelemişlerdir. Çalışmada Toda-Yamamoto (1995) ve Granger (1969) nedensellik testleri kullanılmıştır. Türkiye ihracatı ürün çeşitlendirmesinin gelişimi Theil endeksi ile analiz edilmiştir. Analiz sonucunda 1980-2010 yılları arasında ihracat ürün çeşitliliğinde artış kaydedildiği gözlemlenmiştir. Granger nedensellik testi ile ithalattan ihracat ürün çeşitliliğine doğru tek yönlü nedensellik olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Toda-Yamamota testi sonuçlarına göre ise ithalattan ihracat ürün çeşitliliğine doğru %5 anlamlılık seviyesinde nedensellik olduğu, ihracat ürün çeşitliliğinden ithalata doğru nedensellik ilişkisinin bulunmadığı sonucuna ulaşılmıştır.

Kuşat (2015), GB sonrası Türkiye-BRICS arasındaki ürün ve ülke bazlı yoğunlaşmayı analiz etmiştir. Çalışmada 1996-2013 dönemine ait veriler SITC Rev3 sınıflandırmasına göre incelenmiştir. Elde edilen sonuçlara göre Türkiye ile AB arasındaki GB'nin BRICS ülkeleriyle olan dış ticareti kısıtlamadığı belirtilmiştir. GB sonrasında BRICS ülkeleriyle olan ticareti AB ülkeleriyle olan ticarete kıyasla yoğunlaştığı gözlemlenmiştir. Türkiye dış ticaretindeki ülke bazlı yoğunlaşmanın Rusya'dan Çin ve Hindistan'a doğru kaydığı belirtilmiştir. İhracat açısından ürün bazlı yoğunlaşmada "Akaryakıt Hariç Yenilmeyen Hammadde" ürün grubunun yüksek yoğunlaşma oranına sahip olduğu belirtilmiştir.

Erkan ve Sunay (2016), yapmış oldukları çalışmada Türkiye'nin ihracatındaki ürün ve pazar yoğunlaşma düzeyini incelemişlerdir. Çalışmada 2000-2014 dönemine ait veriler Ticaret yoğunlaşma oranı ve Gini-Hirschman endeksi ile analiz edilmiştir. Elde edilen sonuçlara göre, Türkiye'nin ürün ve pazar bazında yoğunlaşmalarının azaldığı belirtilmiştir.

Akar ve Ay (2019), çalışmalarında ihracatta ürün ve ülke çeşitliliğini Türkiye ekonomisi açısından incelemişlerdir. 1996-2013 döneminin incelendiği çalışmada çeşitlenme düzeyi CRm (yoğunlaşma oranı) yardımıyla hesaplanmıştır. Sonuçlara göre Türkiye'nin ihracatında yer alan ilk beş ülkede yoğunlaşmanın azaldığı, ülke çeşitliliğinin arttığı tespit edilmiştir. Türkiye'nin ihracatında ülkelere göre ürün yoğunlaşma oranı, Türkiye'nin ihracatındaki sektörlerin yoğunlaşma oranına göre daha yüksek olduğu tespit edilmiştir. Türkiye'nin ihracat kompozisyonunda çeşitlendirmenin var olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Çeşitlendirmenin, pazar ve ürün bazında artması için katma değeri yüksek ürünlerin ihracatını arttırıcı politikaların geliştirilmesinin gerektiği belirtilmiştir.

Karadayı (2019), yapmış olduğu çalışmada 2012-2016 dönemi için Denizli, Güney Ege (TR32) Bölgesi ve Türkiye bazında ihracat ve ithalat yoğunlaşma oranlarını hesaplamış ve il ve bölge bazında pazar ve sektörel yoğunlaşma ihracat ve ithalat verileri karşılaştırma yöntemi ile il, bölge ve ülke bazında değerlendirilmiştir. Denizli için ihracat ve ithalat yoğunlaşma katsayıları hesaplanmış ve il dış ticaretinde öne çıkan sektörler belirlenmiştir. Elde edilen sonuçlara göre Denizli dış ticaretindeki sektörel yoğunlaşmanın piyasa yoğunluğunun üzerinde olduğu sonucuna ulaşılmıştır. İl ihracatında öne

çıkan sektörlerin Elektrik Makineleri ve Cihazları, Diğer Metalik Olmayan Mineral Ürünler, Metal Eşya Sanayi, Taşocakçılığı ve Diğer Madencilik, Giyim ve Ana Metal Sanayi olduğu belirtilmiştir. İl ithalatında ise Ana Metal Sanayi, Tekstil Ürünleri, Kağıt ve Kağıt Ürünleri, Ağaç ve Mantar Ürünler, Tarım ve Hayvancılık öne çıkan sektörleridir.

Ateş ve Seymen (2019), Türkiye'nin imzaladığı Serbest Ticaret Anlaşmaları'nın taraf ülkelerle olan ticareti üzerine etkilerini incelemişlerdir. Çalışmada 1980-2017 dönemine ait veriler iki yanlı dış ticaret verileri, ihracat ve ithalat büyüme hızları, bilateral yoğunlaşma endeksi, sektörel-bilatarel ticaret yoğunlaşma endeksi ve açıklanmış karşılaştırmalı üstünlük endeksi kullanılarak analiz edilmiştir. Analizden elde edilen sonuçlara göre Türkiye'nin imzaladığı Serbest Ticaret Anlaşmaları'nın taraf ülkelerle ticaret hacmini artırdığı gözlemlenmiştir. Bu anlaşmaların bir kısmı Türkiye'ye yeni ihracat pazarları kazandırarak ihracatında ülke çeşitlenmesi yaratmıştır, diğer bir kısmı ithalat bağımlılığını daha da artırmıştır.

Ünlü ve Yıldız (2019), Türkiye'de teknoloji yoğun ürünlerin dış ticaretindeki gelişmelerini fasıl bazlı yoğunlaşma analizi ile incelemişlerdir. Çalışmada Yoğunlaşma Oranı (CR), Herfindahl-Hirschman endeksi (HHI) ve Entropi endeksi (ENT) kullanılmıştır. Analize 1996-2017 dönemine ait teknoloji yoğunluğuna göre sınıflandırılan 33 fasıl dahil edilmiştir. Analizden elde edilen sonuçlara göre Türkiye'de teknoloji yoğun ürünlerin hem ihracatında hem de ithalatında orta derecede yoğunlaşma olduğu ancak ithalattaki yoğunlaşmanın derecesinin daha yüksek olduğu belirtilmiştir. Ayrıca Türkiye'nin dış ticaretinin teknolojik yapısı düşük ve orta teknoloji yoğunlukta toplandığı sonucuna ulaşılmıştır.

4.2 Türkiye Dışındaki Ülkeler Üzerine Yapılan Çalışmalar

Türkiye dışındaki ülkeler üzerine yapılan çalışmalar, sektörel ihracat bazında yapılan çalışmalar ve ihracat çeşitlendirmesi bazında yapılan çalışmalar olmak üzere iki alt başlıkta incelenmiştir.

4.2.1. Türkiye Dışındaki Ülkeler Üzerine Sektörel İhracat Bazında Yapılan Çalışmalar

Arize, Malindretos ve Kasibhatla (2003), 1973: I-1998: IV dönemi için üçer aylık verilerle döviz kuru oynaklığının Burkina Faso, Kolombiya, Kosta Rika, Ürdün, Kenya, Kore, Myanmar, Pakistan, Güney Afrika, Venezuela ülkelerinin ihracatına etkisini tespit etmeye çalışmıştır. Çalışmada dış ekonomik faaliyet olarak GSYİH verisi, ülkelere ait ihracat verisi ve döviz kuru verisi kullanılmış, bu veriler Johansen Eşbütünleşme testi ve Hansen durağanlık testi ile analiz edilmiştir. Analizin sonucuna göre döviz kuru oynaklığındaki artışların, incelenen ülkelerin çoğunda hem kısa hem de uzun vadede ihracat talebi üzerinde önemli bir olumsuz etki yarattığını göstermektedir.

Doğanlar (2002), yapmış olduğu çalışmada Türkiye, Endonezya, Malezya, Güney Kore ve Pakistan'da döviz kuru oynaklığının ihracat üzerindeki etkisini 1980: I-1996: IV dönemlerini kapsayan

üçer aylık ihracat, nispi fiyatlar ve döviz kuru oynaklığı verileri ile analiz etmiştir. Çalışmada ADF Birim Kök testi ve Engle-Granger Eşbütünleşme testi kullanılmıştır. Elde edilen sonuçlara göre döviz kuru oynaklığının bu ülkeler için reel ihracatı azalttığını gösterdiği belirtilmiştir.

Sweidan (2013), yapmış olduğu çalışmada döviz kurunun Ürdün'de 1976–2009 döneminde ihracat ve ithalat üzerindeki etkisini incelemiştir. Çalışmada veriler ARDL Sınır testi ile analiz edilmiştir. Elde edilen sonuca göre döviz kurunun Ürdün ithalat ve ihracatı üzerinde kısa dönemde etkili olduğu tespit edilmiştir.

Serenis ve Tsounis (2014), yapmış oldukları çalışmada 1990: I-2012: I dönemi üçer aylık reel ihracat, nispi fiyatlar, GSYİH, döviz kuru oynaklığı verileri ile Hırvatistan ve Güney Kıbrıs Rum Kesimi için döviz kuru oynaklığının toplam ihracata etkisini incelemişlerdir. Çalışmada Phillips-Peron Birim Kök testi ve döviz kuru oynaklığının etkilerini görebilmek için ARDL Sınır testi kullanılmıştır. Elde edilen sonuçlara göre döviz kuru oynaklığının Hırvatistan ve Kıbrıs ihracatına uzun dönemde pozitif yönde etkisi olduğu belirtilmiştir.

Bashimov ve Aydın (2020), Rusya'nın Çin ile dış ticaretinin yapısını ve rekabet gücünü incelemişlerdir. Çalışmada yöntem olarak Gini-Hirschman endeksi, Açıklanmış Karşılaştırmalı Üstünlükler endeksi ile Grubel-Lloyd endeksi kullanılmıştır. 1998-2018 dönemi için zaman serisi verileri kullanılmıştır. Elde edilen sonuçlara göre Rusya'nın ürün bazında yoğunlaşma derecesinin arttığı tespit edilmiştir. Rusya'nın Çin karşısında daha çok hammadde yoğun mal gruplarında karşılaştırmalı üstünlüğe sahip olduğu belirtilmiştir. Ayrıca, iki ülke arasındaki endüstri-içi ticaret düzeyinin genel olarak düşük olduğu tespit edilmiştir.

4.2.2. Türkiye Dışındaki Ülkeler Üzerine İhracat Çeşitlendirmesi Bazında Yapılan Çalışmalar

Kamuganga (2002) yapmış olduğu çalışmada Afrika ülkelerinin ihracat çeşitlendirmesinin ampirik belirleyicilerini incelemiştir. Çalışmada 1995-2009 yılları arasındaki veriler Logit tekniği çerçevesinde incelenmiştir. Analizin sonucuna göre bir ülkenin Afrika içi ticaret işbirliğine katılımı ile ihracat çeşitlendirmesi arasında pozitif bir ilişki olduğu ve ülkenin yeni ürünü yeni pazara ihraç etme olasılığının arttığı belirtilmiştir. Afrikalı ihracatçılar için ihracat deneyiminin Afrika'nın ihracat çeşitlendirmesi için önemli olduğu vurgulanmıştır. İhracata ilişkin prosedürlerin Afrika'nın ihracat çeşitlendirmesini olumsuz yönde etkilediği sonucuna ulaşılmıştır.

Taylor ve Francis (2003), 19 Latin Afrika ve Karayip ülkesi için tarımsal ihracata ilişkin ayrıştırılmış veriler kullanılarak entropi temelli çeşitlendirme ölçümlerini hesaplamışlardır. Çalışmada 1961-2000 dönemine ait veriler kullanılmıştır. 555 tarımsal ürün üzerine analiz yapılmıştır. Analiz sonuçları 1985 sonrası dönemde Latin Afrika ve Karayip ülkelerinde tarım ürünleri ihracatında çeşitlendirmeye gidildiğini göstermektedir.

Damijan, Polanec ve Prasnikar (2004), çalışmalarında ihracat piyasası heterojenliğinin firmaların ihracat kararları ve ihracat sonrası verimlilik düzeyleri üzerindeki etkisini incelemişlerdir.

Çalışmada Slovenya imalat firmaları için 1994-2002 dönemine ait veriler panel veri analizi ile incelenmiştir. Elde edilen sonuçlara göre, ihracatçı olmayan firmaların endüstrilerdeki pazar paylarını kaybettikleri ve bu kaybedilen pazar paylarının ihracatçı firmalar arasında eşit şekilde dağılmadığı belirtilmiştir. Kaybedilen pazar paylarının yeni ihracata başlayan firmaların arasında dağıldığı gözlemlenmiştir. OECD ülkelerine ihracata başlayan firmaların işgücü verimliliği açısından en hızlı büyümeyi sergilediği ve Orta ve Doğu Avrupa ülkelerine ihracatın olumlu üretkenlik etkilerinin olduğu sonucuna ulaşılmıştır. İhracatta sürekliliğin firmanın toplam faktör verimliliğinin büyümesini olumlu etkilediği belirtilmiştir.

Bernard ve Jensen (2004), çalışmalarında ihracata girme olasılığını arttıran faktörleri incelemişlerdir. Çalışmada 1984-1992 dönemine ait ABD'de bulunan 13.550 firmaya ait veriler kullanılmıştır. Verilerin analizi için GMM sistem analizi kullanılmıştır. Elde edilen sonuçlara göre giriş maliyetlerinin ABD firmaları için önemli olduğu ve tesis heterojenliğinin ihracat kararında önemli olduğu belirtilmiştir. Ürün karmasındaki değişikliklerin ihracatın önemli belirleyicisi olduğu vurgulanmıştır. Ürün kategorilerinin değiştirilmesinin ihracat olasılığını arttırdığı gözlemlenmiştir. Coğrafi yayılmaların ihracat üzerinde olumlu bir etkisi olmadığı sonucuna ulaşılmıştır.

Bernard, Jensen, Redding ve Schott (2007), yapmış oldukları çalışmada ihracatın yoğunlaşması, ihracat faaliyetlerinin sık olmaması, ihraç edilen ürün yelpazesi ve firmaların ihracat yaptığı hedeflerin çeşitliliği dahil olmak üzere uluslararası ticaretin bir dizi yeni boyutunu incelemişlerdir. Çalışmada 1992-2000 dönemine ait ABD'nin tüm uluslararası ticaret verileri Gravity model çerçevesinde analiz edilmiştir. Çalışmadan elde edilen sonuçlara göre 2000 yılında tek bir ülkeye ihracat yapan şirketler ABD imalat şirketlerinin %64'ünü oluşturuyorken, bu şirketlerin yaptığı ihracat toplam ihracatın yalnızca %3,3'ünü oluşturmaktadır. Beş veya daha fazla hedef ülkeye ihracat yapan firmalar, firmaların %13,7'sini ihracat değerinin ise %92,9'unu oluşturmaktadır. İhracatçı firmaların %42,2'sinin tek bir ürünü yurtdışına ihraç ettiği, bu firmaların yaptığı ihracat ise toplam ihracatın %0,4'ünü oluşturduğu belirtilmiştir. Beş veya daha fazla ürün ihraç eden firmalar, firmaların %25,9'unu ihracat değerinin ise %98'ini oluşturduğu belirtilmiştir. 2000 yılında ihracat yapan firmalar genelinde ihracatı yapılan ürünlerin sayısı ile ihracat yaptıkları ülke sayısı arasında pozitif ve istatistiksel olarak anlamlı bir ilişkinin olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Matthee ve Naude (2007), yapmış oldukları çalışmada gelişmekte olan ülkeler kapsamında bölgesel büyüme ve ihracat çeşitlenmesi arasındaki ilişkiyi ampirik açıdan incelemişlerdir. Bu kapsamda Güney Afrika'da 354 bölgede 19 sektör için 1996-2004 dönemine ait ihracat verileri kullanılarak ihracat çeşitlendirmesini ölçmeye çalışmışlardır. Çeşitlendirmeyi ölçmek için Herfhindahl endeksi, Hirschmann endeksi, Al-Marhubi tarafından geliştirilen çeşitlenme endeksi ve PRODY endeksini kullanmışlardır. Yapılan analiz sonucunda yüksek ekonomik büyüme oranlarına sahip bölgelerin daha az uzmanlığa ve çeşitlendirilmiş ihracata sahip bölgeler olduğu ve yine bu bölgelerin Güney Afrika'da yapılan toplam ihracat içerisindeki payının yüksek olduğu gözlemlenmiştir. Ülkeler

arası mesafe ile ihracat çeşitliliği arasında bir ilişki olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Uzaklık arttıkça ihracat çeşitliliğinin azaldığı belirtilmiştir.

Gamberoni (2007), çalışmasında Afrika, Karayip ve Pasifik (ACP) ülkelerinin tek taraflı ticaret tercihlerinin ihracat çeşitlendirmesi üzerindeki etkisini Tobit ve Probit modelleri çerçevesinde incelemiştir. 1994- 2004 yılları arası verilerin kullanıldığı çalışmada, tek taraflı ticaret tercihlerinin Afrika, Karayip ve Pasifik (ACP) ülkeleri için özellikle tarım sektöründe ihraç edilen ürün yelpazesini artırdığı sonucuna ulaşmıştır.

Amurgo-Pacheco ve Pierola (2007), yapmış oldukları çalışmada, 1990-2005 yıllarını kapsayan dönemde 24 tane gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeyi ürün ve pazar çeşitlenmesi açısından Tobit modeli çerçevesinde incelemiştir. Elde edilen sonuçlara göre, ülkelerin farklı çeşitliliğe sahip olduğu ve gelişmekte olan ülkeler arasında çeşitliliğin arttığı gözlemlenmiştir. Genel olarak özellikle gelişmekte olan ülkeler için pazar çeşitliliğinin ürün çeşitliliğinden daha önemli olduğu belirtilmiştir. Serbest Ticaret Anlaşmalarının imzalanması ticaret maliyetlerini düşürdüğünü ve bu durumun geniş çeşitlilikte ürün ihraç etme şansını artırdığını belirtmişlerdir.

Xin ve Lui (2008), coğrafi yoğunlaşmanın Çin'in genel tarımsal ihracat istikrarsızlığı üzerindeki etkilerini ve farklı ürünlerle ilişkili ihracat istikrarsızlıklarını incelemişlerdir. Bu amaçla 1992-2003 dönemi verileri için çok bölgeli bir varyans ayrıştırma yaklaşımı kullanılmıştır ve yoğunlaşmayı ölçmek için Gini Hirschman endeksi kullanılmıştır. Elde edilen sonuçlara göre, canlı hayvan, gıda maddeleri, içki ve tütün ihracatında çeşitlendirmenin azaldığı, akaryakıt hariç yenilmeyen hammaddeler ve hayvansal, bitkisel katı ve sıvı yağlar ihracatında çeşitlendirmenin arttığı sonucuna ulaşılmıştır. Çin'in Japon pazarına ihracat yoğunlaşmasının Çin'in tarımsal ihracat istikrarsızlığını önemli ölçüde azalttığını, Hong Kong, Güney Kore, ASEAN, ABD ve Rusya Federasyonu pazarlarına ihracat yoğunlaşmasının Çin'in ihracat istikrarsızlığını artırdığı gözlemlenmiştir.

Nicet-Chenaf ve Rougier (2008), yapmış oldukları çalışmada, 1995-2004 dönemi için MENA ülkelerinde (Orta Doğu Ve Kuzey Afrika) çeşitlendirme seviyesinin ihracat üzerindeki etkisini incelemişlerdir. GMM sistem yöntemi ile tahmin edilen endojen bir büyüme modeli çerçevesinde, doğrudan yabancı yatırımların çeşitlendirme seviyesine göre büyüme üzerinde etkisini analiz etmişlerdir. Elde edilen sonuçlara göre doğrudan yabancı yatırımların ve çeşitlendirmenin MENA ülkeleri için büyüme üzerinde olumlu bir etkiye sahip olduğu gözlemlenmiştir.

Andersson, Lööf ve Johansson (2008), yapmış oldukları çalışmada İsveçli ihracat ve ithalat firmalarının faaliyetlerini kapsamlı şekilde analiz etmişlerdir. Çalışmada 1997-2007 dönemine ait yıllık veriler kullanılmıştır. Verilerin analizi için Regresyon Analizi, GLS ve GMM tahmin sistemleri kullanılmıştır. Analizin sonucuna göre en az 9 ürün ihraç eden firmaların ihracat verimliliği 1-4 ürün ihraç eden firmaların ihracat verimliliğinden iki kat fazladır. En az 13 varış yerine ihracat yapan firmaların ihracat verimliliği, 1-4 varış noktasına ihracat yapan firmaların ihracat verimliliğinden üç kat fazladır.

Hesse (2008), çalışmasında gelişmekte olan ülkelerin ihracat çeşitlendirmelerinin ekonomik büyümeye olan etkisini incelemiştir. Çalışmada 1961-2000 dönemine ait veriler kullanılmıştır. Çeşitlendirmeyi ölçmek için Herfindahl endeksi kullanılmıştır ve analizde GMM sistem tahmincisi kullanılmıştır. Elde edilen sonuçlara göre, ihracat çeşitlendirmesi daha yüksek büyümeye yol açabildiği ve ihracat çeşitlendirmesinin kişi başına geliri arttırdığı belirtilmiştir.

Doğruel ve Tekçe (2010), yapmış oldukları çalışmada, ticaretin serbestleştirilmesinin seçilmiş MENA ülkelerinde ihracat çeşitlendirmesini nasıl etkilediğini panel veri analizi kullanarak incelemişlerdir. Çalışmada 1991-2009 dönemine ait yıllık veriler kullanılmıştır. Elde edilen sonuçlara göre, bölgedeki petrol zengini ülkelerde iki farklı durum görülmektedir. Cezayir ve Suudi Arabistan'da ihracatta yoğunlaşma artarken, Kuveyt ve Ummanda önemli ölçüde yoğunlaşma azalmıştır. Herfindahl-Hirschman endeksi sonucuna göre, fosil yakıtların ihracatına bağımlı olmayan ülkeler 1990'lı yıllara kıyasla ihracat çeşitliliğini arttırmada daha başarılı olmuşlardır. Ticaretin serbestleştirilmesinin çeşitlendirme üzerinde önemli etkisi olduğu gözlemlenmiştir. Ekonomik büyüme ve ihracat çeşitlendirmesi arasında ters bir ilişki olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Arip, Karim ve Yee (2010), çalışmalarında Malezya'daki ihracat çeşitliliği ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi incelemişlerdir. Çalışmada 1980-2007 dönemine ait yıllık veriler Eşbütünleşme ve Granger nedensellik testleriyle analiz edilmiştir. Yapılan analize göre ihracat çeşitlendirmesinin ekonomik büyüme üzerinde önemli etkisinin bulunduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Naude ve Rossouw (2010), yapmış oldukları çalışmada, ihracat çeşitlendirmesi ve ekonomik performans arasındaki ilişkiyi 1962-2000 dönemine ait veri seti ile Brezilya, Çin, Hindistan ve Güney Afrika örneklerini inceleyerek analiz etmişlerdir. Çeşitlendirmenin analizi için Herfindahl endeksi, Hirschmann endeksi ve Al-Marhubi tarafından geliştirilen çeşitlenme endeksi kullanılmıştır. Çalışmada Granger Nedensellik Testi ve AGE Modeli kullanılmıştır. Brezilya, Çin ve Güney Afrika için çeşitlendirme ile GSYİH arasında Granger nedenselliği vardır ancak Hindistan için bu tezin geçerli olmadığı belirtilmiştir. Güney Afrika'daki ihracat çeşitlendirmesinin ekonomik kalkınma üzerinde olumlu bir etkisi olduğu gözlemlenmiştir. Güney Afrika'da ihracatta uzmanlaşmanın GSYİH ve istihdamı azalttığı, Brezilya, Çin ve Hindistan'da ihracatta uzmanlaşmanın genel olarak daha yararlı olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Cadot, Carrere ve Strauss-Khan (2011), çalışmalarında ekonomik kalkınma sürecinde ihracat çeşitlendirme modellerinin gelişimini araştırmışlardır. Çalışmada 156 ülkenin 1988-2006 dönemine ait verileri kullanılmıştır. İhracat çeşitlendirmesini ölçmek adına Theil endeksi, Gini endeksi ve Herfindahl endeksi kullanılmıştır. Analiz sonucuna göre ülkeler arasında ve zaman içinde ihracat çeşitliliği ve gelir seviyesi arasında güçlü bir ilişki vardır. İhracat çeşitlendirmesinin ekonomik kalkınma sürecinin kilit bir unsuru olarak ortaya çıktığı gözlemlenmiştir.

Mayer, Melitz ve Ottaviano (2011), çalışmalarında piyasadaki rekabetin hem firmanın ihraç edilen ürün yelpazesini hem de ürün karmasını nasıl etkilediğini vurgulayan çok ürünlü firmaların teorik modelini oluşturmuşlardır. Çalışmada Fransız ihracatçı firmalar için 2003 yılına ait veriler Pareto analizi

ile incelenmiştir. Çalışmada elde edilen sonuçlara göre pazar büyüklüğünün ve pazar coğrafyasının ihraç edilen ürün karması üzerinde etkisi olduğu belirtilmiştir. Fransız firmalarının, birçok ihracatçının rekabet ettiği pazarlara daha iyi performans gösteren ürünlerini ihraç ettikleri sonucuna ulaşılmıştır.

Parteka ve Tamberi (2011), yapmış oldukları çalışmada bir ülkenin ekonomik gelişimi sırasında ülkeye özgü hangi faktörlerin çeşitlendirme sürecini etkilediğini araştırmışlardır. Çalışmada 60 ülkeye ait imalat ihracatı için 1985-2004 dönemine ait veriler panel veri seti kullanılarak analiz edilmiştir. Çeşitlendirme seviyesini ölçmek için Theil endeksi kullanılmıştır. Elde edilen sonuçlara göre çeşitlendirme sürecini etkileyen faktörlerin başında ülkenin büyüklüğü, ülkenin konumu ve ticaret koşulları gelmektedir. Yoksul ülkelerin homojen ihracat yapılarına sahip olduğu belirtilmiştir. Büyük pazarlardan uzakta bulunan ülkelerin daha az çeşitlendirilmiş imalat ihracatına sahip olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Aynı durum ticaret engelleri olduğunda da ortaya çıkmaktadır. Büyük pazarlara erişim mümkün olduğunda çeşitlendirme sürecinin kolaylaştığı belirtilmiştir.

Silva, Afonso ve Africano (2012), çalışmalarında Portekizli imalat firmaları için ekonomik ve finansal verileri, ithalat ve ihracat verileriyle birleştirerek firma performansı arasındaki ilişkiyi incelemişlerdir. Çalışmada 1996-2003 dönemine ait panel veriler ile analizi edilmiştir. Elde edilen sonuçlara göre ticaretin küçük bir grup firmada yoğunlaştığı ve farklı uluslararası katılım seviyelerine sahip firmaların üretkenlik, satış veya emek ve sermaye yoğunluğunda farklı performanslar sergilediği gözlemlenmiştir. Firmaların uluslararası katılımı arttıkça performanslarının da arttığı sonucuna ulaşmışlardır. En iyi performansı gösteren firmaların hem ithalatı hem de ihracatı bir arada gerçekleştiren iki yönlü firmalar olduğu belirtilmiştir. İhracat ve ithalat açısından coğrafi ve sektörel çeşitliliğin firmaların ekonomik performansıyla pozitif ilişkili olduğu belirtilmiştir. Sadece Avrupa ülkelerine satış yapan ihracatçıların küçük yatırım avantajlarına sahip olduğu görülmektedir. Ancak zor pazarlara ihracat yapmayı başaran sınırlı sayıda firmanın verimliliğinin daha yüksek olduğu belirtilmiştir. Yani firmalar pazar çeşitliliğini arttırdıkça firmaların verimliliği de artmaktadır.

Abdmoullah ve Laabas (2013), Arap ihracatında rekabet gücünün boyutunu incelmişlerdir. Çalışmada 2000-2006 dönemine ait veriler kullanılmıştır. Çoğu Arap ekonomisinin, sanayileşmenin gecikmesi ve yapısal dönüşümün yavaşlaması, ihraç edilebilir mal arzının zayıf olması, düşük teknolojili sektörlerde doğal kaynaklara ve birincil ürünlere aşırı bağımlılık ve küresel üretim zincirlerinde düşük entegrasyon seviyesi nedeniyle rekabetçi bir ticaret sektörünü sürdürme ve geliştirme konusunda zorluklarla karşılaştığını göstermektedir. Çeşitlendirme ve Konsantrasyon endeksleri bulgularına göre petrol ihraç eden Arap ülkelerinin ihracat çeşitlendirmesinin çok düşük düzeyde olduğu belirtilmiştir.

Ağazade (2017) yapmış olduğu çalışmada 19 geçiş ekonomisinin mal piyasası etkinlik endeksini ve ihracatta yoğunlaşma endeksini incelemiştir. Çalışmada 2006-2015 yılları arası veriler kullanılmıştır. Yoğunlaşmanın analiz edilmesi için Herfindahl-Hirschmann endeksi kullanılmıştır. Mal piyasası endeksi ve ihracat yoğunlaşma endeksi arasındaki ilişkinin incelenmesi için serpilme diyagramı ve korelasyon analizi yapılmıştır. Elde edilen sonuçlara göre ihracat yoğunlaşma endeksinin yüksek olduğu

ülkelerde mal piyasası etkinlik endeksinin düşük olduğu gözlenmiştir. Mal piyasası etkinliği ve ihracatta ürün çeşitlendirmesi arasında düşük düzeyde bir ilişki olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Yaşar (2019), yapmış olduğu çalışmada 121 ülkeyi mal ve piyasa çeşitlendirmesi performansına göre ayırmıştır. Çalışmada 1990'lar 2000'ler ve 2015 sonrası dönemlerine ait veriler kullanılmıştır. Ele alınan ülkelerin gruplanması ve heterojenliği saptamak amacıyla Hiyerarşik Kümeleme Yöntemi kullanılmış ve belirlenen kümelerin anlamlı olup olmadığı Ayırma (Diskriminant) analizi ile test edilmiştir. MANOVA kullanılarak hangi değişkenlerin küme ayrımında etkili olduğu belirlenmiştir. ANOVA testi ile elde edilen kümelerin kişi başına GSYİH değişkenine göre farklılaşıp farklılaşmadığı belirlenmiştir. Elde edilen sonuçlara göre ülkelerin dış ticaretinin mal ve piyasa çeşitlendirilmesi açısından anlamlı şekilde farklı gruplara ayrılabildiği gözlemlenmiştir. Ülkelerin gösterdikleri ticaret çeşitlendirme performansına göre zamanla küme değiştirebilecekleri sonucuna ulaşılmıştır. Kümelerin kişi başına GSYİH göstergesine göre karşılaştırmaları yapıldığında daha iyi mal ve piyasa çeşitlendirmesine sahip ülkelerin daha yüksek kişi başına GSYİH'ye sahip olduğu belirlenmiştir.

5. UYGULAMA

Bu çalışmanın amacı TÜİK SITC Rev4 Digit 1 sınıflandırmasına göre Türkiye'nin sektörel ihracatını incelemektir. Bu amaç doğrultusunda birinci aşamada Türkiye'nin sektörel ihracatının bölgesel çeşitlendirmesi, ikinci aşamada sektörel ihracatını etkileyen temel faktörler analiz edilmiştir. Çalışmanın amacına uygun olarak bu bölümde analizde kullanılan veri seti, model ve yöntem tanıtılmış, analiz sonuçları tablolar halinde sunulmuştur.

5.1.Veri Seti ve Model

Çalışmada Türkiye'nin sektörel ihracatı, Türkiye'nin GSYİH'si, ihracat yapılan ülkelerin GSYİH'si, ihracat yapılan ülkelerin Türkiye'ye olan uzaklıkları ve Türkiye'nin reel döviz kur endeksi verileri kullanılmıştır. Söz konusu veriler 2010-2019 dönemine ait yıllık serilerdir.

Çalışmada ülkelere ait GSYİH verileri Dünya Bankası veri tabanından, Türkiye'ye ait reel döviz kuru endeksi TCMB veri tabanından, Türkiye'nin sektörel ihracatı ve GSYİH'si TÜİK'in veri tabanından elde edilmiştir. Türkiye'nin ihracat yaptığı ülkelerin başkentleri arasındaki uzaklık verisine ise "distancefromto.net" adlı internet sayfasından ulaşılmıştır. Analizde kullanılan değişkenlerin kısaltmaları, tanımlamaları ve temin edildikleri veri kaynaklarına ilişkin bilgiler Tablo 5.1' de yer verilmiştir.

Tablo 5.1. Analizde Kullanılan Değişkenler, Tanımları ve Veri Seti Kaynağı

Değişkenler	Değişkenlerin Tanımı	Kaynak
Expo	Türkiye'nin sektörel ihracatı	TÜİK
Gdptr	Türkiye'nin GSYİH'si	TÜİK
GDP	Türkiye'nin dış ticaret yaptığı ülkenin GSYİH'si	Dünya Bankası
Dist	Türkiye'nin başkenti ile dış ticaret yaptığı ülkenin başkentleri arasındaki uzaklık	Distancefromto.net internet sayfası
Rdk	Türkiye'nin reel döviz kur endeksi	Merkez Bankası

Sektörel ihracat etkileyen faktörler için temel model "Model 1" şeklinde oluşturulmuştur.

$$Expo_{it} = C + \beta_1 GPD_{it} + \beta_2 Gdptr_{it} + \beta_3 Dist_{it} + \beta_4 Rdk_{it} + \varepsilon_t \quad (1)$$

Model (1)'de, $Expo_{it}$ Türkiye'nin ihracatını, GPD_{it} ihracat yapılan ülkelerin Gayri Safi Yurtiçi Hasılasını (GSYİH) , $Gdptr_{it}$ Türkiye'nin GSYİH'sini, $Dist_{it}$ iki ülke arasındaki mesafeyi, Rdk_{it} reel döviz kurunu ifade etmektedir. Analizde incelenen sektörler TÜİK'in SITC Rev4 sınıflandırmasının Digit 1 grubuna ait verilerden elde edilmiştir. Analizde incelenen sektörlere Tablo 5.2'de yer verilmiştir.

Tablo 5.2. Analizde Kullanılan Sektörler

Kod	SITC Rev4- Digit 1
0	Canlı Hayvanlar ve Gıda Maddeleri
1	İçki ve Tütün
2	Akaryakıt Hariç Yenilmeyen Hammaddeler
3	Mineral Yakıtlar, Yağlar ve Alkali Ürünler
4	Hayvansal, Bitkisel Katı ve Sıvı Yağlar, Mumlar
5	Başka Yerde Belirtilmeyen Kimya Sanayi ve Buna Bağlı Sanayi Ürünleri
6	Başlıca Sınıflara Ayrılan İşlenmiş Mallar
7	Makinalar ve Ulaştırma Araçları
8	Çeşitli Mamül Eşya
9	Sitc ' Da Sınıflandırılmamış Eşyalar (Tedavilde Olmayan, Paralar, Parasal Tabanlı Altınlar)

* Sınıflamalar; Türkiye'nin dış ticaret istatistiklerini derlemede Birleşmiş Milletler'in Harmonize Sistemi (HS) esas alınmaktadır[2].

5.2. Yöntem

Sayısal analizlerde kullanılan veri türleri zaman serisi, yatay kesit serisi ve panel veri serisi olarak sınıflandırılmaktadır. Zaman serisi, değişkenlerin değerlerinin zaman birimlerine göre değişimini içeren verilerken, yatay kesit serisi zamanın belirli bir noktasında farklı birimlerden toplanan verileri ifade etmektedir (Tatoğlu, 2012: 2). Panel veriler ise zaman serileri ile yatay kesit serilerinin bir araya getirilmesi ile oluşturulmaktadır (Wooldridge, 2009: 444). Panel veriler, karma veriler veya havuzlanmış veriler olarak adlandırılabildiği gibi serilerde birimlerin her biri tüm zamanlar boyunca gözlemlenmişse dengeli panel, bazı birimler için zaman verileri kayıp ise dengesiz panel adını almaktadır (Gujarati, 2004: 640; Tarı, 2010: 475).

Panel veri analizi, regresyon analizi ve zaman serisi analizinin bir birleşimini temsil etmektedir (Frees, 2004: 2). Regresyon analizinde yatay kesit veriler analiz edilirken, zaman serisi analizinde değişkenin zaman boyunca aldığı değerler incelenebilmektedir. Çalışmada panel veriler kullanılarak analizler yapılmıştır. Panel veri analiziyle birlikte regresyon verilerinin aksine, boylamsal verilerle konuları zaman içinde gözlemlemek mümkündür. Zaman serisi verilerinin aksine, uzunlamasına verilerle birçok konuyu gözlemlemek mümkündür. Panel veri analizi regresyon analizi ve zaman serisi analizine göre kapsamlıdır ancak panel veri analizinin avantajları olduğu gibi dezavantajları da vardır. Panel veri analizinin avantajlarından bazıları şunlardır:

- Zaman serisi veya yatay kesit serisi, verilerinin heterojenliğini kontrol etmede yetersizdir. Heterojenliği kontrol etmeyen zaman serisi ve yatay kesit serisi verileri yanlı sonuçlar elde etme riskini taşımaktadır. Panel veri analizi verilerin heterojenliğini kontrol edebilmektedir (Baltagi, 2005: 4).

[2] Ayrıntılı bilgi için bakınız. http://www.tuik.gov.tr/PreTablo.do?alt_id=1046 .

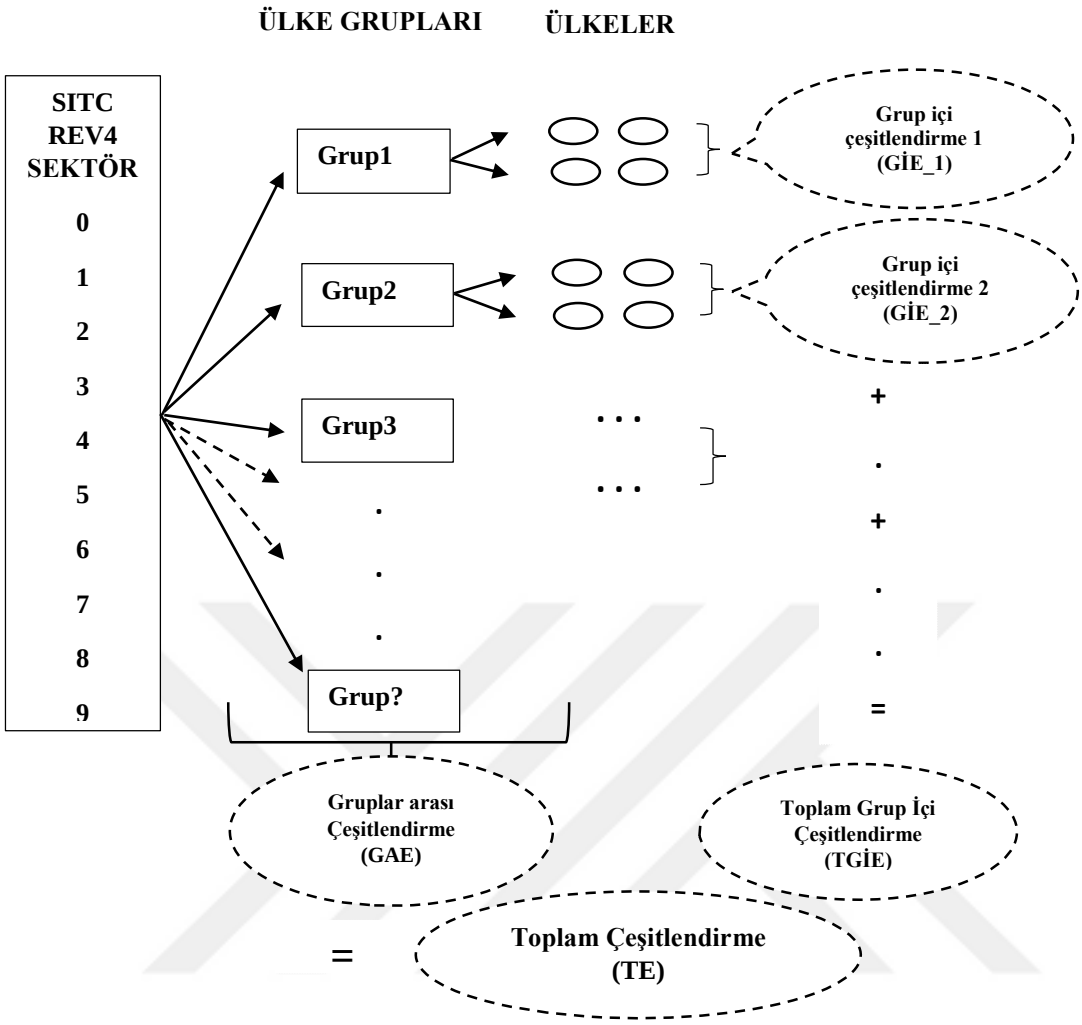
- Panel veri analizi, zaman serisi ve yatay kesit verilerinden oluştuğu için daha fazla bilgilendirici veriler, daha fazla değişkenlik, değişkenler arasında daha az doğrusallık, daha fazla serbestlik derecesi içermektedir. Ekonometrik tahminlerin verimliliği ve güvenirliliği artmaktadır (Frees, 2004: 10).
- Panel veri modelleri, kantitatif (nicel) ve kalitatif (nitel) faktörlerin aynı model üzerinde birlikte belirlenmesine olanak tanımaktadır (Tüzüntürk, 2007:1).
- Panel veri analizi yatay kesit veya zaman serisi verilerinden daha karmaşık davranışsal modeller oluşturmaya ve test etmeye olanak tanımaktadır.
- Panel verileri, saf olmayan yatay kesit veya saf zaman serisi verilerinde basitçe tespit edilemeyen etkileri daha iyi tanımlayabilir ve ölçebilir.
- Panel veri analizinde modele dahil edilmeyen veya ölçülemeyen değişkenlerin birimlere ve zamana özgü özellikleri tahmin edilebilmektedir (Hsiao, 2003: 6).

Panel veri analizinin dezavantajlarından bazıları şunlardır (Baltagi, 2005: 5-9):

- Panel veri analizinin tasarlanmasında ve veri toplamasında sorunlar ortaya çıkabilmektedir. Veri tabanlarında panel veri analizine uygun verilerin çoğunlukla var olmaması sorun yaratmaktadır.
- Belirsiz sorulardan kaynaklanan hatalı yanıtlar, yanıtların kasıtlı çarpıtılması, uygunsuz bilgi kaynakları, yanıtların yanlış kaydedilmesi ve görüşmeci etkileri nedeniyle ölçüm hataları ortaya çıkabilmektedir.
- Tipik mikro paneller, kısa bir zaman aralığını kapsayan yıllık verileri içerir. Panelin süresinin uzatılması da maliyetlidir. Bu durum, yıpranma olasılığını artırır ve sınırlı bağımlı değişken panel veri modelleri için hesaplama zorluğunu artırmaktadır.
- Ülkeler arası bağımlılığı hesaba katmayan uzun zaman serileri olan ülkeler veya bölgelerdeki makro paneller, yanıltıcı çıkarımlara yol açabilmektedir. Panel veri analizinde yatay kesit bağımlılığı analizin sonucunu etkilemektedir. Yatay kesit bağımlılığını hesaba katan alternatif panel birim kök testleri önerilmektedir.
- Panel veri analizi yönteminde hata terimi çoğunlukla sapmalı olmaktadır. Çünkü panel veri analizinde hata terimi zaman serisi modeline, yatay kesit veri modeline özgü sapmaları içermektedir.

5.2.1. Entropi Yöntemi ile Bölgesel Çeşitlendirme

Türkiye'nin sektörel ihracatı bölgesel çeşitlendirmesi hesaplanırken Çınar ve Göksel'in (2010) çalışmalarında kullandıkları yaklaşım ele alınmıştır. Çınar ve Göksel (2010: 37)'in yaklaşımına Şekil 5.1' de yer verilmiştir.

Şekil 5.1. Bölgesel Çeşitlendirme Bileşenleri
Kaynak: Çınar ve Göksel, 2010: 37

Çınar ve Göksel (2010) çalışmalarında bölgesel çeşitlendirmeyi hesaplarken Entropi Endeksi'nden yararlanmışlardır. Entropi Endeksi kolay uygulanabilir ve kolay anlaşılabilir olması, tarihsel geçerliliği, fen bilimlerindeki gelişimi ve uygulanış şeklinin mantığı nedeniyle diğer endekslere göre daha üstündür (Jacquemin ve Berry, 1979: 360). Entropi Endeksi hesaplanmasında öncelikle Model 2 hesaplanmıştır.

$$Pi = \frac{Xi}{\sum_{i=1}^{m} Xi} \qquad (2)$$

Model 2'de X*i* herhangi bir sektörün incelenen bir yılda *i* ülkesine yaptığı ihracatı, P*i* ise sektörün o yılki toplam ihracatı *m* adet ülkeye yapılmışsa sektörün ihracatı içinde *i* ülkesine gerçekleştirilen payını ifade etmektedir.

$$TE = \sum_{i=1}^{m} \mathrm{P}i.\ln\left(\frac{1}{Pi}\right) \quad (3)$$

Model 3'de TE hesaplanan toplam entropi değeridir. Sektörün tüm pazarlara yaptığı toplam ihracatında ülkelerin paylarının ağırlıklı ortalamasını vermektedir. Model 3'de yer alan ln doğal logaritmayı temsil etmektedir. TE değeri sıfıra yaklaştıkça çeşitlendirme düşmekte, sıfırdan uzaklaştıkça çeşitlendirme yükselmektedir. Tüm ihracatın tek bir ülkeye yapılması gibi bir uç durumda TE değeri sıfır olacaktır.

5.2.2. Poisson Pseudo Maksimum Olabilirlik (PPML) Tahmincisi

Panel veri analizlerinde klasik (havuz), sabit etkili ya da tesadüfi etkili modellerinden biri En Küçük Kareler (OLS) yöntemi kullanılarak parametreleri tahmin edilebilmektedir. Logaritmaları alınarak doğrusal hale getirilen verilerin analizlerinde hata terimi varyansının sabitlik varsayımını sağlamadığını Silva ve Tenreyro (2006) Monte Carlo denemeleriyle tespit etmiştir. En küçük kareler tahmincisi (OLS) ve grup içi tahmincisinde bağımlı değişken sıfır değerini aldığında sıfırın logaritması tanımlı olmadığından modelden dışlandığı da görülmektedir (Gül ve Yerdelen, 2019: 53). Hata terimi varyansının sabit olmaması durumunda, doğrusallaştırılmış modeller kullanılarak elde edilen tahminler sapmalı olmaktadır (Silva ve Tenreyro, 2006: 641). Böyle bir durumda sağlam-sapmasız tahminler yapmak için Silva ve Tenreyro (2006) Poisson Pseudo Maksimum Olabilirlik (PPML) tahmincisini önermiştir. PPML tahmin yöntemi, heteroskedastisitenin varlığında tutarlıdır ve bağımlı değişkenin sıfır değerleri aldığında sapmasız tahminler yapabilmektedir.

Çalışmada kullanılan değişkenlerin logaritmaları alındığı ve bağımlı değişkenin bazı yıllarda sıfır olması nedeniyle PPML tahmincisinin kullanılması uygun görülmüştür.

5.3 Analiz Sonuçları

Çalışmanın amacına uygun olarak öncelikle Türkiye'nin sektörel ihracatının bölgesel çeşitlendirmesi Entropi endeksi analiz sonuçlarına yer verilmiştir. Toplam sektörel ihracat bölgesel çeşitlendirmesi hesaplanırken Model 2 ve Model 3'den yararlanılmıştır. 2010-2019 dönemine ait Sektörel Toplam Çeşitlendirme Değerlerine Tablo 5.3'te yer verilmiştir.

Tablo 5.3. 2010-2019 Dönemi Sektörel Toplam Çeşitlendirme Değerleri

	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019
Canlı Hayvanlar ve Gıda Maddeleri	3,68	3,65	3,60	3,61	3,62	3,64	3,24	3,71	3,76	3,81
İçki Ve Tütün	3,43	3,55	3,46	3,46	3,40	3,42	3,44	3,53	3,48	3,64
Akaryakıt Hariç Yenilmeyen Hammaddeler	2,78	2,94	2,76	2,43	2,83	2,92	3,00	2,86	3,07	3,16
Mineral Yakıtlar, Yağlar Ve Alkali Ürünler	3,45	3,38	3,33	3,30	3,29	3,27	3,27	3,14	3,27	3,39
Hayvansal, Bitkisel Katı Ve Sıvı Yağlar, Mumlar	2,93	1,65	1,56	2,35	2,10	2,16	2,44	2,93	3,41	4,10
Başka Yerde Belirtilmeyen Kimya Sanayi Ve Buna Bağlı Sanayi Ürünleri	2,93	3,93	3,90	3,87	3,91	3,99	4,06	4,08	4,12	4,10
Başlıca Sınıflara Ayrılan İşlenmiş Mallar	3,92	3,95	3,94	3,95	3,97	3,96	3,95	3,99	4,03	4,07
Makinalar Ve Ulaştırma Araçları	3,61	3,61	3,63	3,70	3,67	3,66	3,63	3,62	3,64	3,68
Çeşitli Mamül Eşya	3,36	3,39	3,48	3,50	3,53	3,55	3,57	3,56	3,59	3,60
Sitc'da Sınıflandırılmamış Eşyalar	1,67	2,74	1,30	2,62	2,67	2,06	2,27	1,99	3,12	3,10

TE değerinin yükselmesi, ilgili sektörün ihracatında ülke çeşitlendirmesinin arttığı, bir başka ifade ile çok sayıda ülkeye ihracat yapıldığı anlamına gelmektedir. Tablo 5.3 incelendiğinde Canlı Hayvanlar ve Gıda Maddeleri sektörü en düşük TE değerine 2016 yılında, en yüksek değerine ise 2019 yılında ulaşmıştır. İçki ve Tütün sektörü en düşük TE değerine 2014 yılında, en yüksek değerine 2019 yılında ulaşılmıştır. Akaryakıt Hariç Yenilmeyen Hammaddeler sektörü en düşük TE değerine 2013 yılında, en yüksek değerine 2019 yılında ulaşılmıştır. Mineral Yakıtlar, Yağlar ve Alkali Ürünler sektörü en düşük TE değeri 2017 yılında, en yüksek TE değeri 2010 yılında gözlenmiştir. Hayvansal, Bitkisel Katı ve Sıvı Yağlar, Mumlar en düşük TE değeri 2012 yılında, en yüksek değerine 2019 yılında ulaşılmıştır. Başka Yerde Belirtilmeyen Kimya Sanayi ve Buna Bağlı Sanayi Ürünleri sektörü en düşük TE değerine 2010 yılında, en yüksek değerine 2018 yılında ulaşılmıştır. Başlıca Sınıflara Ayrılan İşlenmiş Mallar sektörü en düşük TE değerine 2010 yılında, en yüksek TE değeri 2019 yılında ulaşılmıştır. Makinalar ve Ulaştırma Araçları sektörü en düşük TE değerine 2010 ve 2011 yılında, en yüksek değerine 2013 yılında ulaşılmıştır. Çeşitli Mamül Eşya sektörü en düşük TE değerine 2010 yılında, en yüksek değerine 2019 yılında ulaşılmıştır. Sitc'da Sınıflandırılmamış Eşyalar sektörü en düşük değerine 2010 yılında, en yüksek değerine 2018 yılında ulaşılmıştır.

Sektörlerin ihracatında ülke çeşitlendirmesi incelendiğinde Mineral Yakıtlar, Yağlar ve Alkali Ürünler sektörü ile Makinalar ve Ulaştırma Araçları sektörü hariç nerdeyse tüm sektörlerin TE değerlerinin son 2 yılda yükseldiği görülmektedir. Makinalar ve Ulaştırma Araçları sektöründe çeşitlendirme puanı yıllar içinde çok değişmediği için son 2 yıl yorumu uygun değildir. Mineral Yakıtlar,

Yağlar ve Alkali Ürünler sektörünün ihracatında ise yıllar içerisinde ihracat ülke çeşitlendirmesi azalmıştır.

Canlı Hayvan ve Gıda Maddeleri sektöründe 2010-2019 yılları arasındaki dönemde 184 ülkeye ihracat yapılmıştır. Bu sektördeki 10 yıllık ihracat menzili 1074877,5 km'dir. Canlı Hayvan ve Gıda Maddeleri sektöründe ihracat yapılan en uzak pazar 17517,4 km ile Fransız Polinezyası'dır. İhracat yapılan en yakın ülke ise 527,3 km ile KKTC'dir.

İçki ve Tütün sektöründe 2010-2019 yılları arasındaki dönemde 149 ülkeye ihracat yapılmıştır. Bu sektördeki 10 yıllık ihracat menzili 736321,16 km'dir. İçki ve Tütün sektöründe ihracat yapılan en uzak ülke 16821,33 km ile Yeni Zelanda'dır. İhracat yapılan en yakın ülke ise 527,3 km ile KKTC'dir.

Akaryakıt Hariç Yenilmeyen Maddeler sektöründe 2010-2019 yılları arasındaki dönemde ortalama her yıl 147 ülkeye ihracat yapılmıştır. Bu sektördeki 10 yıllık ihracat menzili 706182,4 km'dir. Akaryakıt Hariç Yenilmeyen Maddeler sektöründe ihracat yapılan en uzak ülke 16821,33 km ile Yeni Zelanda'dır. İhracat yapılan en yakın ülke ise 527,3 km ile KKTC'dir.

Mineral Yakıtlar, Yağlar ve Alkali Ürünler sektöründe 2010-2019 yılları arasındaki dönemde 166 ülkeye ihracat yapılmıştır. Bu sektördeki 10 yıllık ihracat menzili 938084 km'dir. Mineral Yakıtlar, Yağlar ve Alkali Ürünler sektöründe ihracat yapılan en uzak ülke 17616,2 km ile Cook Adaları'dır. İhracat yapılan en yakın ülke ise 527,3 km ile KKTC'dir.

Hayvansal, Bitkisel Katı ve Sıvı Yağlar sektöründe 2010-2019 yılları arasındaki dönemde 133 ülkeye ihracat yapılmıştır. Bu sektördeki 10 yıllık ihracat menzili 646023,6 km'dir. Hayvansal, Bitkisel Katı ve Sıvı Yağlar sektöründe ihracat yapılan en uzak ülke 16821,33 km ile Yeni Zelanda'dır. İhracat yapılan en yakın ülke ise 527,3 km ile KKTC'dir.

Başka Yerde Belirtilmeyen Kimya Sanayi ve Buna Bağlı Sanayi Ürünleri sektöründe 2010-2019 yılları arasındaki dönemde 189 ülkeye ihracat yapılmıştır. Bu sektördeki 10 yıllık ihracat menzili 1089093,1 km'dir. Başka Yerde Belirtilmeyen Kimya Sanayi ve Buna Bağlı Sanayi Ürünleri sektöründe ihracat yapılan en uzak ülke 17616,2 km ile Cook Adaları'dır. İhracat yapılan en yakın ülke ise 527,3 km ile KKTC'dir.

Başlıca Sınıflara Ayrılan Mallar sektöründe 2010-2019 yılları arasındaki dönemde 201 ülkeye ihracat yapılmıştır. Bu sektördeki 10 yıllık ihracat menzili 1239052,2 km'dir. Başlıca Sınıflara Ayrılan Mallar sektöründe ihracat yapılan en uzak ülke 17517,4 km ile Fransız Polinezyası'dır. İhracat yapılan en yakın ülke ise 527,3 km ile KKTC'dir.

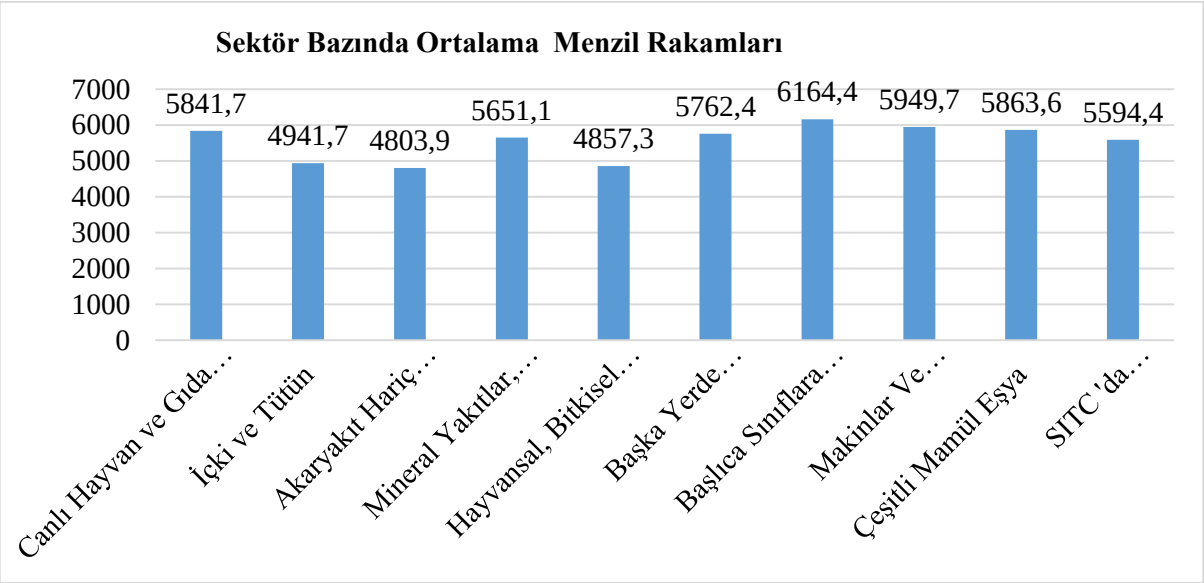
Makinalar ve Ulaştırma Araçları sektöründe 2010-2019 yılları arasındaki dönemde 200 ülkeye ihracat yapılmıştır. Bu sektördeki 10 yıllık ihracat menzili 1189947,98 km'dir. Makinalar ve Ulaştırma Araçları sektöründe ihracat yapılan en uzak ülke 17517,4 km ile Fransız Polinezyası'dır. İhracat yapılan en yakın ülke ise 527,3 km ile KKTC'dir.

Çeşitli Mamül Eşya sektöründe 2010-2019 yılları arasındaki dönemde 200 ülkeye ihracat yapılmıştır. Bu sektördeki 10 yıllık ihracat menzili 1172733,4 km'dir. Çeşitli Mamül Eşya sektöründe

ihracat yapılan en uzak ülke 17517,4 km ile Fransız Polinezyası'dır. İhracat yapılan en yakın ülke ise 527,3 km ile KKTC'dir.

SITC'da Sınıflandırılmamış Eşyalar sektöründe 2010-2019 yılları arasındaki dönemde 153 ülkeye ihracat yapılmıştır. Bu sektördeki 10 yıllık ihracat menzili 855956,6 km'dir. SITC'da Sınıflandırılmamış Eşyalar sektöründe ihracat yapılan en uzak ülke 17616,28 km ile Cook Adaları'dır. İhracat yapılan en yakın ülke ise 527,3 km ile KKTC'dir.[3]

Şekil 5.2.' de sektör bazında ortalama menzil rakamlarına yer verilmiştir

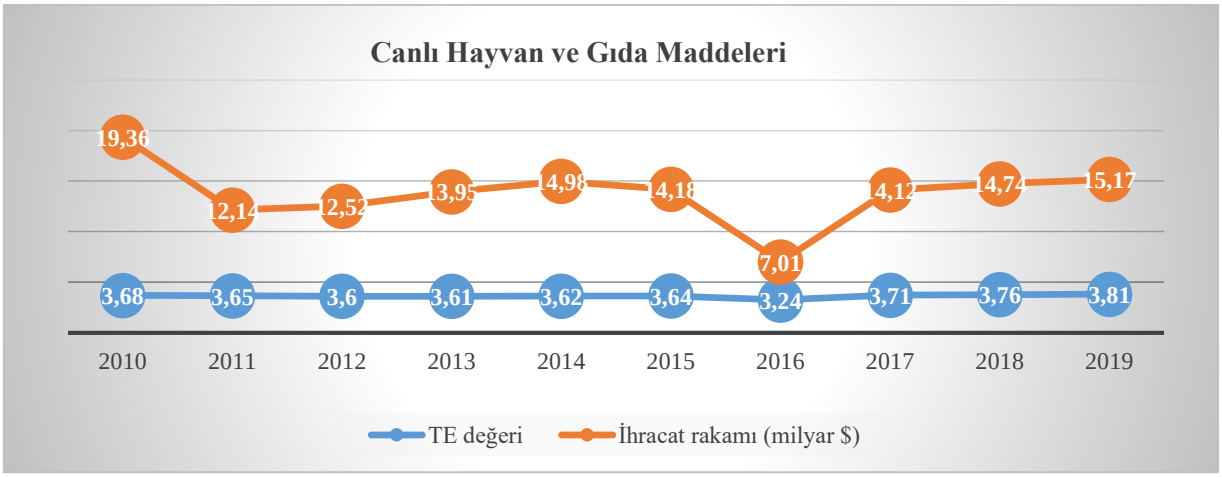

Şekil 5.2. Sektör Bazında Ortalama Menzil Rakamları

Şekil 5.2 incelendiğinde ülke ortalaması olarak en uzak menzile sahip sektör 6164,4 km ile Başlıca Sınıflara Ayrılan Mallar sektörüdür. Ülke ortalaması olarak ikinci en uzak menzile sahip sektör 5949,7 km ile Makinalar ve Ulaştırma Araçları sektörüdür. Sıralamayı 5863,6 km ile Çeşitli Mamül Eşya sektörü, 5841,7 km ile Canlı Hayvan ve Gıda Maddeleri sektörü, 5762,4 km ile Başka Yerde Belirtilmeyen Kimya Sanayi ve Buna Bağlı Sanayi Ürünleri sektörü, 5651,1 km ile Mineral Yakıtlar, Yağlar ve Alkali Ürünler sektörü, 5594,4 km ile SITC'da Sınıflandırılmamış Eşyalar sektörü, 4941,7 km ile İçki ve Tütün sektörü, 4857,3 km ile Hayvansal, Bitkisel Katı ve Sıvı Yağlar sektörü, 4803,9 km Akaryakıt Hariç Yenilmeyen Maddeler sektörü takip etmektedir.

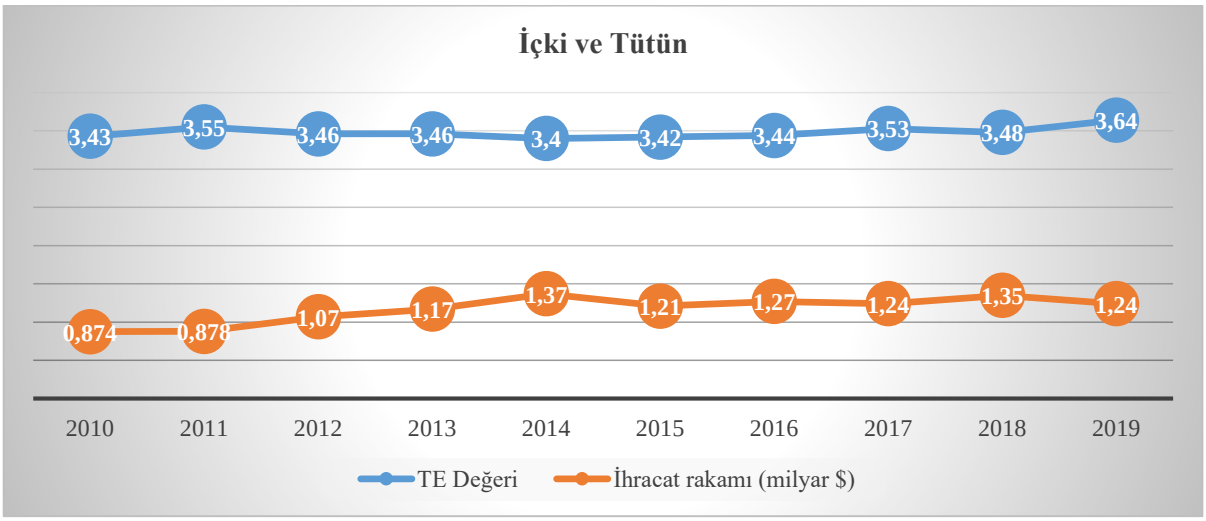
Sektörlerin ihracatında ülke çeşitlendirmesinin ihracat artışına neden olup olmadığı sorusunu akıllara getirmiştir. 2010-2019 dönemine ait Canlı Hayvan ve Gıda Maddeleri sektörü toplam çeşitlendirme değeri ile ihracat gelirleri arasındaki ilişki Şekil 5.3'te verilmiştir.

[3] 2010-2019 Yılları arasında sektörlerin ihracat yaptığı en uzak ülkelerin menzilleri Ek 1'de tabloda gösterilmiştir.

Şekil 5.3. Canlı Hayvan ve Gıda Maddeleri Sektörü Toplam Çeşitlendirme Değeri ve İhracat Rakamları

Şekil 5.3 incelendiğinde 2010 yılında 19.36 milyar dolarlık ihracat yapılırken çeşitlendirme gittikçe azalmış, ihracat gelirleri de azalmıştır. 2016 yılında ihracat gelirinde 2010 yılına göre neredeyse yarısından daha fazla bir düşüş gerçekleşmiş, ardından yine yükselmiştir. Canlı Hayvan ve Gıda Maddeleri sektörü toplam çeşitlendirme değeri ile ihracat gelirleri arasındaki korelasyon 0.77 olarak hesaplanmıştır[4]. Canlı Hayvan ve Gıda Maddeleri sektöründe toplam çeşitlendirme ile ihracat gelirleri arasında pozitif yönde yüksek oranda ilişki vardır. 2010-2019 dönemine ait İçki ve Tütün sektörü toplam çeşitlendirme değeri ile ihracat gelirleri arasındaki ilişki Şekil 5.4'te verilmiştir.

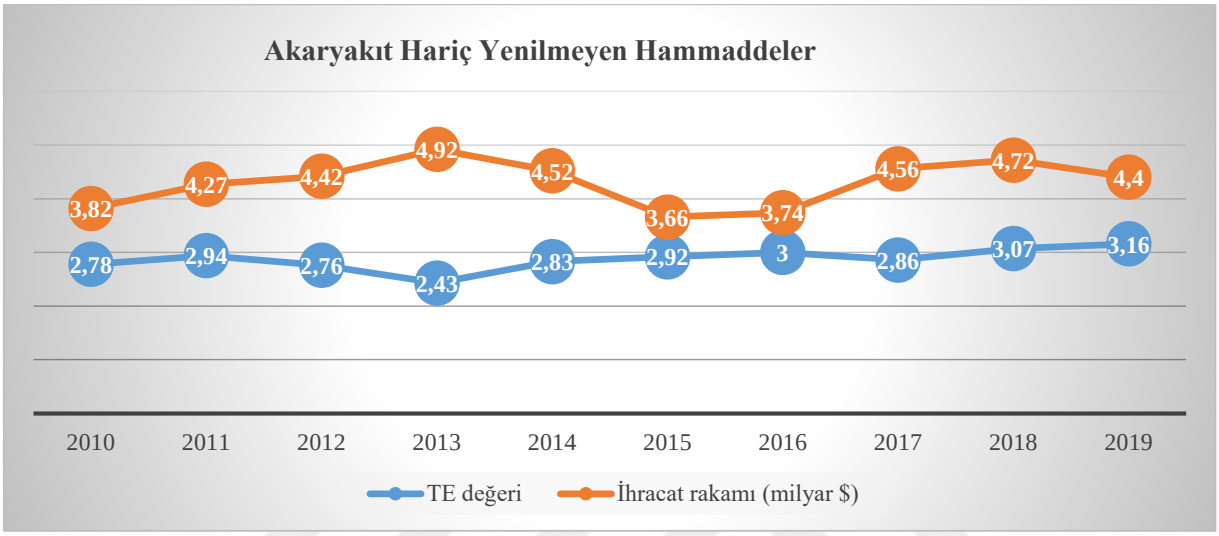

Şekil 5.4. İçki ve Tütün Sektörü Toplam Çeşitlendirme Değeri ve İhracat Rakamları

Şekil 5.4 incelendiğinde İçki ve Tütün sektöründe ihracat gelirleri 2014 yılına kadar artmıştır. Daha sonraki yıllarda ise istikrarlı bir artış sağlanamamıştır. İçki ve Tütün sektöründe ihracat geliri 2012

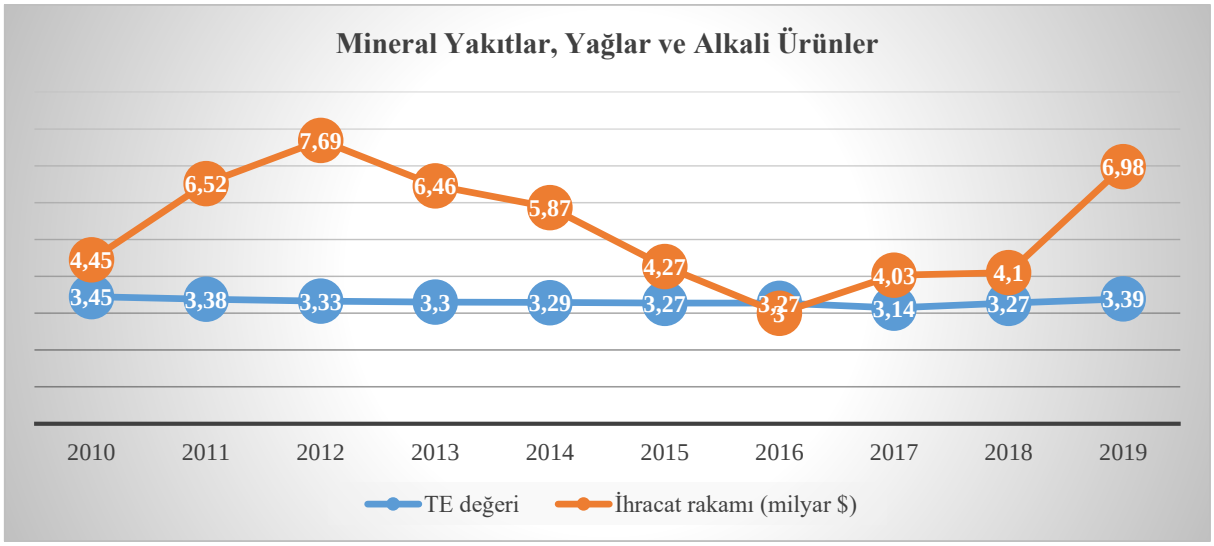
[4] 2010-2019 yılları arasında sektörel toplam çeşitlendirme değerleri ile sektörel toplam ihracat arasındaki korelasyon Ek 2'de tabloda yer verilmiştir.

yılında bir önceki yıla göre artış gösterirken toplam çeşitlendirme değeri bir önceki yıla göre azalmıştır. 2015 yılında ise ihracat geliri azalırken toplam çeşitlendirme değeri azalmıştır. İçki ve Tütün sektörü toplam çeşitlendirme değeri ile ihracat gelirleri arasındaki korelasyon -0.09 olarak hesaplanmıştır. İçki ve tütün sektöründe toplam çeşitlendirme ile ihracat gelirleri arasında neredeyse ilişki yoktur. 2010-2019 dönemine ait Akaryakıt Hariç Yenilmeyen Hammaddeler sektörü toplam çeşitlendirme değeri ile ihracat gelirleri arasındaki ilişki Şekil 5.5'te verilmiştir.

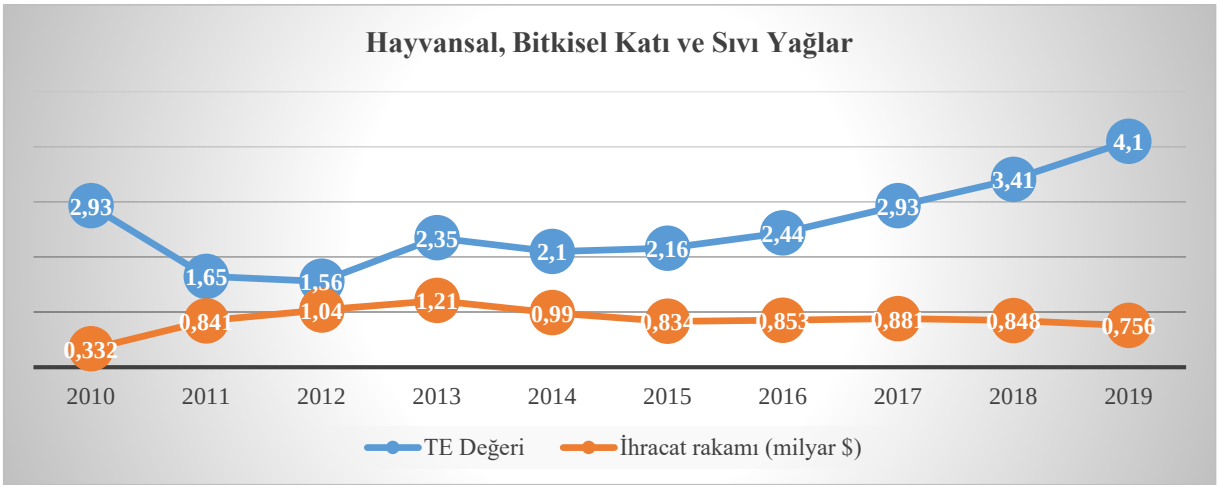
Şekil 5.5. Akaryakıt Hariç Yenilmeyen Hammaddeler Sektörü Toplam Çeşitlendirme Değeri ve İhracat Rakamları

Şekil 5.5 incelendiğinde Akaryakıt Hariç Yenilmeyen Hammaddeler sektöründe ihracat gelirleri 2014 yılına kadar artmıştır. Toplam çeşitlendirme değeri ise 2013 yılından sonra artış göstermiştir. Akaryakıt Hariç Yenilmeyen Hammaddeler sektörü toplam çeşitlendirme değeri ile ihracat gelirleri arasındaki korelasyon -0.31 olarak hesaplanmıştır. Akaryakıt Hariç Yenilmeyen Hammaddeler sektöründe toplam çeşitlendirme ile ihracat gelirleri arasında negatif yönde ilişki vardır. 2010-2019 dönemine ait Mineral Yakıtlar, Yağlar ve Alkali Ürünler sektörü toplam çeşitlendirme değeri ile ihracat gelirleri arasındaki ilişki Şekil 5.6'da verilmiştir.

Şekil 5.6. Mineral Yakıtlar, Yağlar ve Alkali Ürünler Sektörü Toplam Çeşitlendirme Değeri ve İhracat Rakamları

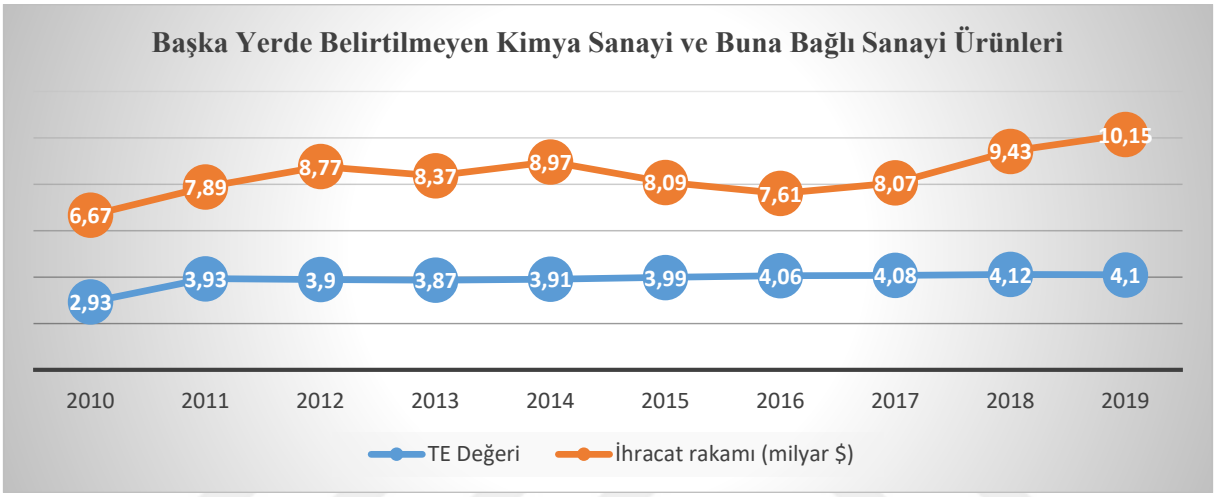
Şekil 5.6 incelendiğinde Mineral Yakıtlar, Yağlar ve Alkali Ürünler sektöründe ihracat gelirleri 2012 yılına kadar artış göstermiş daha sonrasında 2016 yılına kadar azalmıştır. Toplam çeşitlendirme değeri ise 2017 yılına kadar azalmıştır. 2017 yılı itibari ile hem ihracat gelirleri hem de toplam çeşitlendirme değeri artmıştır. Mineral Yakıtlar, Yağlar ve Alkali Ürünler sektörü toplam çeşitlendirme değeri ile ihracat gelirleri arasındaki korelasyon 0.43 olarak hesaplanmıştır. Mineral Yakıtlar, Yağlar ve Alkali Ürünler sektöründe toplam çeşitlendirme ile ihracat gelirleri arasında pozitif bir ilişki vardır. 2010-2019 dönemine ait Hayvansal, Bitkisel Katı ve Sıvı Yağlar sektörü toplam çeşitlendirme değeri ile ihracat gelirleri arasındaki ilişki Şekil 5.7'de verilmiştir.

Şekil 5.7. Hayvansal, Bitkisel Katı ve Sıvı Yağlar Sektörü Toplam Çeşitlendirme Değeri ve İhracat Rakamları

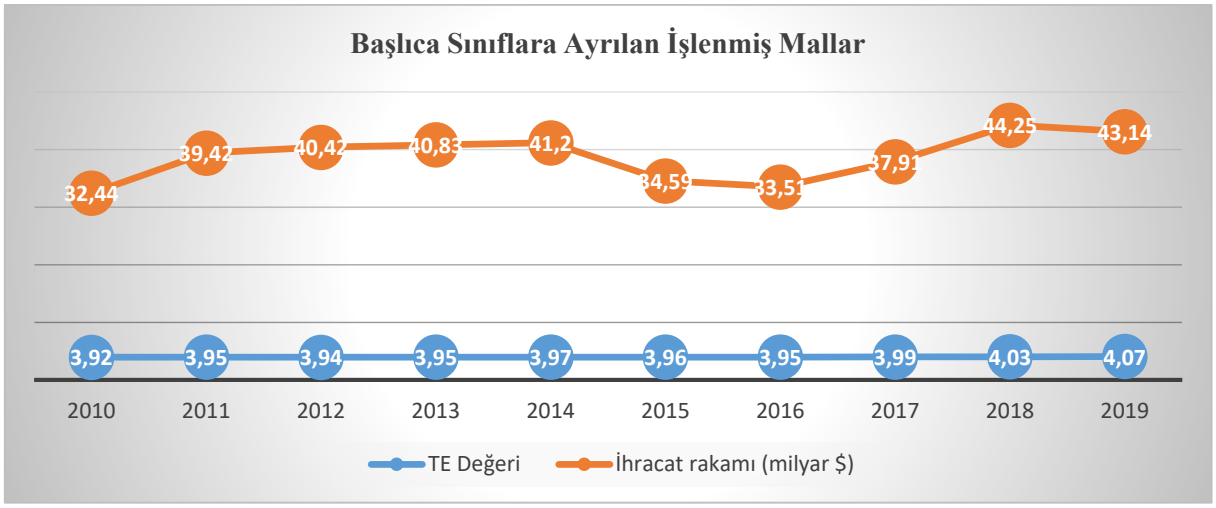
Şekil 5.7 incelendiğinde Hayvansal, Bitkisel Katı ve Sıvı Yağlar sektöründe ihracat gelirleri 2013 yılına kadar artış göstermiş daha sonrasında azalmıştır. Toplam çeşitlendirme değeri 2014 yılında

sonra sürekli artmıştır. Hayvansal, Bitkisel Katı ve Sıvı Yağlar sektörü toplam çeşitlendirme değeri ile ihracat gelirleri arasındaki korelasyon -0.39 olarak hesaplanmıştır. Hayvansal, Bitkisel Katı ve Sıvı Yağlar sektöründe toplam çeşitlendirme ile ihracat gelirleri arasında negatif yönde zayıf bir ilişki vardır. Hayvansal, Bitkisel Katı ve Sıvı Yağlar sektöründe çeşitlendirmeden ziyade bazı ülkelerde yoğunlaşarak ülke yoğunlaşmasının olduğu düşünülmektedir. Hayvansal, Bitkisel Katı ve Sıvı Yağlar sektörü gıda sektörü olması, iktisadi açıdan anlamlıdır. 2010-2019 dönemine ait Başka Yerde Belirtilmeyen Kimya Sanayi ve Buna Bağlı Sanayi ürünleri sektörü toplam çeşitlendirme değeri ile ihracat gelirleri arasındaki ilişki Şekil 5.8'de verilmiştir.

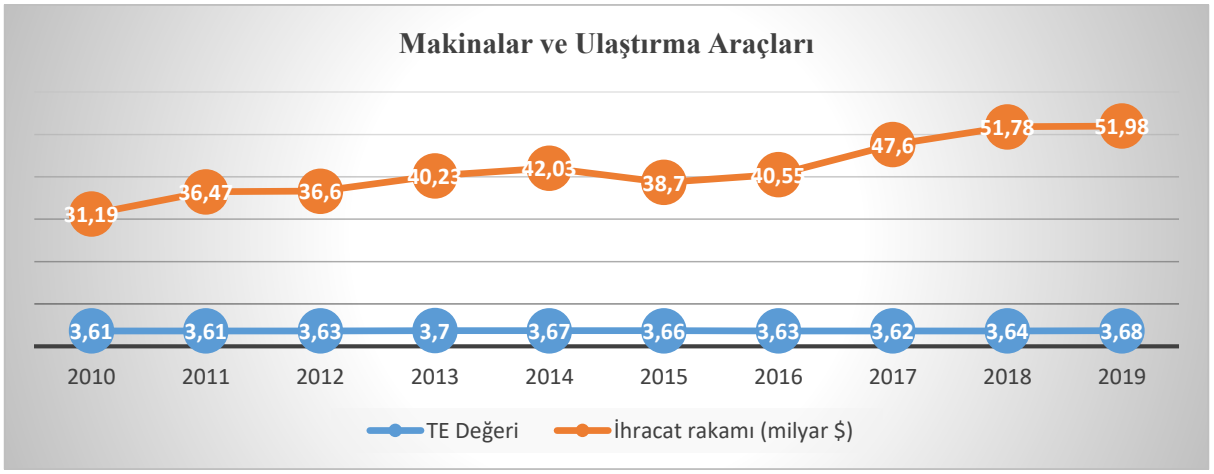
Şekil 5.8. Başka Yerde Belirtilmeyen Kimya Sanayi ve Buna Bağlı Sanayi Ürünleri Sektörü Toplam Çeşitlendirme Değeri ve İhracat Rakamları

Şekil 5.8 incelendiğinde Başka Yerde Belirtilmeyen Kimya Sanayi ve Buna Bağlı Sanayi ürünleri sektöründe ihracat gelirleri 2013 yılına kadar artış göstermiştir, artış trendine 2016 yılından sonra da devam etmiştir. Toplam çeşitlendirme değeri ise artmıştır. Başka Yerde Belirtilmeyen Kimya Sanayi ve Buna Bağlı Sanayi sektörü toplam çeşitlendirme değeri ile ihracat gelirleri arasındaki korelasyon 0,65 olarak hesaplanmıştır. Başka Yerde Belirtilmeyen Kimya Sanayi ve Buna Bağlı Sanayi sektöründe toplam çeşitlendirme ile ihracat gelirleri pozitif yönde orta düzeyde bir ilişki vardır. 2010-2019 dönemine ait Başlıca Sınıflara Ayrılan İşlenmiş Mallar sektörü toplam çeşitlendirme değeri ile ihracat gelirleri arasındaki ilişki Şekil 5.9'da verilmiştir.

Şekil 5.9. Başlıca Sınıflara Ayrılan İşlenmiş Mallar Sektörü Toplam Çeşitlendirme Değeri ve İhracat Rakamları

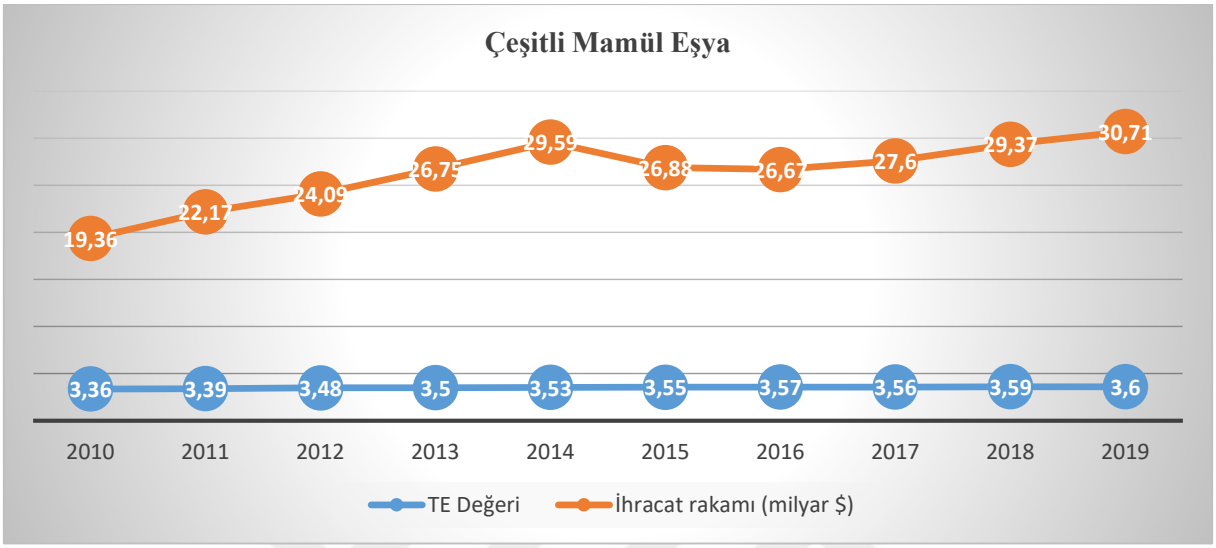
Şekil 5.9 incelendiğinde Başlıca Sınıflara Ayrılan İşlenmiş Mallar sektöründe ihracat gelirleri 2014 yılına kadar artış göstermiş, 2017 yılından sonra ise tekrardan bir artış trendine girmiştir. Toplam çeşitlendirme değeri ise yıllar içerisinde artmıştır. Başlıca Sınıflara Ayrılan İşlenmiş Mallar sektörü toplam çeşitlendirme değeri ile ihracat gelirleri arasındaki korelasyon 0.66 olarak hesaplanmıştır. Başlıca Sınıflara Ayrılan İşlenmiş Mallar sektöründe toplam çeşitlendirme ile ihracat gelirleri pozitif yönde orta düzeyde bir ilişki vardır. 2010-2019 dönemine ait Makinalar ve Ulaştırma Araçları sektörü toplam çeşitlendirme değeri ile ihracat gelirleri arasındaki ilişki Şekil 5.10'da verilmiştir.

Şekil 5.10. Makinalar ve Ulaştırma Araçları Sektörü Toplam Çeşitlendirme Değeri ve İhracat Rakamları

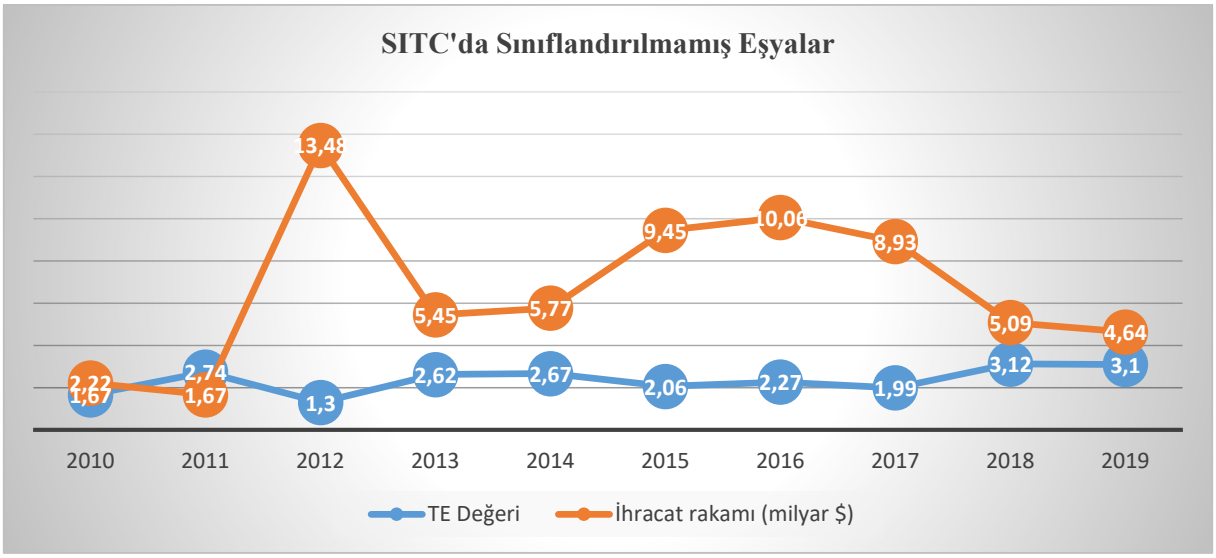
Şekil 5.10 incelendiğinde Makinalar ve Ulaştırma Araçları sektöründe ihracat gelirleri 2014 yılına kadar artış göstermiş, 2015 yılında bir düşüş yaşanmış daha sonraki yıllarda artmaya devam etmiştir. Toplam çeşitlendirme değeri ise 2013 yılına kadar artmış daha sonraki yıllarda azalmıştır. Makinalar ve Ulaştırma Araçları sektörü toplam çeşitlendirme değeri ile ihracat gelirleri arasındaki

korelasyon 0.36 olarak hesaplanmıştır. Makinalar ve Ulaştırma Araçları sektöründe toplam çeşitlendirme ile ihracat gelirleri arasında pozitif yönde bir ilişki vardır. 2010-2019 dönemine ait Çeşitli Mamül Eşya Sektörü toplam çeşitlendirme değeri ile ihracat gelirleri arasındaki ilişki Şekil 5.11'de verilmiştir.

Şekil 5.11. Çeşitli Mamül Eşya Sektörü Toplam Çeşitlendirme Değeri ve İhracat Rakamları

Şekil 5.11 incelendiğinde Çeşitli Mamül Eşya sektöründe ihracat gelirleri 2014 yılına kadar artış göstermiş 2015 yılında bir düşüş yaşanmış daha sonraki yıllarda artmaya devam etmiştir. Toplam çeşitlendirme değeri ise istikrarlı bir şekilde neredeyse her yıl artmıştır. Çeşitli Mamül Eşya sektörü toplam çeşitlendirme değeri ile ihracat gelirleri arasındaki korelasyon 0.92 olarak hesaplanmıştır. Çeşitli Mamül Eşya sektöründe toplam çeşitlendirme ile ihracat gelirleri arasında pozitif yönde ve çok yüksek düzeyde bir ilişki vardır. 2010-2019 dönemine ait SITC'da Sınıflandırılmamış Eşyalar sektörü toplam çeşitlendirme değeri ile ihracat gelirleri arasındaki ilişki Şekil 5.12'de verilmiştir.

Şekil 5.12. SITC'da Sınıflandırılmamış Eşyalar Sektörü Toplam Çeşitlendirme Değeri ve İhracat Rakamları

Şekil 5.12 incelendiğinde SITC'da Sınıflandırılmamış Eşyalar sektörü sınıflandırılmamış ürünlerden kaynaklandığı için grafik anlamlı bir şekilde okunamamıştır.

İncelenen şekiller sonucunda bölgesel çeşitlendirme ile ihracat gelirleri arasında net bir ilişki ortaya konulamamıştır. Bunun en önemli nedeni olarak ihracat talebini etkileyen faktörlerin olduğu düşünülmüştür. İhracat talebini etkileyen faktörlerin araştırıldığı çalışmalar incelendiğinde ihracat yapılan ülkenin milli geliri, Türkiye'nin milli geliri, reel döviz kuru ve ülkeler arası uzaklık değişkenlerinin çalışmalarda sıkça kullanıldığı gözlemlenmiştir. Bu nedenle incelenen sektörlerde Türkiye'nin ihracatını etkileyen faktörlerin belirlenmesi amacıyla yapılan analizlerde söz konusu değişkenlere yer verilmiştir. Tablo 5.4'te Canlı Hayvan ve Gıda Maddeleri ihracatını etkileyen faktörlerin analiz sonuçları gösterilmiştir.

Tablo 5.4. Canlı Hayvan ve Gıda Maddeleri İhracatı

	Katsayısı	Standart Hata	z	P>|z|
Gdp	0.0486468	0.0016263	29.91	0.000
Gdptr	0.0770857	0.0487062	1.58	0.113
Dist	-0.0959291	0.0028623	-33.51	0.000
Rdk	-0.1026089	0.0260387	-3.94	0.000
Sabit Terim	0.7160908	12.625	0.57	0.571

Tablo 5.4 incelendiğinde, Gdptr değişkeni hariç tüm değişkenlerin p değerinin istatistiksel olarak anlamlı olduğu görülmektedir. Açıklayıcı değişkenlerden Gdp Canlı Hayvan ve Gıda Maddeleri ihracatını pozitif yönde, dist ve Rdk değişkenleri ise negatif yönde etkilemektedir.

Yapılan regresyon analizinden elde edilen bulgulara göre, Türkiye'nin ihracat yaptığı ülkelerin GSYİH'si yüzde 1 birim artarsa, Canlı Hayvan ve Gıda Maddeleri ihracatı yüzde 0.048 birim artmaktadır. Türkiye'nin GSYİH'sindeki artış Canlı Hayvan ve Gıda Maddeleri ihracatını etkilememektedir. Türkiye'nin ihracat yaptığı ülkeler arası mesafe yüzde 1 birim artarsa, Canlı Hayvan ve Gıda Maddeleri ihracatı yüzde 0.096 birim azalmaktadır. Türkiye'nin Reel döviz kurundaki yüzde 1'lik birim artış ise canlı hayvan ve gıda maddeleri ihracatını yüzde 0.103 birim azaltmaktadır.

Tablo 5.6. İçki ve Tütün İhracatı

	Katsayısı	Standart Hata	z	P>|z|
Gdp	0.0644227	0.0031315	20.57	0.000
Gdptr	0.219985	0.1109241	1.98	0.047
Dist.	-0.1062299	0.007776	-13.66	0.000
Rdk	-0.215771	0.0583363	-3.70	0.000
Sabit Terim	-3.246.838	287.989	-1.13	0.260

Tablo 5.6 incelendiğinde, tüm değişkenlerin p değerinin istatistiksel olarak anlamlı olduğu görülmektedir. Açıklayıcı değişkenlerden Gdp ve Gdptr İçki ve Tütün ihracatını pozitif yönde, dist ve Rdk değişkenleri ise negatif şekilde etkilemektedir.

Yapılan regresyon analizinden elde edilen bulgulara göre, Türkiye'nin ihracat yaptığı ülkelerin GSYİH'si yüzde 1 birim artarsa, İçki ve Tütün ihracatı yüzde 0.064 birim artmaktadır. Türkiye'nin ihracat yaptığı ülkeler arası mesafe yüzde 1 birim artarsa, İçki ve Tütün ihracatı yüzde 0.106 birim azalmaktadır. Türkiye'nin Reel döviz kurundaki yüzde 1'lik bir birim artış ise İçki ve Tütün ihracatını yüzde 0.216 birim azaltmaktadır.

Tablo 5.7. Akaryakıt Hariç Yenilmeyen Hammaddeler İhracatı

	Katsayısı	Standart Hata	z	P>|z|
Gdp	0.0930176	0.0030372	30.63	0.000
Gdptr	0.0702293	0.0827646	0.85	0.396
Dist.	-0.1355193	0.0058641	-23.11	0.000
Rdk	-0.143313	0.0420927	-3.40	0.001
Sabit Terim	0.1211204	2.149.646	0.06	0.955

Tablo 5.7 incelendiğinde, Gdptr değişkeni hariç diğer değişkenlerin p değerinin istatistiksel olarak anlamlı olduğu görülmektedir. Açıklayıcı değişkenlerden Gdp Akaryakıt Hariç Yenilmeyen Hammaddeler ihracatını pozitif yönde, dist ve Rdk değişkenleri ise negatif şekilde etkilemektedir.

Yapılan regresyon analizinden elde edilen bulgulara göre, Türkiye'nin ihracat yaptığı ülkelerin GSYİH'si yüzde 1 birim artarsa, Akaryakıt Hariç Yenilmeyen Hammaddeler ihracatı yüzde 0.093 birim artmaktadır. Türkiye'nin ihracat yaptığı ülkeler arası mesafe yüzde 1 birim artarsa, Akaryakıt Hariç

Yenilmeyen Hammaddeler ihracatı yüzde 0.136 birim azalmaktadır. Türkiye'nin Reel döviz kurundaki yüzde 1'lik bir birim artış ise Akaryakıt Hariç Yenilmeyen Hammaddeler ihracatını yüzde 0.143 birim azaltmaktadır.

Tablo 5.8. Mineral Yakıtlar Yağlar ve Alkali Ürünler İhracatı

	Katsayısı	Standart Hata	z	P>|z|
Gdp	0.0347555	0.002952	11.77	0.000
Gdptr	0.121166	0.0910881	1.33	0.183
Dist	-0.110678	0.0069406	-15.95	0.000
Rdk	-0.0264087	0.0487069	-0.54	0.588
Sabit Terim	-0.5120128	2.398.462	-0.21	0.831

Tablo 5.8 incelendiğinde, Gdp ve Dist değişkenlerinin p değerinin istatistiksel olarak anlamlı olduğu görülmektedir. Açıklayıcı değişkenlerden Gdp Mineral Yakıtlar Yağlar ve Alkali Ürünler ihracatını pozitif yönde, dist değişkeni ise negatif şekilde etkilemektedir.

Analizden elde edilen sonuçlara göre, Türkiye'nin ihracat yaptığı ülkelerin GSYİH'si yüzde 1 birim artarsa, Mineral Yakıtlar Yağlar ve Alkali Ürünler ihracatı yüzde 0.035 birim artmaktadır. Türkiye'nin ihracat yaptığı ülkeler arası mesafe yüzde 1 birim artarsa, Mineral Yakıtlar Yağlar ve Alkali Ürünler ihracatı yüzde 0.111 birim azalmaktadır. Türkiye'nin GSYİH'si ve Reel döviz kuru değişimleri Mineral Yakıtlar Yağlar ve Alkali Ürünler ihracatını etkilememektedir.

Tablo 5.9. Hayvansal Bitkisel Katı ve Sıvı Yağlar İhracatı

	Katsayısı	Standart Hata	z	P>|z|
Gdp	0.0579702	0.0041087	14.11	0.000
Gdptr	0.4915062	0.1546554	3.18	0.001
Dist.	-0.0674938	0.0108594	-6.22	0.000
Rdk	-0.5002734	0.083455	-5.99	0.000
Sabit Terim	-9.626.768	3.975.427	-2.42	0.015

Tablo 5.9 incelendiğinde, tüm değişkenlerin p değerinin istatistiksel olarak anlamlı görülmektedir. Açıklayıcı değişkenlerden Gdp ve Gdptr Hayvansal Bitkisel Katı ve Sıvı Yağlar ihracatını pozitif yönde, dist ve Rdk değişkenleri ise negatif şekilde etkilemektedir.

Analizin sonucuna göre, Türkiye'nin ihracat yaptığı ülkelerin GSYİH'si yüzde 1 birim artarsa, Hayvansal Bitkisel Katı ve Sıvı Yağlar ihracatı yüzde 0.0578 birim artmaktadır. Türkiye'nin ihracat yaptığı ülkeler arası mesafe yüzde 1 birim artarsa, Hayvansal Bitkisel Katı ve Sıvı Yağlar ihracatı yüzde 0.067 birim azalmaktadır. Türkiye'nin Reel döviz kurunda yüzde 1 birimlik bir artış Hayvansal Bitkisel Katı ve Sıvı Yağlar ihracatı yüzde 0.500 birim azalmaktadır.

Tablo 5.10. Başka Yerde Belirtilmeyen Kimya Sanayi ve Buna Bağlı Sanayi Ürünleri İhracatı

	Katsayısı	Standart Hata	z	P>|z|
Gdp	0.0610216	0.0019394	31.46	0.000
Gdptr	0.0623518	0.0543152	1.15	0.251
Dist.	-0.0976656	0.0039006	-25.04	0.000
Rdk	-0.1111256	0.0288795	-3.85	0.000
Sabit Terim	0.831648	1.416.971	0.59	0.557

Tablo 5.10 incelendiğinde, Gdptr değişkeni hariç diğer değişkenlerin p değerinin istatistiksel olarak anlamlı olduğu görülmektedir. Açıklayıcı değişkenlerden Gdp değişkeni Başka Yerde Belirtilmeyen Kimya Sanayi ve Buna Bağlı Sanayi Ürünleri ihracatını pozitif yönde, dist ve Rdk değişkenleri ise negatif yönde etkilemektedir.

Analizin sonucuna göre, Türkiye'nin ihracat yaptığı ülkelerin GSYİH'si yüzde 1 birim artarsa, Başka Yerde Belirtilmeyen Kimya Sanayi ve Buna Bağlı Sanayi Ürünleri ihracatı yüzde 0.061 birim artmaktadır. Türkiye'nin ihracat yaptığı ülkeler arası mesafe yüzde 1 birim artarsa Başka Yerde Belirtilmeyen Kimya Sanayi ve Buna Bağlı Sanayi Ürünleri ihracatı yüzde 0.098 birim azalmaktadır. Türkiye'nin Reel döviz kurundaki yüzde 1'lik bir artış ise Başka Yerde Belirtilmeyen Kimya Sanayi ve Buna Bağlı Sanayi Ürünleri ihracatı yüzde 0.111 birim azalmaktadır.

Tablo 5.11. Başlıca Sınıflara Ayrılan İşlenmiş Mallar İhracatı

	Katsayısı	Standart Hata	z	P>|z|
Gdp	0.0529381	0.0015894	33.31	0.000
Gdptr	-0.0048093	0.0405049	-0.12	0.905
Dist.	-0.0824085	0.0031981	-25.77	0.000
Rdk	-0.018984	0.0196607	-0.97	0.334
Sabit Terim	243.474	1.078.767	2.26	0.024

Tablo 5.11 incelendiğinde, sadece Gdp ve Dist değişkenlerinin p değerinin istatistiksel olarak anlamlı olduğu görülmektedir. Gdp değişkeni Başlıca Sınıflara Ayrılan İşlenmiş Mallar ihracatını pozitif yönde, dist değişkeni ise negatif yönde etkilemektedir.

Analizin sonucuna göre, Türkiye'nin ihracat yaptığı ülkelerin GSYİH'si yüzde 1 birim artarsa, Başlıca Sınıflara Ayrılan İşlenmiş Mallar ihracatı yüzde 0.053 birim artmaktadır. Türkiye'nin ihracat yaptığı ülkeler arası mesafe yüzde 1 birim artarsa Başlıca Sınıflara Ayrılan İşlenmiş Mallar ihracatı yüzde 0.082 birim azalmaktadır. Türkiye'nin GSYİH'si ve Reel döviz kuru değişimleri Başlıca Sınıflara Ayrılan İşlenmiş Mallar ihracatını etkilememektedir.

Tablo 5.12. Makinalar ve Ulaştırma Araçları İhracatı

	Katsayısı	Standart Hata	z	P>|z|
Gdp	0.0641316	0.0021317	30.08	0.000
Gdptr	0.0249531	0.0539942	0.46	0.644
Dist.	-0.107173	0.0038114	-28.12	0.000
Rdk	-0.0959927	0.0263151	-3.65	0.000
Sabit Terim	1.862.815	1.413.738	1.32	0.188

Tablo 5.12 incelendiğinde, Gdptr değişkeni hariç diğer değişkenlerin p değerinin istatistiksel olarak anlamlı olduğu görülmektedir. Açıklayıcı değişkenlerden Gdp değişkeni Makina ve Ulaştırma Araçları ihracatını pozitif yönde, dist ve Rdk değişkenleri ise negatif yönde etkilemektedir.

Analizden elde edilen sonuçlara göre, Türkiye'nin ihracat yaptığı ülkelerin GSYİH'si yüzde 1 birim artarsa, Makina ve Ulaştırma Araçları ihracatı yüzde 0.064 birim artmaktadır. Türkiye'nin ihracat yaptığı ülkeler arası mesafe yüzde 1 birim artarsa Makina ve Ulaştırma Araçları ihracatı yüzde 0.107 birim azalmaktadır. Türkiye'nin Reel döviz kurundaki yüzde 1'lik bir artış ise Makina ve Ulaştırma Araçları ihracatı yüzde 0.096 birim azaltmaktadır.

Tablo 5.13. Çeşitli Mamül Eşya İhracatı

	Katsayısı	Standart Hata	z	P>|z|
Gdp	0.0639562	0.0017111	37.38	0.000
Gdptr	0.0641633	0.0487797	1.32	0.188
Dist.	-0.1273234	0.0031071	-40.98	0.000
Rdk	-0.1351837	0.0239129	-5.65	0.000
Sabit Terim	1.089.886	1.268.015	0.86	0.390

Tablo 5.13 incelendiğinde, Gdptr değişkeni hariç diğer değişkenlerin p değerinin istatistiksel olarak anlamlı olduğu görülmektedir. Gdp değişkeni Çeşitli Mamül Eşya ihracatını pozitif yönde, dist ve Rdk değişkenleri ise negatif yönde etkilemektedir.

Analizden elde edilen sonuçlara göre, Türkiye'nin ihracat yaptığı ülkelerin GSYİH'si yüzde 1 birim artarsa, Çeşitli Mamül Eşya ihracatı yüzde 0.064 birim artmaktadır. Türkiye'nin ihracat yaptığı ülkeler arası mesafe yüzde 1 birim artarsa Çeşitli Mamül Eşya ihracatı yüzde 0.127 birim azalmaktadır. Türkiye'nin Reel döviz kurundaki yüzde 1'lik bir artış ise Çeşitli Mamül Eşya ihracatı yüzde 0.135 birim azaltmaktadır.

Tablo 5.14. Sitc'da Sınıflandırılmamış Eşyalar İhracatı

	Katsayısı	Standart Hata	z	P>|z|
Gdp	0.0614524	0.0038801	15.84	0.000
Gdptr	0.9623033	0.1405035	6.85	0.000
Dist.	-0.0592061	0.0086982	-6.81	0.000
Rdk	-0.8357882	0.0816846	-10.23	0.000
Sabit Terim	-2.109.445	3.578.186	-5.90	0.000

Tablo 5.14 incelendiğinde, tüm değişkenlerin p değerinin istatistiksel olarak anlamlı olduğu görülmektedir. Açıklayıcı değişkenlerden Gdp ve Gdptr değişkenleri çeşitli Sitc'da Sınıflandırılmamış Eşyalar ihracatını pozitif yönde, dist ve Rdk değişkenleri ise negatif yönde etkilemektedir.

Analizden elde edilen sonuçlara göre, Türkiye'nin ihracat yaptığı ülkelerin GSYİH'si yüzde 1 birim artarsa, Sitc'da Sınıflandırılmamış Eşyalar ihracatı yüzde 0.061 birim artmaktadır. Türkiye'nin ihracat yaptığı ülkeler arası mesafe yüzde 1 birim artarsa Sitc'da Sınıflandırılmamış Eşyalar ihracatı yüzde 0.059 birim azalmaktadır. Türkiye'nin Reel döviz kurundaki yüzde 1'lik bir artış ise Sitc'da Sınıflandırılmamış Eşyalar İhracatı yüzde 0.836 birim azaltmaktadır.

6. SONUÇ

Günümüzde tam manasıyla hiçbir ülke dışa kapalı ve korumacı bir ekonomik sisteme sahip değildir. Klasik dış ticaret teorilerinden yeni dış ticaret teorilerine kadar tüm teorilerde dış ticaret sıfır toplamlı bir oyun değildir. Ülkelerin/firmaların rasyonel olarak hareket ettiği ve doğru stratejilerinin olduğu varsayımı altında her iki taraf (ithalatçı ve ihracatçı) bu oyundan karlı çıkacaktır. Ancak bazı dönemlerde ülkeler rasyonel hareket etmemektedir. Örneğin 2018 yılında dünya mal ticareti 19,3 trilyon dolar iken 2019 yılında 18,3 trilyon dolar seviyesine gerilemiştir. Dünya mal ticaretinde yaşanan daralmanın temel nedenlerinden biri ticaret savaşlarıdır. Ülkeler ticaret savaşlarında sistematik olarak gümrük tarifelerini yükseltmişlerdir. 2020 yılında yaşanılan Covid-19 salgını döneminde küresel ticaret savaşlarına ara verilmiş gibi görünse de önümüzdeki dönemde yükselen korumacılık dalgasının devam edeceği ve dünya ticaretini etkileyeceği tahmin edilmektedir.

Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) verilerine göre Türkiye 2017 yılında 157 milyar dolar, 2018 yılında da 168 milyar dolar, 2019 yılı sonu itibarı ile de 172 milyar dolar ihracat hacmine ulaşmıştır (TÜİK, 2020). Türkiye'nin 2017, 2018 ve 2019 yıllarında ihracat yaptığı ülke sayısı sırasıyla 210, 214 ve 226 ülkeye ulaşmıştır. 10 milyon ABD doları tutarın üzerinde ihracat yapılan ülke sayısı 2017 yılında 155'e, 2018 yılında 170'e, 2019 yılında ise 175'e yükselmiştir (TİM, 2020: 54).

Küresel ticaretin gerilemeye devam ettiği 2019 yılında, yükselen gümrük duvarlarına ve korumacılığa rağmen Türkiye pazar çeşitliliğinin artırılmasına büyük önem vermiştir. 2019 yılında Türkiye'nin ihracat pazarında AB'nin payı yüzde 48,8; Orta Doğu ülkelerinin payı yüzde 19,3 ve Afrika ülkelerinin payı yüzde 9,2 olarak gerçekleşmiştir. 1 milyar dolar üzerinde ihracat gerçekleştirilen ülke sayısı 40'a yükselmiştir. Toplam 226 ülke ve bölgeye ihracat gerçekleştirilirken 87 ülkeye yüzde 10'un üzerinde, 28 ülkeye ise yüzde 50'nin üzerinde ihracat artışı yakalanmıştır. Miktar bazlı ihracat 2018 yılında 127,1 milyon ton iken 2019 yılında 146,5 milyon tona ulaşmıştır. 2018 yılında 83.279 olan mal ihracatçısı firma sayısı 2019 yılında 90.617'ye yükselmiştir. Türkiye'de 2019 yılında her ay ortalama 1.500'e yakın yeni ihracatçı firma dış pazara açılmış ihracatçı firma sayısı yüzde 9,3 artış kaydetmiştir. Genel olarak 2019 yılı ihracat verileri değerlendirildiğinde Türkiye'nin önceki yıllara göre ihracatında iyileşmeler olduğu gözlemlenmektedir.

Dünya mal ticaretinde daralmalar yaşanırken Türkiye'nin ihracatını artırabiliyor olmasındaki nedenin anlaşılabilmesi için özellikle son on yıldaki ihracat potansiyelinin değerlendirilmesinde fayda vardır. Bu kapsamda çalışmada öncelikle Türkiye'nin sektörel ihracatında ülke çeşitlendirmesi Entropi endeksi hesaplanarak yoğunlaşma/çeşitlendirme analizi yapılmıştır. Sektörlerin ihracatında ülke çeşitlendirmesi incelendiğinde Mineral Yakıtlar, Yağlar ve Alkali Ürünler sektörü ile Makinalar ve Ulaştırma Araçları sektörü hariç nerdeyse tüm sektörlerin toplam entropi endeks değerlerinin son 2 yılda yükseldiği görülmektedir. Makinalar ve Ulaştırma Araçları sektöründe çeşitlendirme puanı yıllar içinde çok değişmediği için son iki yılda artış sağlanmaması bu sektörde çeşitlendirmenin olmadığı yorumu uygun değildir. Mineral Yakıtlar, Yağlar ve Alkali Ürünler sektörünün ihracatında ise yıllar içerisinde

ihracat ülke çeşitlendirmesi azalmıştır. Yapılan analiz sonucunda 10 sektörden 8'inde ülke çeşitlendirmesi söz konusudur. Bu durumda da dış pazarda ülke sayısının dengeli bir şekilde arttığını göstermektedir. Yani, sadece nicelik olarak değil, nitelik olarak da dış ülke pazarlarında yer edinilmeye başlanıldığını göstermektedir.

Çalışmada yapılan ikinci analizde literatürde sektörel ihracatı etkileyen ve sıkça çalışmalarda yer verilen faktörlerin etkisi analiz edilmiştir. Yapılan PPML analizi sonucunda İçki ve Tütün sektör ihracatı, Mineral Yakıtlar, Hayvansal Bitkisel Katı ve Sıvı Yağlar sektör ihracatı ve Sitc'da Sınıflandırılmamış Eşyalar sektör ihracatı, ihracat partneri ülkenin GSYİH ve Türkiye'nin GSYİH değişkenlerinden pozitif, reel döviz kuru ve ülkeler arasındaki uzaklık değişkenlerinden negatif yönde etkilenmektedir. İhracat partneri ülkenin GSYİH'sindeki artış talep artışı oluştururken Türkiye'nin GSYİH büyümesi yurt içinde söz konusu sektörlerde bir kapasite artışı sağlayacaktır. Reel döviz kurundaki artış ise yerli kuru pahalı hale getireceğinden ihracatı negatif yönde etkilemesi beklenmektedir. Ülkeler arası uzaklık ise taşıma maliyetlerinden dolayı ihracat ile negatif ilişkilidir. Elde edilen bu sonuçlar, literatür ile uyumludur[5].

Canlı Hayvanlar ve Gıda Maddeleri sektör ihracatı, Akaryakıt Hariç Yenilmeyen Hammaddeler sektör ihracatı, Başka Yerde Belirtilmeyen Kimya Sanayi ve Buna Bağlı Sanayi Ürünleri sektör ihracatı, Makinalar ve Ulaştırma Araçları sektör ihracatı ve Çeşitli Mamül Eşya sektör ihracatı, ihracat partneri ülkenin GSYİH değişkeninden pozitif, reel döviz kuru ve ülkeler arası uzaklık değişkenlerinden negatif yönde etkilenmektedir. Bu sonuçlar literatür ile uyumludur. Türkiye'nin GSYİH değişkeninin ilişkisiz olması, ekonomik büyümenin bu sektörlerde kapasite artışı sağlasa bile bu artışın ihracata yönelmemesinden kaynaklanabilir olmasıdır. Mineral Yakıtlar Yağlar ve Alkali Ürünler sektör ihracatı ve Başlıca Sınıflara Ayrılan İşlenmiş Mallar sektör ihracatı, ihracat partneri ülkenin GSYİH değişkeninden pozitif, reel döviz kuru değişkeninden negatif yönde etkilenmektedir. Bu sonuçlar literatürdeki diğer çalışmalar ile uyumludur. Türkiye'nin GSYİH değişkeninin ilişkisiz olması, benzer şekilde ekonomik büyümenin bu sektörlerde kapasite artışı sağlasa bile bu artışın ihracata yönelmemesinden kaynaklanabilir olmasıdır. Reel döviz kuru ile ilişkisiz olmasının nedeni ise bu sektörlerdeki mal ihracatının döviz kurlarına bağlı şoklardan etkilenmemesi, alıcının sabit müşteriler olmasından kaynaklanabilir olmasıdır.

Yapılan PPML analizi sonucunda Türkiye sektörel ihracatının ihracat partneri olan ülkenin GSYİH ile ülkeler arası uzaklığa duyarlı olduğu, reel döviz kur endeksinin ile Türkiye'nin GSYİH'nin etkisinin sektörel bazda değiştiği görülmüştür. Elde edilen bu sonuçlara göre Türkiye özellikle yakın coğrafyasında ekonomik olarak gelişme potansiyeline sahip ülkelerle ticaretini artırılmasının gerekliliği ortaya çıkmıştır. Bu bağlamda, Türkiye 2020 yılı itibari ile 20'si yürürlükte, 5'i müzakere süreci tamamlanan, 16'sı müzakere süreci devam eden ve 10'u girişimde bulunun Serbest Ticaret Anlaşması'na (STA) sahiptir. Türkiye çok daha fazla sayıda ülke ile STA'lar imzalayarak ihracat

[5] PPML Tahmincisi Özet Sonuçları Ek 3'de tabloda yer verilmiştir.

pazarlarını genişletmelidir. Bir başka önemli nokta ise pazar çeşitliliğinin sağlanması için daha uzak yerlere ihracat yapan firmalara navlun desteği verilmesidir. Özellikle ilk pazara giriş ve pazarda tutunmak için ihracatçı firmaların devlet eliyle desteklenmesi ve teşvik edilmesi uzun dönemde Türkiye'nin ihracat hacmini genişleteceği düşünülmektedir. Ayrıca, 1996 yılında AB ile imzalanan Gümrük Birliği Anlaşması'nın ürün bazında genişletilmesi, toplam ihracatı ve çeşitliliği artırıcı yönde etkilerinin olacağı düşünülmektedir.

KAYNAKLAR

[1]. Abdmoullah, W., Laabas, B. (2013). Assessment of Arab Export Competitiveness in International Markets Using Trade Indicators. *Journal of Development and Economic Policies,* 6-74.

[2]. Ağazade, S. (2017). Geçiş Ekonomilerinde Mal Piyasaları Etkinliği ve İhracatta Ürün Çeşitlendirmesi. *Uluslararası Ekonomi, Siyaset ve Yönetim Sempozyumu Özel Sayısı,* 302–310.

[3]. Akal, M. (2005). Türkiye-Rusya ve Ukrayna Dış Ticaretinde Fasıl Yoğunlaşması Karşılaştırmalı Üstünlükler ve Yapısal Değişimler. Akademik Bakış, (16), 1-15.

[4]. Akkoyunlu, A. S. (1996). Yeni Dış Ticaret Teorileri. *Ekonomik Yaklaşım*, *7*(21), 71–99.

[5]. Aksu, L. (2014). Türkiye'de 1960-2009 Yıllarını Kapsayan Dış Ticaret Politikalarının İktisadi Büyüme Üzerindeki Etkilerinin Ekonometrik Analizi. *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 16(1),* 375-426.

[6]. Aktaş, C., (2010). Türkiye'de Reel Döviz Kuru İle İhracat ve İthalat Arasındaki İlişkinin VAR Tekniğiyle Analizi. *ZKÜ Sosyal Bilimler Dergisi,* 6(11), 123-140.

[7]. Akyıldız, H., Eroğlu, Ö. (2004). Türkiye Cumhuriyeti Dönemi Uygulanan İktisat Politikları. *Süleyman Demirel Üniversitesi İİBF Dergisi,* 9(1), 43-62.

[8]. Altay, H., Çelebioğlu, F., Şen, A. (2010). Ticari Yoğunlaşma Kapsamında Türkiye'nin Küresel Ölçekli Dış Ticaret Analizi. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (26).

[9]. Altıparmak, A. (2002). Türkiye'de Devletçilik Döneminde Özel Sektör Sanayiin Gelişimi. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, (13), 35-59.

[10]. Amurgo-Pacheco, A., Pierola, M. D. (2007). Patterns of export diversification in developing sountries: intensive and extensive margins. *Policy Research Working Paper*, *4473*, 1–34. https://doi.org/10.1016/j.jss.2009.03.020

[11]. Andersson, M., Lööf, H., Johansson, S. (2008). Productivity and international trade: Firm level evidence from a small open economy. *Review of World Economics*, *144*(4), 774–801. https://doi.org/10.1007/s10290-008-0169-5

[12]. Argın, N. (2015). Firma Bazlı Ticaret Modelleri ve Türk Ekonomisi. *Çankırı Karatekin Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 5(2), 661-690.

[13]. Arıç, K. H. (2013). Yeni Bir Dış Ticaret Teorisi Olarak Porter'in Rekabetçi Üstünlükler Teorisinin Yapısı. *Kafkas Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, *4*(5), 81–97.

[14]. Arip, M. A., Karim, B. A., Yee, L. S. (2010). Export Diversification and Economic Growth in Malaysia. *Munich Personal RePEc Archive.*

[15]. Arize, A. C., Malindretos, J., Kasibhatla K. H. (2003) Does Exchange-Rate Volatility Depress Export Flows: The Case of LDCs. *International Advances in Economic Research,* 7-20.

[16]. Ateş, E., Seymen, D. A. (2019). Türkiye'nin İmzaladığı Serbest Ticaret Anlaşmaları: İki YanlıSektörel Bir Analiz ve Dış Ticaret Politikası Açısından Bir Değerlendirme. *Sosyoekonomi*, 27(42), 255-282

[17]. Ay, A., Akar, G. (2019). Ürün ve Ülke Açısından İhracat Çeşitlendirmesi : Türkiye Üzerine Bir

Değerlendirme. *Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Elektronik Dergisi,* 10(1), 116-127.

[18]. Ayrancı, E. (2009). Türkiye'nin Ekonomik Açıdan Küreselleşmesinin Yoğunlaşma Vasıtasıyla Ölçülmesi Ve Konu Hakkında Bir Araştırma. *ABMYO Dergisi*, (16), 50-63.

[19]. Baldwin, R.E. (1971). Determinants of the Commodity Structure of U.S. Trade. *The American Economic Review*, 61(1), 126-146.

[20]. Baltagi, B. H. (2005). Econometric Analysis of Panel Data. *West Sussex:John Wiley & Sons Inc*, 4,5,9.

[21].Bashimov, G., Aydın A. (2020). Rusya İle Çin Arasındaki Dış Ticaretin Sektörel Analizi. *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi,* 7(2), 64-75.

[22]. Bayraktutan, Y. (2003). Bilgi ve Uluslararasi Ticaret Teorileri. *Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, *4*(2), 175–186.

[23]. Bellino, E. & Frattini, M. S. (2019). Absolute Advantages and Capital Mobility in International Trade Theory. *Centro Sraffa Working Papers*, *38*, 1-28.

[24]. Bernard, A. B., Bradford Jensen, J., Redding, S. J., & Schott, P. K. (2007). Firms in international trade. *Journal of Economic Perspectives*, *21*(3), 105–130. https://doi.org/10.1257/jep.21.3.105

[25]. Bernard, A. B., Jensen, J. B. (2004). Why some firms export. *Review of Economics and Statistics*, *86*(2), 561–569. https://doi.org/10.1162/003465304323031111

[26]. Bhagwati, J. (1964). The Pure Theory of International Trade: A Survey. The Economic Journal, 74(293), 1-84.

[27]. Bilgili, E. (2007). Gümrük Birliği Sonrası Türkiye'nin Batı Avrupa'ya Olan İhracatının Sektörel Analizi. *Ege Akademik Bakış,* 7(1), 239-250.

[28]. Cadot, O., Carrere, C., Strauss-Kahn V. (2011). Export Diversification: What's Behind the Hump? *The Review of Economics and Statistics*, 93(2), 590–605.

[29]. Can, M., Doğan, B. (2015). İthalat ve İhracat Ürün Çeşitlendirme İlişkisi: Türkiye Örnekleminde Nedensellik Analizi. *Uluslararası Alanya İşletme Fakültesi Dergisi,* 7(3), 191-199.

[30]. Çınar, Y., Göksel, T. (2010). İhracatta Bölgesel Çeşitlendirme ve İstikrar. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 66(2), 30-58.

[31]. Dalgıç, B., Fazlıoğlu, B. (2015). Dış Ticarette Ürün/Ülke Çeşitliliği ve Firma Performansı: Türkiye Örneği. *Sosyoekonomi*, *23*(26), 7–23. https://doi.org/10.17233/se.31913

[32]. Damijan, J. P., Polanec, S., Prasnikar, J. (2004). Self-selection , Export Market Heterogeneity and Productivity Improvements : Firm Level Evidence from Slovenia. *LICOS Centre for Transition Economics*, 1–33.

[33]. Dış Ticaret Müsteşarlığı. (). Stratejik Plan (2009-2013). http://www.sp.gov.tr/upload/xSPStratejikPlan/files/0r78S+DisTicaretMustesarligiSP0913.pdf adresinden erişildi.

[34]. Dogruel, A. S., Tekce, M. (2011). Trade Liberalization and Export Diversification in Selected MENA Countries. *Topics in Middle Eastern and African Economies*, 1–24.

[35]. Doğan, M. (2013). Türkiye Sanayileşme Sürecine Genel Bir Bakış. *Marmara Coğrafya Dergisi*, (28), 211-231.

[36]. Doğan, S., Soyyiğit Kaya, S. (2011). Gümrük Birliği Sonrasinda (1996-2009) Türkiye'nin Avrupa Birliği İle Dış Ticaretinin Ülke Ve Fasil Bazli Yoğunlaşma Analizi. *Ekonometri ve İstatistik E-Dergisi*, (14), 1-18.

[37]. Doğanlar, M. (2002). Estimating the impact of exchange rate volatility on exports: evidence from Asian countries. *Applied Economics Letters*, 9(13), 859-863. DOI: 10.1080/13504850210150906

[38]. Dura, C. (2000). Yeni Dış Ticaret Teorileri: Genel Bir Bakış. *E. Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, (*16),* 1–16.

[39]. Durmuş, S., Aydemir, S. K. (2016). Atatürk Dönemi Türkiye Ekonomisi (1923 – 1938). *KAÜİİBF Dergisi*, 7(12) , 155-167.

[40]. Eaton, J., Kierzkowski, H. (1982). Oligopolistic Competition, Product Variety and Entry Deterrence, *Center Discussion Paper*, (423), 1-36.

[41]. Eaton, J., Kierzkowski, H. (1982). Oligopolistic Competition, Product Variety and International Trade. *Seminar Paper,* (204).

[42]. Erkan, B. (2014). Product and Market Diversification in Turkey's Foreign Trade. *International Journal of Advances in Management and Economics*, 3(1), 1-15.

[43]. Erkan, B., Sunay, Z. F. (2016). Türkiye'nin İhracatının Yoğunlaşma Perspektifinde Analizi. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi,* 5(7), 1823-1842.

[44]. Frees, E.W. (2004). Longitudinal and Panel Data Analysis and Applicatons in The Social Sciences. *New York: Cambridge University*, 2,10.

[45]. Gamberoni, E. (2007). Do unilateral trade preferences help export diversification? *HEI Working Paper*, (17), 1-27.

[46]. Gerber, J. (2018). International Economics, London: *Global Edition, 7e*.

[47]. Gujarati, D. N. (2004). Basic Econometrics. *The McGraw−Hill Companies,* 640.

[48]. Gül, H. & Yerdelen Tatoğlu, F. (2019). Turizm Talebinin Panel Çekim Modeli İle Analizi, Turizm Akademik Dergisi, 6 (1), 49-60.

[49]. Helpman, E. (1999). The structure of foreign trade. *Journal of Economic Perspectives*, *13*(2), 121–144. https://doi.org/10.1257/jep.13.2.121

[50]. Hepaktan, E. C. (2008). Türkiye'nin Dönüşüm Sürecinde Dış Ticaret Politikaları. *2. Ulusal ktisat Kongresi*.

[51]. Hesse, H. (2008). Export Diversification and Economic Growth. The International Bank for Reconstruction and Development, 1-23.

[52]. Hsiao, C. (2003). Analysis of Panel Data. *New York :Cambridge University Press*, 6.

[53]. Husted, S., Melvin, M. (2013). International Economics. New Jersey: Addison Welsey Longman Inc.

[54]. Imbs, J., Wacziarg, R. (2003). Stages of Diversification. *The American Economic Review*, 63-85.

[55]. İnançlı, S., Konak, A., Ashimova, Z. (2015). Türkiye-Kırgızistan Ekonomik İlişkilerinin Dış Ticaret Üzerine Yapısal ve Sektörel Olarak Yansımaları. *Kastamonu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi,* (8), 112-124.

[56]. Jacquemin, A. P., Berry C. H. (1979). Entropy Measure of Diversification and Corporate Growth. *The Journal of Industrial Economics*, 27(4), 359-369.

[57]. Kamuganga, D. *N. (2012*). What drives Africa`s export diversification? *Graduate Institute of International and Development Studies Working Paper*, (15), 1-52.

[58]. Kaplan, F., Bolkan, E. (2020). Teknoloji Yoğun Malların Sektörel İhracatı: Türkiye Örneği. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 34(3): 1001-1020, DOI: 10.16951/atauniiibd.713014

[59]. Kaplan, F., Güngör, Ş. (2017). Türkiye'nin Avrupa Birliğine'ne Sektörel İhracatına Döviz Kurunun Etkisi: Panel Veri Analizi. *Ekonomi Bilimleri Dergisi,* 9(1), 33-48.

[60]. Karadayı, A. (2019). Dış Ticarette Yoğunlaşma: Türkiye'den Denizli İli Örneği. *Journal of Economics, Finance and Accounting,* 6(4), 236-247.

[61]. Kaya, V., Hüseyni, İ. (2015). İhracatın Sektörel Yapısı ve Ülkelere Dağılımının Ekonomik Büyüme Üzerine Etkileri: Türkiye Örneği. *İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi,* 29(4), 749-773.

[62]. Kılıç, E., Yıldırım, K. (2015). Sektörel Reel Döviz Kuru Volatilitesinin Türk İmalat Sanayi İhracatı Üzerine Etkileri. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi,* 15(1), 13-26.

[63]. Kılınç Savrul, B., Özel, H. A. & Kılıç, C. (2013). Osmanlı'nın Son Döneminden Günümüze Türkiye'de Dış Ticaretin Gelişimi. *Girişimcilik ve Kalkınma Dergisi,* 8(1), 55-77.

[64]. Koçtürk, O. M., Gölalan, M. (2010). 1923-1950 Türkiye Ekonomisinin Yapısal Analizi. *Üçüncü Sektör Kooperatifçilik,* 45, (2): 48-65.

[65]. Kösekahyaoglu, L., (2007). Türkiye Dış Ticaretinde Ürün ve Ülke Bazında Yoğunlaşma: 1980-2005 Dönemi Üzerine Karşılaştırmalı Bir Analiz. *I.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi,* (36), 15-34.

[66]. Krugman, P.R. (1979). Increasing Returns, Monopolistic Competiton, and International Trade. *Journal of International Economics* (9), 469-479.

[67]. Krugman, P.R. (1983). New Theories of Trade Among Industrial Countries. The American Economic Review, 73(2), 343-347.

[68]. Krugman, P., Obstfeld, M., Melitz, M. (2018). International Theory and Policy. Pearson Education Limited.

[69]. Kuşat, N. (2015). Gümrük Birliği Antlaşmasını Takip Eden Süreçte Türkiye-BRICS Dış Ticareti Yoğunlaşma Analizi. *Yönetim ve Ekonomi,* 22(1), 220-228.

[70]. Küçükalay, A. M. (1997). Endüstri Devrimi Ve Ekonomik Sonuçlarının Analizi. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi Ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi,* (2), 51-68.

[71]. Lancaster, K. (1980). Intra-industry trade under perfect monopolistic competition. *Journal of International Economics*, *10*(2), 151–175. https://doi.org/10.1016/0022-1996(80)90052-5

[72]. Leontief, W. (1953). Domestic Production and Foreign Trade; The American Capital Position Re-Examined. *Proceedings of the American Philosophical Society, 97(4)* 332-349.

[73]. Linder, S. B. (1961). An essay on trade and transformation. Stockholm: Almqvist & Wiksell, 88.

[74]. Matthee, M., Naudé, W. (2007). Export Diversity and Regional Growth. *WIDER Research Paper (11),* 1-20.

[75]. Mayer, T., Melitz, M. J., Ottaviano, G. I. P. (2014). Market size, competition, and the product mix of exporters. *American Economic Review*, *104*(2), 495–536. https://doi.org/10.1257/aer.104.2.495

[76]. Mızırak, Z. (2014). Türkiye Dış Ticaretinin Gelişim Serüveni (1980-2004). *Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu Dergisi,* 90-100.

[77]. Naudé, W., Rossouw, R. (2010). Export diversification and economic performance: Evidence from Brazil, China, India and South Africa. In *Economic Change and Restructuring*, (44). https://doi.org/10.1007/s10644-010-9089-1

[78]. Nazlıoğlu, S. (2013). Exchange rate volatility and Turkish industry-level export: Panel cointegration analysis. *The Journal of International Trade & Economic Development*, 22:7, 1088-1107, DOI: 10.1080/09638199.2012.660978

[79]. Nicet-Chenaf, D., Rougier, E. (2008). FDI, Diversification and Growth: An Empirical Assessment for MENA Countries. *IMF Staff Papers*.

[80]. Özdamar, G. (2014). İmalat Sanayisinde Türkiye'nin AB ile Ticaretinin Yapısı ve Rekabet Gücü: Teknoloji Düzeylerine Göre Bir İnceleme. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (41), 11-30.

[81]. Özdamar, G., Yıldız, H. (2014). Reel Döviz Kuru - Dış Ticaret İlişkisi: Türkiye İmalat Sanayisi Sektörleri Üzerine Bir İnceleme (2005-2012). Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 5(2), 187-204.

[82]. Özdemir, Ü., Oral, M. & Yiğit, G. K. (2016). Cumhuriyetten Günümüze Ekonomi Politikaları Bağlamında Türk Dış Ticaretinin Gelişimi. *Doğu Coğrafya Dergisi,* 21(35), 149-174.

[83]. Özgüven, A. (2005). İktisadi düşünceler-doktrinler ve teoriler. İstanbul: Filiz Kitabevi, 49-51.

[84]. Özkul, G. , Öztürk, A . (2019). Yapısal Kırılmalar Eşliğinde Döviz Kuru Oynaklığı İle Türkiye'nin Sektörel Dış Ticareti Arasındaki Etkileşim. *Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi,* 19 (4), 1069-1095. DOI: 10.11616/basbed.v19i51339.620048

[85]. Özmen, E. (2014). Reel Döviz Kuru ve Türkiye Dış Ticaret Dinamikleri. *ERC Working Papers in Economics*, 14(12), 1-138.

[86]. Öztürk, S., Özyakışır, D. (2005). Türkiye Ekonomisinde 1980 Sonrası Yaşanan Yapısal Dönüşümlerin GSMH, Dış Ticaret ve Dış Borçlar Bağlamında Teorik Bir Değerlendirmesi. Mevzuat Dergisi, (94), 1-18.

[87]. Parasız İ. ve Ekren N. (2013). Uluslararası İktisat ve Yeni Yönelimler, Ezgi Kitapevi, 11.

[88]. Parteka, A., Tamberi, M. (2011). Export Diversification and Empirical Assessment. *Quaderni Di Ricerca*, (359), 1–38.

[89]. Posner, M. V. (1961). International Trade and Technical Change. Oxford Economic Papers, New Series, 13(3), 323-341.

[90]. Resmi Gazete. (2012). 2023 İhracat Stratejisi ve Eylem Planı. https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2012/06/20120613-31.htm adresinden erişildi.

[91]. Resmi Gazete. (2013). Onuncu Kalkınma Planı (2014-2018). https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2013/07/20130706M1-1.htm adresinden erişildi.

[92]. Ricardo, D. (1817). On The Principles Of Political Economy and Taxaciton. Batoche Books.

[93]. Ruffin, R. J. (2002). David Ricardo's Discovery of Comparative Advantage. *History of Political Economy*, *34*(4), 727–748. https://doi.org/10.1215/00182702-34-4-727

[94]. Rybczynski, T. M. (1955). Factor Endowment and Relative Commodity Prices. *Economica New Series*, *22*(88), 336-341.

[95]. Sakarya, A. (2014) Türkiye'de Ekonomi Politikaları ve Ülke Mekânında Değişim (1980-2012). *Megaron Dergisi*, 9(4), 243-254.

[96]. Salvatore, D. (2013). International Economic. NewJersey: John Wiley & Sons Hoboken, 172-173.

[97]. Sandalcılar, A. R. (2011). Türkiye-Suriye Dış Ticaretinin Sektörel Analizi. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi,* 25(3-4), 213-229.

[98]. Sandalcılar, A. R., Cihan Ayran, K. (2018). Türkiye İle Gürcistan Arasındaki Dış Ticaretin Sektörel Analizi. *Uluslararası İktisadi ve İdari İncelemeler Dergisi*, 361-378.

[99]. Sandalcılar, A. R. ve Noyan Yalman, İ. (2012). Türkiye'de Dış Ticaretteki Serbestleşmenin İşgücü Piyasaları Üzerindeki Etkileri. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İİBF Dergisi,* 7(2), 49-65.

[100]. Savaş, V. (2000). İktisatın Tarihi. Ankara: *Siyasal Kitabevi*, 138, 260.

[101]. Schumacher, R. (2012). Adam Smith's theory of absolute advantage and the use of doxography in the history of economics. *Erasmus Journal for Philosophy and Economics*, *5*(2), 54–80. https://doi.org/10.23941/ejpe.v5i2.105

[102]. Secer, A. (2008). An Investigation on Turkish Hazelnut Export Concentration. *Journal of Applied Sciences Research*, 4(11), 1557-1560.

[103]. Serenis, D., Tsounis, N. (2014). Exchange Rate Volatility and Aggregate Exports: Evidence from Two Small Countries. *ISRN Economics*, 1-10.

[104]. Seyidoğlu, H. (2003). Uluslararası İktisat Teori Politika ve Uygulama. İstanbul:*Güzem Can Yayınları*, 1–764.

[105]. Seyidoğlu, H. (2015). Uluslararası İktisat Teori Politika ve Uygulama. İstanbul:*Güzem Can Yayınları.*

[106]. Seymen, D. (2009). Gümrük Birliği, Türkiye'nin Avrupa Birliği İle Ticaretinde Ülke Yoğunlaşmasını Değiştirdi Mi? *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 14(1), 199-220.

[107]. Shaked, A., Sutton, J (1982). Relaxing Price Competition Through Product Differentiation. *The*

Review of Economic Studies, 49(1), 3-13.

[108]. Shaked, A., Sutton, J (1983). Natural Oligopolies. *Econometrica*, 51(5), 1469-1483.

[109]. Silva, A., Afonso, O., Africano, A. P. (2013). Economic performance and international trade engagement: The case of Portuguese manufacturing firms. *International Economics and Economic Policy*, *10*(4), 521–547. https://doi.org/10.1007/s10368-012-0221-8

[110]. Silva, L. M. C. S., Tenreyno S. (2006). The Log of Gravity. *The Review of Economics and Statistics*, 88(4), 641-658.,

[111]. Smith, A. (2011). Milletlerin Zenginliği. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

[112]. Sweidan, O. D. (2013). The Effect of Exchange Rate on Exports and Imports: The Case of Jordan. *The International Trade Journal*, 27(2), 156-172. DOI: 10.1080/08853908.2013.738515.

[113]. Şahin, D., Toramanlı, G. (2017). TR90 Bölgesi Dış Ticaret Yapısının Analizi. *The International New Issues in Social Science*, 5(5), 509-532.

[114]. Şenel Uzunkaya, Ş. (2020). Türkiye Ekonomisi'nde 1923-1977 Yılları Arasındaki Kalkınma Planlarının Değerlendirilmesi. *İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Prof. Dr. Sabri Orman Özel Sayı, 14-30.

[115]. Takım, A. (2011). Türkiye'de 1960-1980 Yılları Arasında Uygulanan Kalkınma Planlarında Maliye Politikaları. *Maliye Dergisi*, (160), 154-176.

[116]. Tarı, R. (2010). Ekonometri. Genişletilmiş 6. Baskı, Kocaeli: *Umuttepe Yayınları*.

[117]. Tatoğlu, F.Y. (2012). İleri Panel Veri Analizi Stata Uygulamalı. 1. Baskı. İstanbul: *Beta Basım*.

[118]. Taylor, G. T., Francis, B. (2003). Agricultural Export Diversification in Latin America and The Caribbean. *Journal of Agricultural and Applied Economics*, (35), 77-87.

[119]. Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası. (2020). Reel Efektif Döviz Kuru. https://www.tcmb.gov.tr/wps/wcm/connect/TR/TCMB+TR/Main+Menu/Istatistikler/Doviz+Kurlari/Reel+Efektif+Doviz+Kuruu/ adresinden erişildi.

[120]. Türkiye İhracatçılar Meclisi. (2020). İhracat 2020 Raporu. https://tim.org.tr/files/downloads/Strateji_Raporlari/%C4%B0hracat%202020%20Raporu.pdf adresinden erişildi.

[121]. Türkiye İstatistik Kurumu. (2020). Dış Ticaret İstatistikleri. https://biruni.tuik.gov.tr/disticaretapp/menu.zul adresinden erişildi.

[122]. Türkiye İstatistik Kurumu. (2020). Yıllara Göre Dış Ticaret. http://www.tuik.gov.tr/UstMenu.do?metod=temelist adresinden erişildi.

[123]. Tüzüntürk, S. (2007). Panel Veri Modellerinin Tahmininde Parametre Heterojenliğinin Önemi: Geleneksel Phillips Eğrisi Üzerine Bir Uygulama. *İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi,* 21(2), 1-14.

[124]. Ünlü, F., Yıldız, R. (2019). Türkiye'de Dış Ticaretin Teknolojik Yapısının Fasıl Bazlı Yoğunlaşma Analizleri ile Belirlenmesi. *Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Bilimler Dergisi (17),* 7-26.

[125]. Vernon, R. (1966). International Investment and International Trade in the Product Cycle. The Quarterly Journal of Economics, 80(2), 190-207.

[126]. Yaman Songur, D. (2019). Dış Ticaretin Fiyat- Maliyet Üzerine Etkisi: Türkiye İmalat Sanayi İçin Bir Uygulama. *Yayımlanmış Doktora Tezi*, Hacettepe Üniversitesi, Ankara.

[127]. Yaşar, E. (2019). Dış Ticarette Uluslararası Mal ve Piyasa Çeşitlendirmesi: Seçilmiş Ülkeler İçin Kümeleme Analizi. *İşletme ve İktisat Çalışmaları Dergisi*, 7(2), 85-106.

[128]. Yay, T. (2019). Atatürk Dönemi Türkiye Ekonomisi ve Osmanlı İmparatorluğu'ndan Devralınan Miras. *Contemporary Research in Economics and Social Sciences*, 3(1), 77-113.

[129]. Yılmaz, Ş. E. (2016). Dış Ticaret Kuramlarının Evrimi. Ankara: *Elif Yayınevi,* 128, 205, 207, 216, 267, 271, 277,278.

[130]. Yüksel, E., Sarıdoğan E. (2011). Uluslararası Ticaret Teorileri ve Paul R.Krugman'ın Katkıları. *Öneri Dergisi*, *9*(35), 199–206.

[131]. Yükseler, Z. (2019). 1985-2012 Döneminde Türkiye Ekonomisinde Yapısal Değişim ve İthalat Bağımlılığı. Teknik Rapor. DOI: 10.13140/RG.2.2.12772.83844.

[132]. Wooldridge, J. M. (2009). Econometric Analysis of Cross Section Panel Data. *London:The MIT Press, 444.*

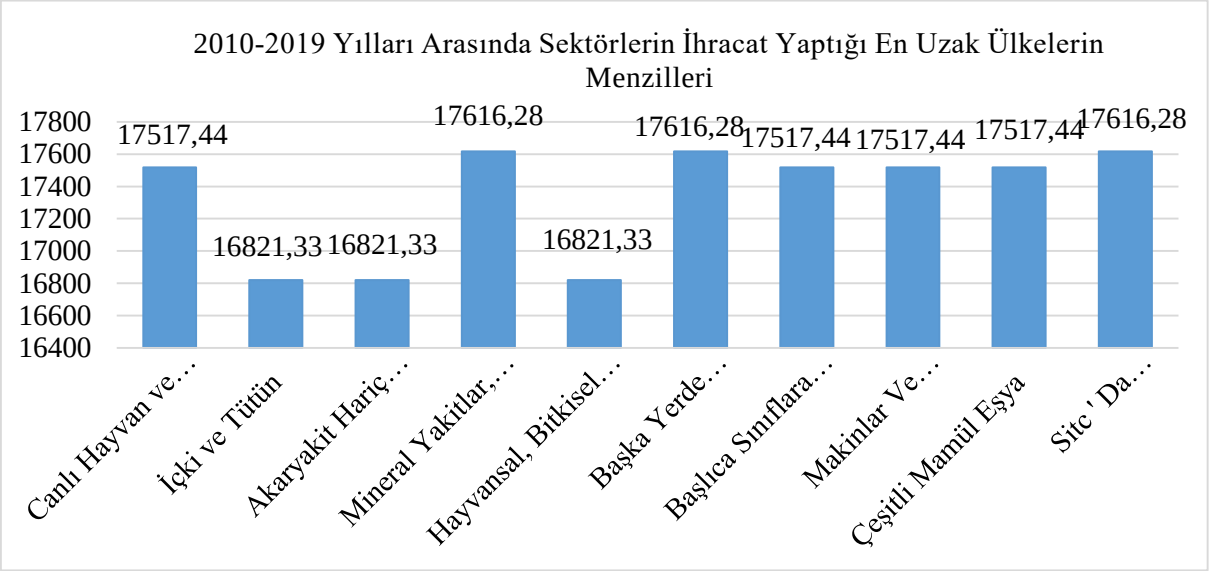
[133]. World Bank. (2020). Gdp (current $). https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.MKTP.CD adresinden erişildi.

[134]. World Economic Outlook. (2020). A Crisis Like No Other, An Uncertain Recovery. https://www.imf.org/en/Publications/WEO/Issues/2020/06/24/WEOUpdateJune2020 adresinden erişildi.

[135]. Xin, X., Liu, J. (2008). Geographic Concentration and China's Agricultural Export Instability. The World Economy, 275-285.

EKLER

Ek 1. 2010-2019 Yılları Arasında Sektörlerin İhracat Yaptığı En Uzak Ülkelerin Menzilleri

*Rakamlar KM cinsinden olup kuş uçuşu mesafesidir.

Ek 2. Sektörel Toplam Çeşitlendirme Değerleri ile Sektörel Toplam İhracat Arasındaki Korelasyon

		Sektörel Toplam İhracat									
		Canlı Hayvanlar ve Gıda Maddeleri	İçki Ve Tütün	Akaryakıt Hariç Yenilmeyen Hammaddeler	Mineral Yakıtlar, Yağlar Ve Alkali Ürünler	Mineral Yakıtlar, Yağlar Ve Alkali Ürünler	Hayvansal, Bitkisel Katı Ve Sıvı Yağlar, Mumlar	Başka Yerde Belirtilmeyen Kimya Sanayi Ve Buna Bağlı Sanayi Ürünleri	Başlıca Sınıflara Ayrılan İşlenmiş Mallar	Makinalar Ve Ulaştırma Araçları	Çeşitli Mamül Eşya
Sektörel Toplam Çeşitlendirme Değerleri	Canlı Hayvanlar ve Gıda Maddeleri	0,77									
	İçki Ve Tütün		-0.09								
	Akaryakıt Hariç Yenilmeyen Hammaddeler			-0.31							
	Mineral Yakıtlar, Yağlar Ve Alkali Ürünler				0.43						
	Hayvansal, Bitkisel Katı Ve Sıvı Yağlar, Mumlar					-0.39					
	Başka Yerde Belirtilmeyen Kimya Sanayi Ve Buna Bağlı Sanayi Ürünleri						0.65				
	Başlıca Sınıflara Ayrılan İşlenmiş Mallar							0.66			
	Makinalar Ve Ulaştırma Araçları								0.36		
	Çeşitli Mamül Eşya									0.92	
	Sitc'da Sınıflandırılmamış Eşyalar										-0.56

Ek 3. PPML Tahmincisi Özet Sonuçları

Bağımlı Değişkenler	Bağımsız Değişkenler			
	Gdp	Gdptr	Dist	Rdk
Canlı Hayvanlar ve Gıda Maddeleri	+	Anlamsız	-	-
İçki Ve Tütün	+	+	-	-
Akaryakıt Hariç Yenilmeyen Hammaddeler	+	Anlamsız	-	-
Mineral Yakıtlar, Yağlar Ve Alkali Ürünler	+	Anlamsız	-	Anlamsız
Hayvansal, Bitkisel Katı Ve Sıvı Yağlar, Mumlar	+	+	-	-
Başka Yerde Belirtilmeyen Kimya Sanayi Ve Buna Bağlı Sanayi Ürünleri	+	Anlamsız	-	-
Başlıca Sınıflara Ayrılan İşlenmiş Mallar	+	Anlamsız	-	Anlamsız
Makinalar Ve Ulaştırma Araçları	+	Anlamsız	-	-
Çeşitli Mamül Eşya	+	Anlamsız	-	-
Sitc'da Sınıflandırılmamış Eşyalar	+	+	-	-

ÖZGEÇMİŞ

Adı ve Soyadı **:** Melisa BOLAT

Doğum Tarihi **:** 01.06.1996

E-mail **:** melisabolat04@gmail.com

Öğrenim Durumu **: Yüksek Lisans**

Derece	**Bölüm/Program**	**Üniversite**	**Yıl**
Yüksek Lisans	Uluslararası Ticaret ve Lojistik	Tarsus Üniversitesi	2018-2020
Lisans	Uluslararası Ticaret, Lojistik ve İşletmecilik	Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi	2014-2018

Öğrenim Hareketliliği :

Derece	**Öğrenim Hareketliliği**	**Üniversite**	**Yıl**
Yüksek Lisans	Erasmus Programı	Gdansk University of Technology	2019-2020
Lisans	Farabi Programı	Mersin Üniversitesi	2016-2017